

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТОРБЄЄВ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.9:343.34

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ДЕТЕРМІНАЦІЯ
ТА ЗАПОБІГАННЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. О. Торбєєв

Науковий керівник: Денисов Сергій Федорович, доктор юридичних наук,
професор

Запоріжжя – 2019

АНОТАЦІЯ

Торбєєв М. О. Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2019.

У роботі приділено першочергову увагу науковому вивченню та розкриттю змісту поняття «радіаційна безпека», оскільки воно є ключовим для побудови цього дослідження.

Підтримано наукову позицію, відповідно до якої радіаційна безпека є складовою громадської безпеки (згідно із чинною структурою КК України), проте одночасно за своїм характером та змістом є складовою й екологічної безпеки, які, у свою чергу, постають складовими системи національної безпеки. На підставі цього запропоновано власне визначення: радіаційна безпека – це стан, зокрема явища та процеси, радіаційної захищеності, у якому перебувають природні, соціальні й загальнодержавні системи, коли нічого не загрожує їх нормальній життєдіяльності та виконанню звичайних функцій, зокрема непорушність цих процесів і відсутність ризиків таких порушень, а також вчасна, правдива та повна поінформованість про настання ризиків або факту порушення таких процесів.

Досліджено розвиток кримінального та іншого законодавства у сфері радіаційної безпеки та аргументовано думку, що група злочинів проти радіаційної безпеки становить, передусім, цілісну систему кримінально-правових норм щодо радіаційного захисту держави, населення від проявів протиправної поведінки. Розуміння цієї системи має ґрунтуватися на відмітних ознаках, таких як: об'єкт, предмет злочину, форма вини, спосіб, знаряддя, засоби, місце, час вчинення злочину і, відповідно, діянь проти радіаційної безпеки України.

Здійснено кримінально-правову характеристику злочинів, які порушують суспільні відносини у сфері радіаційної безпеки; наведено їхній повний перелік; висловлено думку про майбутнє вдосконалення чинного кримінального законодавства України, а саме виокремлення радіаційної групи злочинів як самостійного розділу КК України: «Злочини проти радіаційної безпеки».

Аналіз статистичних відомостей та судової практики надав змогу визначити істотні зміни в структурі радіаційної злочинності, що відбулися протягом останніх дев'яти років. Це виявилось в зростанні незаконного рибного промислу та збирання ягід і грибів у забороненій зоні, тобто на території зони відчуження та обов'язкового (безумовного) відселення (упродовж 2005–2013 рр. – у 2 рази). Дослідження судових вироків, показань підсудних тощо дають підстави для таких висновків: зростання кількості таких злочинів спостерігається здебільшого через зниження розуміння радіаційних ризиків у місцевого населення на фоні впливу часу після Чорнобильської катастрофи.

Результати вивчення судової практики (140 судових вироків у категорії злочинів проти радіаційної безпеки) свідчать, що статистичний судовий показник за ст. 267¹ КК України формується лише за рахунок Чорнобильської зони безумовного (обов'язкового) відселення. Тобто прояви цього злочину територіально обмежені Чорнобильською зоною безумовного (обов'язкового) відселення, і первинною ознакою виявлення особи такого злочинця є його територіальна належність до цієї зони – місце проживання, місце роботи.

Дослідження дало можливість виокремити типові особистісні соціальні та психологічні характеристики суб'єктів, які скоїли злочини проти радіаційної безпеки.

Встановлено, що так само, як і причини інших різновидів злочинності, загальні причини радіаційної злочинності беруть свій початок у площині суперечностей, які виникають під час здійснення людиною певних процесів у сфері радіаційної безпеки держави. Ці суперечності відображають складні

соціальні процеси, які у вищенаведених негативних умовах створюють підґрунтя для злочинної поведінки в радіаційній сфері. Виходячи з характеру та змісту чинників, що детермінують, вони можуть бути згруповані в такі блоки: економічний, соціальний, організаційно-управлінський, технічний, географічний, нормативно-правовий. У дисертації розкрито зміст цих блоків.

У ході дослідження виявлено істотну проблему недооцінки негативного впливу радіаційних злочинів. Так, в Україні злочини проти радіаційної безпеки здебільшого пов'язують лише з дотриманням певних правил на виробництві, однак, при цьому забувають приділяти належну увагу іншим умисним злочинам, що тягнуть за собою істотну приховану загрозу. Низка факторів ґрунтується на провідному чиннику – бідності, що призводить до протиправної поведінки. Загальним фактором є корупційна складова радіаційної злочинності. Беручи до уваги специфіку радіаційної злочинності й наявність територіальної ознаки, корупційний чинник можна вважати однією з основних детермінант злочинів проти радіаційної безпеки. Встановлено, що важливою визначальною ознакою для злочинних проявів у сфері радіаційної безпеки в Україні є територіальний фактор.

Аналіз отриманих результатів щодо суті причин та умов індивідуальної злочинної поведінки у сфері кримінально-правової охорони радіаційної безпеки свідчить: властивості, притаманні особі, яка вчиняє злочин цієї групи, залежать від впливу навколишнього середовища, зокрема соціального середовища потенційного суб'єкта злочину. Цей взаємозв'язок на індивідуальному рівні формує причини та умови, що сприяють вчиненню злочину.

Підкреслено значущість такої обставини: з'ясування суті індивідуальних причин та умов злочинів надає змогу виправляти потенційних зловмисників, змінюючи їх спрямованість, тобто здійснювати профілактику злочинів проти радіаційної безпеки. За результатами аналізу встановлено актуальну проблему – непоінформованість населення про причини таких злочинів, про ті ризики, які вони несуть суспільству. Підтверджено, що антисоціальна поведінка формується з поступового виникнення внутрішнього конфлікту особи із

стійкими соціальними правилами. Виявлене підґрунтя мотиву дає можливість стверджувати, що для зменшення кількості злочинів проти радіаційної безпеки вкрай необхідною є системна робота правоохоронних органів з профілактики та роз'яснення населенню, яке постійно проживає на території, суміжній з Чорнобильською зоною відчуження й зоною безумовного (обов'язкового) відселення.

Запропоновано більш широкий підхід до запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, а саме шляхом доповнення стандартної конструкції суб'єктів запобігання за рахунок участі в цьому процесі приватного сектору економіки (рівень дотримання вимог, правил і стандартів) та громадськості (рівень ідейної свідомості).

Враховуючи таку конструктивну ознаку радіаційної злочинності, як наявність радіаційного предмета, як окремий напрям загального запобігання цьому соціальному феномену визначено контроль за обігом такого предмета в країні. Доведено, що саме відповідний контроль є одним з основних заходів запобігання цьому виду злочинності, зокрема на стадії готування злочину.

Як основні заходи протидії незаконному обігу радіаційних предметів визначено такі: посилення контролю у сфері надходження радіаційних речовин і пристроїв до законного обігу (виробництво, використання, передача, експонування, ввезення, вивезення тощо); припинення надходження радіаційних речовин та пристроїв до незаконного обігу (кустарне виготовлення, розкрадання, контрабанда, надходження з «гарячих точок» і з місць захоронення радіаційних та токсичних предметів); боротьба з незаконним розповсюдженням радіаційних предметів і пристроїв (придбання, перевезення, зберігання, передача і збут); вилучення радіаційних предметів та пристроїв з незаконного обігу і їх знищення; утилізація радіаційних речовин, пристроїв, відходів; зберігання радіаційно забруднених предметів тощо.

Серед загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки особливу увагу запропоновано приділяти реабілітації осіб,

що відбули покарання в місцях позбавлення волі за злочини, вчинені проти радіаційної безпеки.

Підтверджено наукову позицію, що роль індивідуальних заходів запобігання злочинам перебуває на фундаментальному рівні заходів забезпечення радіаційної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки держави.

На прикладі вивчення особи злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки; доведено ідею, відповідно до якої внутрішнє ставлення потенційного винуватця до радіаційної безпеки є основним чинником, на який мають бути спрямовані такі заходи. Воля індивіда формується не лише під дією певних чинників, що мотивують, а й через несприятливий вплив факторів, які прямо чи опосередковано формують внутрішнє асоціальне ставлення особи до об'єктивних процесів.

Встановлено, що сутність індивідуальної профілактики злочинів проти радіаційної безпеки полягає у своєчасному виявленні осіб, які потенційно схильні до вчинення таких діянь, і застосуванні до них заходів, що націлені на запобігання цій злочинній поведінці.

Ключові слова: радіаційна безпека, радіаційна злочинність, злочин проти радіаційної безпеки, кримінологічна характеристика, особа злочинця, криміногенні детермінанти, запобігання.

SUMMARY

Torbieiev M. O. Crimes against radiation safety: criminological characteristics, determination and prevention. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The thesis for a Candidate Degree in Law Sciences at the speciality 12.00.08 «Criminal Law and criminology; criminal enforcement law». – Classic Private University, Zaporizhzhia, 2019.

The candidate for the degree draws attention to the fact that the concept of «radiation safety» is a key concept for structuring this research, therefore scientific study and interpretation of its content is given priority in this work.

The candidate for the degree supports the scientific idea that the radiation safety is a component of public security (in accordance with the effective structure of the Criminal Code of Ukraine), however, at the same time by its nature and content it is also a component of environmental safety, these two components in their turn constituting components of the national security. Based on that fact, the author of the thesis puts forward his own definition of the concept «radiation safety»: «radiation safety is a status of the radiation security level, including events and procedures, attributable to natural, social and national systems when nothing endangers their normal life activities and functioning, including inviolability of such procedures and absence of risks of such violence to occur, and timely, true and comprehensive information on occurrence of such risks or a fact of violation of such procedures».

The candidate for the degree has studied history of criminal and other legislation on radiation safety and substantiates his idea that a group of crimes against radiation safety represents, first of all, an integral system of criminal and legal norms on radiation protection of the state and population against unlawful conduct. Understanding of this system should be based on distinctive features, such as an object, subject of the crime, form of guilt, method, instrument, place, time of committing the crime, and action against radiation safety of Ukraine, respectively.

In this thesis criminal legal characteristics of crimes that violate social relations in radiation safety field are described, their full list is given, and the idea on subsequent enhancement of the criminal legislation of Ukraine, in particular, constitute a group of radiation crimes into an independent section of the Criminal Code of Ukraine: «Crimes against radiation safety», is presented.

The analysis of statistic data and judicial practice has allowed identifying essential changes in the structure of radiation criminality that have taken place over recent nine years. Such changes have been identified in growth of illegal fishing and berries and mushrooms picking in the forbidden zone, in other words, on the territory

of the exclusion zone and the zone of obligatory (involuntary) resettlement (from 2005 to 2013 – 2 times growth). The study of court sentences, testimonies of the accused, etc. allows drawing the conclusions as follows: the increased number of these crimes is in most cases explained by lowering awareness in the local population of radiation risks in the context of the time elapsing after the Chornobyl disaster.

The legal precedents study conducted by the candidate for the degree (there were 140 court decisions in the category of crimes against radiation safety studied) has proven that the statistic judicial indicator in accordance with Art. 267¹ of the Criminal Code of Ukraine is calculated based only on the involuntary (obligatory) resettlement from the Chornobyl zone. Other manifestations of this crime are limited in terms of its territory by the Chornobyl zone of involuntary (obligatory) resettlement, and the primary feature for identifying a personality of such criminal is his/her territorial association with this zone – place of residence, place of work.

The research has enabled identifying typical personal social and psychological characteristics of persons having committed crimes against radiation safety.

It has been established that in the same way as the causes of other types of radiation crimes, the general causes of radiation crimes originate from contradictions arising during a person's carrying out certain procedures related to radiation safety of the state. The said contradictions are the complicated social processes which in the adverse conditions indicated above create basis for criminal conduct in the radiation field. Considering the nature and content of determining factors, they may be divided into the blocks like: economic, social, organizational and administrative, technical, geographical, legal and regulatory. Description of content of these blocks is given in the thesis.

As a result of analysis, the essential problem of underestimation of adverse impact of radiation crimes has been discovered. Thus, in Ukraine, the crimes against radiation safety are mostly associated with compliance with certain rules at production sites; however, at the same time no appropriate attention is paid to premeditated crimes bringing to essential hidden danger. A set of factors is explained by the main cause – poverty that results in unlawful conduct. The corruption element

of radiation criminality has been identified as the common factor. Taking into account specifics of radiation criminality and availability of territorial feature, the corruption element may be considered one of the major determinants of crimes against radiation safety. It has been established that the territorial factor is an important determining feature of criminal manifestations in the field of radiation safety in Ukraine.

The analysis of results obtained on the essence of causes and conditions of individual criminal conduct in the field of criminal and legal protection of radiation safety has shown: qualities specific for a person committing a crime of this group depend on the impact of the environment, among other, social environment of the potential subject of the crime. These relations shape the causes and conditions at an individual level, such causes and conditions promoting committing the crime.

The significance of the following circumstances is stressed: identification of the essence of individual reasons and conditions of crimes gives possibility to correct potential criminals by changing their intentions, in other words, to implement preventive measures to avoid crimes against radiation safety. The analysis conducted has shown the urgent issue – ignorance of the population about the causes of such crimes, the risks they have for the society. It has been confirmed that antisocial conduct is formed based on the gradually developing internal conflict of a person with the steady social rules. The identified background motive of the crime allows making a statement that to reduce the number of crimes against radiation safety it is highly required for law enforcement bodied to conduct consistent preventive and educational work among the population residing on the territory adjacent to the Chernobyl exclusion zone and zone of involuntary (obligatory) resettlement.

The candidate for the degree has proposed the extended approach to prevent crimes against radiation safety by completing the standard construction of prevention subjects due to involvement of private sector of economy (at the level of compliance with requirements, rules and standards) and community (at the level of awareness) in the process.

Taking into account the constructive feature of the radiation criminality like availability of radioactive objects, control of such objects circulation across the country has been defined by the candidate for the degree as an independent area in preventing this social phenomenon. It has been proven that appropriate control is one of the major prevention measures for this type of crimes, in particular, on the crime preparation phase.

The major counteraction measures against illegitimate circulation of radioactive objects are defined by the candidate for the degree as follows: increase of control over radioactive substances and devices supply for the legitimate circulation (production, use, transfer, exposition, import, export, etc.); elimination of radioactive substances and devices supply for the illegitimate circulation (craft production, theft, trafficking, deliveries from «hot zones» and from the sites of radioactive and toxic objects land filling); struggle against illegal proliferation of radioactive substances and devices (acquisition, transportation, storage, transfer and sale); recalling from illegal circulation of radioactive substances and devices and their destruction; recycling of radioactive substances, devices, wastes; storage of radioactive contaminated objects, etc.

Among general social measures of preventing crimes against radiation safety in this section, special attention should be paid to rehabilitation of persons who have served their sentences at places of detention for the crimes committed against radiation safety.

The scientific view that individual crimes prevention measures play fundamental role among preventive radiation safety measures as an integral part of the national security of the state has been proven.

Taking an example of the study of a criminal's personality who commits crimes against radiation safety, the idea has been proven by the candidate for the degree that the inner attitude of a potential criminal to radiation safety is the major factor that has to be in the focus of such measures. The will of an individual is formed not only under effect of certain motivating factors, but also is adversely

affected by environmental factors that directly or indirectly build up inner asocial attitude of a person to objective processes.

It has been established that the essence of the individual work to prevent crimes against radiation safety requires timely identification of persons who are potentially inclined to commit such actions and application of measures to them intended to prevent such criminal conduct.

Key words: radiation safety, radiation criminality, crime against radiation safety, criminological characteristics, personality of criminal, criminogenic determinants, prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Торбєєв М. О. Окремі питання дослідження природи злочинів у сфері радіаційної безпеки. *Право та державне управління*. 2014. № 4 (17). С. 86–91.
2. Торбєєв М. О. Соціально-правова природа злочинів проти радіаційної безпеки: дослідження суті шляхом аналізу історичного становлення поняття безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 4 (46). С. 132–135.
3. Торбєєв М. О. Стан дослідження проблем кримінально-правової та кримінологічної характеристики запобігання злочинам проти радіаційної безпеки в сучасному кримінальному праві України та кримінології. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3 (6). С. 204–214.
4. Торбєєв М. О. Причини та умови індивідуальної злочинної поведінки проти радіаційної безпеки. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 127–135.
5. Торбєєв М. О. Соціально-правова природа злочинів проти радіаційної безпеки. *Кримінологические исследования*. 2015. № 9 (15). С. 264–279.
6. Торбєєв Н. А. Кримінологическая характеристика радиационной преступности (исследование на примере Украины). *Legea si viata, Moldova*. 2015. № 3/2 (279). С. 91–95.
7. Торбєєв М. О. Проблематика визначення вартості збитків та ціни позову у злочинах проти вимог радіаційної безпеки. *Актуальні проблеми*

публічного та приватного права : тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2012. С. 336–338.

8. Торбєєв М. О. Класифікація злочинів проти радіаційної безпеки. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. С. 304–307.

9. Торбєєв М. О. Деякі аспекти віктимологічної безпеки в контексті загальної концепції безпеки людини. *Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, Кримінологічна асоціація України, 2013. С. 248–249.

10. Торбєєв М. О. Деякі особливості форм кримінальної поведінки в сфері радіаційної безпеки. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2013. С. 197–200.

11. Торбєєв М. О. Основи державного регулювання радіаційної безпеки, як частини екологічної безпеки країни. *Наука і вища освіта* : тези доповідей XXI Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2013. С. 17–18.

12. Торбєєв М. О. Національна комісія, що здійснює державне регулювання безпеки у сфері використання ядерної енергії, як суб'єкт запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Теоретико-прикладні засади правової науки: сучасний вимір* : матеріали наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2014. С. 186–188.

13. Торбєєв М. О. Загальний опис заходів забезпечення радіаційної безпеки. *Наука і вища освіта* : тези доповідей XXIII Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених. Запоріжжя, 2015. С. 188–189.

14. Торбєєв М. О. Суб'єкти запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Кримінальне право: традиції та новації*: зб. матеріалів Міжнар.

круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса. Полтава ; Харків, 2015. С. 375–379.

15. Торбєєв М. О. Інформаційна профілактика як індивідуальний захід запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Технологія професійної діяльності: теорія і практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів, 2016. С. 222–225.

16. Торбєєв М. О. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинами проти радіаційної безпеки (на прикладі України та країн ЄС). *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine* . International Scientific-Practical Conference: Conference Proceedings. Sandomierz, 2017. С. 167–170.

17. Торбєєв М. О. Актуальні питання злочинних проявів з прихованим джерелом іонізуючого випромінювання. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: Національний та міжнародно-правовий виміри* : зб. тез доповідей XIV Міжнар. наук.-практ. конф. / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2018. С. 185–189.

18. Торбєєв М. О. Загальні заходи протидії та запобігання незаконному обігу радіаційних матеріалів. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки* : матеріали Міжнар. круглого столу / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2018. С. 119–123.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ, ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	25
1.1. Стан дослідження радіаційної безпеки як провідного поняття кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів, що посягають на цей об'єкт	25
1.2. Злочини проти радіаційної безпеки: соціально-правова природа та кримінально-правова характеристика	46
1.3. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки	64
Висновки до розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ..	82
2.1. Основні детермінанти злочинів проти радіаційної безпеки	82
2.2. Причини та умови індивідуальної злочинної поведінки суб'єкта злочинів проти радіаційної безпеки.....	98
Висновки до розділу 2	116
РОЗДІЛ 3. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ	118
3.1. Суб'єкти запобігання злочинам проти радіаційної безпеки.....	118
3.2. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки	141
3.3. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки.....	162
Висновки до розділу 3	186
ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194
ДОДАТКИ.....	228

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Україна в сучасних умовах ставить перед собою завдання прогресивного розвитку, яке наразі складно виконати без організації внутрішнього забезпечення потреб держави шляхом використання атомної енергії. Водночас застосування таких потужних і небезпечних джерел енергії висуває додаткові вимоги до безпеки поводження з ними.

Загальне розуміння того, що радіаційна загроза не знає кордонів, перетворює проблему радіаційної безпеки та захисту на спільну для людства й таку, від якої може залежати подальше його виживання. Яскравим прикладом існування таких загроз є Чорнобильська катастрофа, унаслідок якої постраждало майже 5 млн людей, забруднено радіоактивними нуклідами близько 5 тис. населених пунктів. Від радіаційного впливу лише в Україні постраждало близько 2,6 млн осіб, зокрема понад 600 тис. дітей. При цьому частка АЕС від загального виробництва електроенергії в Україні становить 51%. Врегулювання цих питань спонукає владні органи кожної соціально відповідальної країни запроваджувати систему заходів радіаційної безпеки як обов'язкову ланку єдиної системи національної безпеки. З огляду на те, що 57% громадян України під радіаційною безпекою розуміють стан захищеності, навіть без загроз порушення такого, а 40% із них вважають екологію, яка погіршується, однією з головних проблем людства, значна частина загальнодержавних заходів має бути спрямована на інформаційну сферу, що є базовим елементом єдиної системи таких заходів, мета якої полягає у формуванні культури поводження з радіаційними предметами. У ст. 16 Конституції України передбачено, що екологічна безпека та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є обов'язком держави. Ця конституційна норма, як завдання для держави, не втрачає актуальності й сьогодні через реальне існування проблеми незаконного вивозу/переміщення радіоактивних матеріалів

із закритої території Чорнобильської АЕС, і ця проблема для 48% мешканців суміжних територій є однією з найнебезпечніших із сучасних загроз.

Аналіз досліджень, присвячених кримінально-правовим і кримінологічним проблемам охорони радіаційної безпеки від злочинних посягань, свідчить про недостатню увагу фахівців до цієї тематики. У працях науковців розкрито здебільшого питання екологічної безпеки та злочинів проти довкілля, громадської безпеки й злочинів, що посягають на неї. Водночас існує група злочинів, об'єктом яких постають специфічні суспільні відносини, захист яких здійснюється нормами кількох розділів Особливої частини КК України. Ідеться про злочини проти радіаційної безпеки. З одного боку, ці суспільно небезпечні прояви та відповідний вид злочинності – злочинність у радіаційній сфері – були в центрі уваги вітчизняних науковців. Свідченням цього є наукові праці Я. О. Лесяка, О. О. Пашенка, К. В. Плєви та ін. З іншого боку, науковці приділяли увагу суто кримінально-правовим питанням злочинів проти радіаційної безпеки (дисертації О. О. Пашенка та К. В. Плєви), або ж кримінологічному вивченню піддавалися всі види злочинності на території Чорнобильської зони відчуження (дисертація Я. О. Лесяка). У зв'язку із цим спостерігалось формування окремої частини предмета вітчизняної кримінології, такої як злочинність у радіаційній сфері, яка набула ознак самостійного предмета дослідження, проте поки що висвітлена лише фрагментарно. Сьогодні бракує самостійних наукових праць, спеціально присвячених злочинам проти радіаційної безпеки в частині їх кримінологічної характеристики, детермінації та запобігання.

Крім доробку згаданих вище фахівців, дисертація ґрунтується на працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, П. Д. Біленчук, Я. І. Гілінський, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. Е. Жалінський, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, О. П. Литвин, О. М. Литвинов,

В. К. Матвійчук, В. О. Навроцький, М. І. Панов, В. П. Тихий, А. П. Тузов, В. В. Шаблистий та ін.

Праці цих авторів мають важливе наукове і практичне значення. Водночас низка питань, пов'язаних із вивченням злочинності у сфері радіаційної безпеки, є не вирішеною. До актуальних проблем кримінологічної та кримінально-правової характеристики злочинів проти радіаційної безпеки, які можна визнати недослідженими або такими, що частково вивчені, але не набули свого остаточного розв'язання, належать, зокрема: наукове розуміння радіаційної безпеки як провідного поняття кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів, що посягають на цей об'єкт; визначення соціально-правової природи злочинів проти радіаційної безпеки; кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки; основні детермінанти злочинів проти радіаційної безпеки; причини та умови індивідуальної злочинної поведінки суб'єкта злочинів проти радіаційної безпеки; характеристика суб'єктів запобігання цим злочинам; вивчення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки.

Отже, дослідження кримінологічної характеристики злочинів проти радіаційної безпеки, їх детермінації та запобігання є важливим науковим завданням сучасної української кримінології, яке має безпосередній зв'язок із кримінологічною політикою держави та практикою протидії злочинності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідних робіт Класичного приватного університету «Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина» (державний реєстраційний номер 0110U003958) та «Вплив правової інтеграції на кримінально-правову, кримінально-виконавчі системи та запобігання злочинності в Україні» (державний реєстраційний номер 0116U008203).

Тему дисертації затверджено вченою радою Класичного приватного університету (протокол № 4 від 26 грудня 2012 р.).

Мета і задачі дослідження. *Мета дослідження* полягає в обґрунтуванні комплексних загальносоціальних, організаційно-правових та інших заходів запобігання злочинам у сфері радіаційної небезпеки й визначенні належних суб'єктів їх реалізації на підставі дослідження кримінологічної характеристики цього виду злочинності та її детермінант.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- здійснити комплексну кримінологічну та кримінально-правову характеристику злочинів проти радіаційної безпеки;
- розкрити зміст поняття «радіаційна безпека» на підставі її комплексної кримінально-правової та кримінологічної характеристики;
- висвітлити соціально-правову природу злочинів проти радіаційної безпеки та їхні особливості на сучасному етапі розвитку суспільних відносин в Україні;
- сформувати кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє злочини проти радіаційної безпеки, шляхом опису соціально-демографічної, вікової та соціально-психологічної складових структури особи злочинця;
- виявити та проаналізувати основні детермінанти вчинення злочинів проти радіаційної безпеки;
- встановити причини та умови індивідуальної злочинної поведінки суб'єкта злочинів проти радіаційної безпеки;
- охарактеризувати суб'єктів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки;
- описати загальносоціальні заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки;
- з'ясувати та уточнити спеціально-кримінологічні й індивідуальні заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з кримінологічним забезпеченням радіаційної безпеки в державі.

Предметом дослідження є злочини проти радіаційної безпеки, їх кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання.

Методи дослідження. У ході досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження використано філософські, загальнонаукові, міждисциплінарні й спеціально-наукові методи, зокрема: *діалектичний та історичний* – для виявлення соціально-правової природи злочинів проти радіаційної безпеки, стану їх вивченості, а також для встановлення генези досліджень у цій сфері (підрозділи 1.1, 1.2); *індукції та дедукції, аналізу й синтезу* – для побудови шляху дослідження та визначенні структурно-логічної схеми дисертації; *системно-структурний* – для надання характеристики механізму індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє злочини проти радіаційної безпеки (підрозділ 1.3), та дослідження комплексу заходів протидії розвитку індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє злочини проти радіаційної безпеки (підрозділи 3.2, 3.3), а також аналізу суб'єктів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки (підрозділ 3.1); *формально-логічний* – для з'ясування особливостей мотивації злочинної діяльності особи, яка вчиняє злочини проти радіаційної безпеки (підрозділ 2.1), та зовнішніх факторів індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє злочини у сфері радіаційної безпеки (підрозділ 2.2); *формально-юридичний* – для аналізу положень вітчизняного, зарубіжного та міжнародного законодавства (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3); *порівняльно-правовий* – при аналізі досвіду зарубіжних країн у частині запобігання злочинам проти радіаційної безпеки (підрозділи 3.1, 3.3); *статистичні* – для збирання, узагальнення й аналізу відповідної статистичної інформації щодо зовнішніх проявів радіаційної злочинності, а також встановлення характеристики особистості злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки, визначення основних детермінант радіаційної злочинності (підрозділи 1.3, 2.1, 3.2); *соціологічні (анкетування, опитування, аналіз документів)* – для отримання актуальної інформації щодо подій і стану обізнаності із загрозами, способами протидії їм; виявлення думок фахівців щодо явищ кримінологічного характеру (підрозділи 1.1, 1.3, 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Судової адміністрації України; дані офіційної статистики МВС України щодо кількості

зареєстрованих злочинів проти радіаційної безпеки; 175 вироків судів загальної юрисдикції у справах про злочини проти радіаційної безпеки (2008–2018 рр.) у Чернігівській, Київській областях та м. Києві, що внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень; опитування 150 осіб, які проживають на територіях, суміжних із зоною відчуження, та 215 фахівців у галузі права.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, закони України, Кримінальний кодекс України (далі – КК), Кодекс цивільного захисту України, кримінальні кодекси зарубіжних країн, Кримінальний процесуальний кодекс України, постанови Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній кримінологічній науці дослідженням злочинів проти радіаційної безпеки, в якому висвітлено проблеми кримінологічної характеристики, детермінації та запобігання цим злочинам, а також запропоновано шляхи розв’язання окреслених проблем. У роботі сформульовано, обґрунтовано або додатково аргументовано низку висновків, теоретичних положень і практичних пропозицій, які містять ознаки наукової новизни, зокрема:

вперше:

– здійснено комплексну кримінологічну та кримінально-правову характеристику злочинів проти радіаційної безпеки шляхом урахування структури й географії радіаційної злочинності, а також шляхом виокремлення радіаційної безпеки як самостійного об’єкта кримінально-правової охорони на підставі проведеного аналізу кримінальних справ і проваджень за 2008–2015 рр.;

– сформовано кримінологічну характеристику особи злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки, шляхом узагальнення соціально-демографічної, вікової, соціально-психологічної характеристики особи злочинця та кримінально-правових ознак;

– визначено коло суб'єктів протидії радіаційній злочинності, яких поділено на спеціалізовані (органи та організації, стосовно яких протидія злочинності у сфері радіаційної безпеки належить до основних завдань і функцій, – МВС, СБУ, суд, прокуратура) і неспеціалізовані (органи та організації, які керують діяльністю із запобігання злочинам у сфері радіаційної безпеки, організовують її, створюють систему управління нею, – органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування; органи, установи, організації, функції й повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, але їхня діяльність впливає на запобіжні процеси щодо детермінант цього виду злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги; адміністрація підприємств, установ, організацій тощо));

удосконалено:

– наукове тлумачення поняття «радіаційна безпека», під яким запропоновано розуміти стан (зокрема явища й процеси) радіаційної захищеності, в якому перебувають природні, соціальні та загальнодержавні системи, коли нічого не загрожує їх нормальній життєдіяльності й виконанню звичайних функцій, у тому числі непорушність цих процесів і відсутність ризиків таких порушень, а також вчасну, правдиву та повну поінформованість про настання ризиків або факту порушення таких процесів;

– перелік основних криміногенних детермінант, зокрема по-новому класифіковано фактори, причини й умови, які детермінують учинення злочинів проти радіаційної безпеки на загальносоціальному рівні;

– розуміння змісту основних причин та умов індивідуальної злочинної поведінки у сфері радіаційної безпеки; в індивідуальній поведінці особи, яка вчинила злочин, спостерігаються, передусім, такі чинники, як безробіття, відсутність коштів на проживання, правовий нігілізм. Водночас ці індивідуальні причини є похідними від загальносоціальних, таких як: низький рівень доходів населення, високий рівень безробіття, низький рівень соціально-культурного (загального) настрою населення;

набули подальшого розвитку:

- розуміння радіаційної безпеки як самостійного родового об'єкта злочинів, що в аспекті *de lege ferenda* означатиме необхідність виокремлення самостійного розділу Особливої частини КК України з назвою «Злочини проти радіаційної безпеки»;

- положення про те, що радіаційна безпека є одним з елементів національної безпеки країни.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації положення, узагальнення й висновки можуть бути використані у:

- *навчальному процесі* – при підготовці лекцій з навчальної дисципліни «Кримінологія» враховано окремі положення дослідження, які також впроваджено в освітній процес і наукову діяльність кафедри кримінального права та правосуддя навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету (акт впровадження від 12 грудня 2018 р.);

- *законотворчій діяльності* – при підготовці змін і доповнень до чинних Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (акт впровадження Комітету з питань правової політики та правосуддя Верховної Ради України від 04 грудня 2018 р.);

- *правозастосовній діяльності* – для оптимізації структури та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у роботі щодо протидії злочинам проти радіаційної безпеки. Деякі пропозиції враховано органами прокуратури України (акт впровадження Прокуратури Київської області від 10 грудня 2018 р.), органами Національної поліції України (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у правозастосовну діяльність Головного управління Національної поліції в Чернігівській області від 04 грудня 2018 р.), а також у процесі узагальнень судової практики в цій сфері судовими інстанціями України (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у правозастосовну діяльність Апеляційного суду Чернігівської області від 25 грудня 2018 р.), окремі положення дослідження щодо

профілактики злочинів проти радіаційної безпеки, а також інформування населення про недопустимість таких порушень упроваджено в діяльність відповідних органів державної влади, зокрема Департаментом з питань цивільного захисту та оборони Чернігівської обласної державної адміністрації (акт впровадження від 27 листопада 2018 р.) і Чернігівським районним відділом Управління з надзвичайних ситуацій у Чернігівській області (акт впровадження від 04 грудня 2018 р.);

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого вивчення теоретичних проблем і практики кримінально-правової й кримінологічної протидії злочинам проти радіаційної безпеки.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідались та обговорювались на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах, таких як: III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми публічного та приватного права» (м. Запоріжжя, 2012 р.); XXI Міжнародна наукова конференція студентів і молодих учених «Наука і вища освіта» (м. Запоріжжя, 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2013 р.); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (м. Харків, 2013 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 2013 р.); Міжвузівська науково-практична конференція «Проблеми емпірического изучения преступности» (м. Луганськ, 2013 р.); Науково-практична конференція «Теоретико-прикладні засади правової науки: сучасний вимір» (м. Запоріжжя, 2014 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми публічного та приватного права» (м. Запоріжжя, 2014 р.); XXIII Міжнародна наукова конференція студентів і молодих учених «Наука і вища освіта» (м. Запоріжжя, 2015 р.); International Scientific-Practical Conference «Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: Conference Proceedings» (м. Сандомерц, Польща, 2017 р.); Міжнародний

круглий стіл «Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки» (м. Харків, 2018 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційної роботи, викладено у 18 наукових працях, з яких: 5 – статті в наукових фахових виданнях України з юридичних наук, 1 – стаття в іноземному виданні, 12 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і 15 додатків. Загальний обсяг дисертації – 281 сторінка, з них основний текст – 179 сторінок, список використаних джерел (341 найменування) – 34 сторінки, додатки – 54 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ, ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКИ

1.1. Стан дослідження радіаційної безпеки як провідного поняття кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів, що посягають на цей об'єкт

Під час проходження етапів розвитку кожна незалежна держава потребує побудови та вдосконалення ефективної системи громадської безпеки. Остання постає невід'ємною складовою національної безпеки, яка посідає особливе місце в структурі національних інтересів держави.

Як зазначили М. Панов і В. Тихий, безпека являє собою найважливішу цінність, що повинна забезпечувати вільне існування й розвиток особистості, суспільства, людства, створювати гармонію та переборювати суперечності у відносинах «людина – техніка», «людина – навколишнє середовище», у взаєминах між людьми, особою й державою, суспільством, між націями та державами [192, с. 11].

Упродовж усіх років існування незалежна Україна долає наслідки Чорнобильської катастрофи – найбільшої в історії людства техногенної радіаційної аварії. Ця аварія призвела до забруднення більше ніж 145 тис. кв. км території України, Республіки Білорусь та Російської Федерації. Унаслідок Чорнобильської катастрофи постраждало майже 5 млн людей, забруднено радіоактивними нуклідами близько 5 тис. населених пунктів. Від радіаційного впливу лише в Україні постраждало близько 2,6 млн осіб, зокрема понад 600 тис. дітей. Після Чорнобильської аварії Україну оголошено зоною екологічного лиха. Крім України, Республіки Білорусь та Російської Федерації,

вплив аварії на Чорнобильській АЕС відчували на собі Швеція, Норвегія, Польща, Австрія, Швейцарія, Німеччина, Фінляндія, Великобританія та інші держави [1, с. 224].

Побудова громадянського суспільства в Україні зобов'язує здійснювати подальший розвиток ядерної енергетики з урахуванням участі свідомої громадськості в цьому процесі, оскільки ця сфера прямо зачіпає інтереси безпеки самих громадян, охорони їх життя та здоров'я як однієї з пріоритетних течій безпечного розвитку держави. Щодня в численних сферах діяльності люди наражаються на різного роду загрози. Доволі часто різновиди небезпеки певним чином прогножуються самими людьми як усвідомлені наслідки їхньої поведінки. Проте злочинні прояви, які часто є невідконтрольними людським колективам і їхнім лідерам, виникають стихійно та непрогнозовано, що приховує в собі масштабну загрозу безпеці всієї країни. У всіх видах діяльності в радіаційній сфері важливо мати уявлення про ризики, пов'язані з використанням радіаційного предмета. Роль глобальної атомної проблеми, що постійно посилюється, визначає необхідність створення ефективної системи забезпечення радіаційного захисту населення та навколишнього природного середовища. Зростання рівня загроз від злочинних проявів у цій сфері зумовлює актуальність постійного дослідження проблем радіаційної безпеки. Це безпосередньо впливає на досконалість і ефективність заходів, від яких залежить безпека суспільства сьогодні та всього людства завтра. Водночас Україна є спадкоємцем потужної системи атомних електростанцій (Додаток К), тому постає важливим завдання забезпечення безпеки в цій галузі, зокрема від злочинних посягань, як необхідної умови дотримання національних інтересів України.

Відомо, що будь-яке дослідження окремого феномену потребує розуміння певного алгоритму та послідовності дій, які мають початок і корінь дослідження, що проростає в подальші вивчення, аналітику, а згодом – у відкриття. Так, теоретична складова цього процесу акумульовано трансформується в практичну площину у вигляді комплексних заходів

запобігання, як найефективніший превентивний механізм боротьби зі злочинами на ґрунті певних дослідницьких висновків. Доречно із цього приводу навести думку Д. А. Керімова, який вважав, що сучасний стан правового об'єкта відходить своїми коренями в минуле, в основі логічного лежить історичне, а історичне не лише взаємодіє з логічним, а й проникає в нього. Навіть найбільш абстрактна логічна формула права є також й історичною, оскільки вона є результатом зіставлення, аналізу та узагальнення певного історико-правового досвіду. Без історичного відновлення правового розвитку унеможлиблюється логічне усвідомлення його закономірностей, однак і без логічного осмислення об'єктивного ходу історичного розвитку права неможливо розкрити внутрішні причини та механізм його руху [95, с. 111]. Тому розгляд історії формування в науці поняття «радіаційна безпека», аналіз поглядів провідних науковців щодо цього феномену ми вважаємо основним завданням цього розділу. Загалом варто підкреслити, що наукове вивчення злочинів проти радіаційної безпеки є неможливим без з'ясування змісту ключового поняття – «радіаційна безпека».

Вагомий внесок у вирішення наукових проблем, пов'язаних з розкриттям сутності понять «громадська безпека» та «радіаційна безпека», зробили такі вчені, як: І. І. Бікєєв [22], А. Л. Деркач [66], Р. Р. Ковальова [96], К. К. Кожевников [101], Р. О. Коцюба [106], Ю. В. Кочетков [108], Я. О. Леляк [140], О. П. Литвин [145; 146; 147], А. В. Ліпкан [150; 151], О. В. Маслюк [156], В. О. Навроцький [167], М. І. Панов [192], О. О. Пашенко [194], К. В. Плєва [196; 197], Г. С. Поліщук [199], В. П. Тихий [281; 282], В. В. Шаблистий [315; 316; 317, 318, 319] та деякі інші.

У працях цих авторів сформульовано положення, які значною мірою стали підґрунтям для вивчення кримінально-правового аспекту цього питання. Хоча із цієї проблематики й було здійснено кілька досліджень, проте здебільшого вони стосувалися окремих питань та аспектів безпеки як фундаментальної категорії. У наведених та деяких інших сучасних джерелах недостатньо уваги приділено проблематиці радіаційної безпеки. Певною

«білою плямою» постає комплексне кримінологічне дослідження, яке б системно розкривало весь спектр прояву злочинів проти радіаційної безпеки. Зокрема, недостатньо висвітленими є питання кримінологічної безпеки в радіаційній сфері, що потребує перегляду значення впливу та ролі суб'єктивного фактора в матриці причин виникнення й реалізації загроз радіаційній безпеці; кримінологічна складова, у свою чергу, постає підґрунтям ефективності кримінально-правових засобів її забезпечення, що пов'язані з нею. Крім цього, окремі публікації містять у собі протилежні погляди, що часто перетворюються на протилежні теоретичні позиції, які потребують уточнення чи узгодження. До цього часу законодавчо не визначено кореневе поняття «злочинність у сфері радіаційної безпеки» та/або «злочини у сфері радіаційної безпеки»/«радіаційна злочинність», не досліджено їх сутність, правову, соціально-економічну природу, ознаки тощо.

До сьогодні немає самостійних наукових праць, спеціально присвячених суто злочинам проти радіаційної безпеки в частині їх кримінологічної характеристики, детермінації та запобігання. У підручниках з кримінального права та коментарях КК України розкрито окремі питання кримінальної відповідальності за порушення правил поведіння з радіоактивними матеріалами. У зазначених джерелах подано вагому частину корисних правозастосовних посилань, теоретичних та практичних положень, проте ці напрацювання мають вибірковий і, певною мірою, дискусійний характер. Отже, перейдемо до з'ясування сутності поняття «радіаційна безпека».

Радіаційна безпека є складовою громадської безпеки (згідно із чинною структурою КК України), водночас за своїм характером та змістом є складовою й екологічної безпеки, які, у свою чергу, постають складовими системи національної безпеки. Ці аспекти безпеки утворюють складне явище, дослідження якого потребує поєднання теоретичного та практичного досвіду в багатьох галузях знань і яке має бути обґрунтованим, виходячи із самого визначення та розкриття власної сутності й природи, а також ознак цього правового явища.

Визначення понять, з'ясування їх природи та змісту завжди мало важливе значення в правовій науці. Дослідження радіаційної безпеки в контексті аналізу злочинних проявів, що посягають на суспільні відносини, пов'язані із цим, необхідно починати з визначення самої суті, змісту радіації як потенційної загрози для людини, а також самого поняття безпеки як стану відсутності будь-яких загроз для людини. Так само, як і їх взаємне поєднання. Кожний живий організм – від простих форм і до людини – у процесі свого розвитку зазнає впливу іонізуючої радіації. Постійним джерелом радіації слугує природна радіоактивність, природний радіаційний фон [280, с. 382].

За останні десятиріччя людство створило декілька сотень штучних радіонуклідів і навчилося використовувати енергію атома з різною метою: для лікування, для створення атомної зброї, для видобування енергії та виявлення пожеж, для пошуку корисних копалин тощо. Усе це призводить до збільшення дози випромінювання як на окремих людей, так і населення Землі загалом [56, с. 71], а також до збільшення зони безпосереднього контакту людини з радіаційним предметом, що, у свою чергу, збільшує чинники «людського» фактора прояву злочинної діяльності в цій сфері.

Під час життєдіяльності людину постійно оточує прихована радіаційна загроза природного або штучного походження. Виходячи із цього, а також специфіки дії, правильним є тезове визначення, подане у Великому тлумачному словнику української мови, відповідно до якого радіація – випромінювання, зокрема електромагнітної енергії, яким-небудь тілом/випромінювання електромагнітних хвиль яким-небудь джерелом [37, с. 1195]. Тобто це є об'єкт (тіло), що завдяки своїм відповідним властивостям, а саме здатності до випромінювання, має об'єктивну можливість впливати на навколишнє середовище. Будь-який вплив має як позитивну, так і негативну ознаку. Саме негативний критерій впливу радіації має безпосередній стосунок до категорії безпеки, що, у свою чергу, формує базовий, актуальний для цього дослідження зв'язок нормального стану та його ймовірної зміни під дією такого впливу.

Продовжуючи аналіз, зауважимо, що визначенню підлягає поняття безпеки для людини. Категорію «безпека» розуміють як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує, стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Аналогічні або подібні визначення безпеки подано й в інших джерелах; зокрема, юридичні енциклопедичні словники тлумачать безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від зовнішньої й внутрішньої загрози [326, с. 207] або як систему суспільних відносин і юридичних норм, що регулюють ці відносини з метою забезпечення суспільного спокою, недоторканності життя та здоров'я населення, нормальної праці та відпочинку громадян, нормальної діяльності державних і громадських організацій, установ та підприємств [277, с. 204]. Безпека як умова функціонування й розвитку суспільства має дві складові, що оцінюють за об'єктивними та суб'єктивними критеріями індексу безпеки. Об'єктивний критерій – це рівень реальної захищеності системою законодавчого регулювання, організаційними заходами для використання матеріальних засобів, реалізацією цих заходів правоохоронними та іншими органами. Суб'єктивний критерій – частина суспільної психології: відчуття стану захищеності, громадський спокій, відчуття своєї безпеки та безпеки інших, недоторканності майна, упевненість у нормальній роботі державних і суспільних інститутів [176, с. 17]. Деякі дослідники визначають безпеку як діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства, народів щодо виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення (ліквідації) і відбиття небезпек та загроз, здатних згубити їх, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, спричинити неприйнятну (недопустиму об'єктивно й суб'єктивно) шкоду, закрити шлях до виживання та розвитку [262, с. 16; 13, с. 53]. Зокрема, В. Н. Лопатін під безпекою країни розуміє захищеність якісного стану суспільних відносин, які забезпечують прогресивний розвиток суспільства в конкретних історичних і природних умовах, від небезпеки, джерелом виникнення якої є внутрішні та зовнішні

суперечності [152, с. 65]. Водночас О. А. Бельков розуміє безпеку як стан, тенденції розвитку, зокрема латентні, та умови життєдіяльності нації як державно-територіальної громади людей, що гарантують, незважаючи на наявність та впливи негативних факторів, її вільне незалежне функціонування при збереженні своїх фундаментальних цінностей та основних інститутів [21, с. 92]. Дослідник Я. М. Брайнін окреслює безпеку як становище, що не загрожує небезпекою, тобто розкриває це поняття через прямий його антипод – небезпеку [32]. На думку В. І. Мітрохіна, безпека – це ступінь захищеності середовища, існування життєвого середовища, честі, гідності, цінності особи, соціальних груп, держави, суспільства, цивілізації [162, с. 36]. У свою чергу, В. А. Бачинін розкриває поняття «безпека» у двох аспектах: 1) стан захищеності, в якому перебувають соціальні суб'єкти та системи, коли нічого не загрожує їх нормальній життєдіяльності та виконанню звичайних функцій; 2) сукупність засобів і методів, що надають змогу блокувати джерела небезпеки, які загрожують руйнуванням та загибеллю індивідам або елементам цивілізованих і культурних систем [19, с. 106]. Безпека за своєю юридичною природою є станом урегулювання правом суспільних відносин, що складаються з приводу реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави адекватно факторам та умовам потенційних і реальних загроз, створених протиправними діями, шкідливими подіями (явищами) техногенного, природного, соціального характеру, наслідками шкідливих подій (явищ) [42, с. 79].

На нашу думку, під час розкриття змісту поняття «безпека» потрібно зробити акцент на такій її рисі, як: нормальний (безперешкодний) розвиток подій життєдіяльності особи (стан), суспільства в умовах відсутності будь-яких загроз цьому, так само, як і відсутності будь-якого несприятливого впливу або навіть ризику таких впливів на життєві процеси людини. Варто звернути увагу на позицію В. А. Ліпкана, який виділив чотири форми прояву поняття безпеки, що впливають із чотирьох підходів до розуміння цього соціального явища. У загальному його порівнянні він дійшов висновків, що існують чотири підходи

до визначення поняття безпеки, а саме: статистичний (як стан захищеності), апофатичний (як відсутність загроз і небезпек), діяльнісний (система заходів, спрямованих на створення певних безпечних умов), пасивний (дотримання певних параметрів і норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпека) [151, с. 362, 363].

Із часів зародження державності на території сучасної України зі змістом поняття безпеки ототожнювали соціальну дію, спрямовану на збереження нормальних загальноприйнятих станів. Так, сутність слова безпека в розумінні праслов'янських предків відображають поняття турботи, клопотів, що характеризували як опіку [79, с. 163].

Під тиском технологічної еволюції, що передбачає наявність об'єктивних факторів у сучасному розумінні, безпека набуває дещо іншого забарвлення: її визначають як стан, коли кому, чому-небудь ніщо не загрожує [266, с. 137] від появи нових технологій. Або ж коли розуміння безпечності можна досягти через зміст небезпеки як потенційної можливості, загрози чогось небезпечного, здатного викликати, завдати якої-небудь шкоди, лиха [177, с. 40].

Більш вузьким та спеціальним є тлумачення безпеки, що прямо пов'язане з відсутністю загроз для держави в цілому. Іншими словами, безпека – це відсутність будь-яких загроз особі, суспільству та державі.

У цьому аспекті виокремлюють і такий вид безпеки, як державна. Наприклад, М. М. Арзамаскін та П. І. Матросов державною безпекою називають створення необхідних умов для всіх сторін життєдіяльності людини, суб'єктів і суспільства в цілому: захисту територіальної цілісності, економічної та політичної незалежності, життєздатності його систем, структур і інститутів відповідно до правових засад державності та чинного законодавства [13, с. 52].

Безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Істотним в оцінці безпеки є те, як і хто визначає вказані інтереси, наскільки близько вони пов'язані з громадянським суспільством. При цьому необхідно особливо підкреслити прямий зв'язок

інтересів держави із забезпеченням можливості розвитку особистості та суспільства, що прогресує [174, с. 258].

Такий розвиток, його сталість та динамічна забезпеченість більшою мірою стають можливими за нормальних умов перебігу процесів і без ризиків загрозливого зовнішнього впливу на них. Тобто сучасне теоретичне та практичне розуміння цього поняття вмістило в собі історично сформований досвід, накладений на сучасний стан речей у цій сфері, що поєднало комплексне розуміння наявності безпечного стану в суспільстві, наявності предмета з характерними негативними впливами на цей стан і необхідності державного регулювання щодо детермінант цього впливу та запобігання йому.

Найближчі до нашого дослідження наукові розвідки в цій сфері мали місце в межах вивчення екологічної безпеки, яка в складі національної безпеки держави має певну історію та наукову розробку. Початок досліджень припадає на середину 1990-х рр., коли усвідомлення незалежності держави потребувало методологічного й методичного забезпечення формування політики національної безпеки, вивчення засад національної безпеки як системного багатокомпонентного явища й однієї з фундаментальних засад державотворення. Тому розгляд екологічної безпеки в сучасних реаліях формування національної стратегії та врівноваженої політики є актуальним науковим завданням [257, с. 240–245].

На нашу думку, загальне поняття безпеки можна розкласти також за такими ознаками на основі базової – як певного стану, на який здійснюється чи не здійснюється негативний вплив з усіма потенційними наслідками. Отже, саме цей стан утворює об'єкт охорони, за якого можна виокремити такі обов'язкові умови для нормального забезпечення його існування, як: явища та процеси, які не можуть завдати шкоди, а також відсутність ризику (загального чи спеціального), пов'язаного з можливістю завдати такої шкоди. При цьому відсутність шкоди або загрози заподіяння такої в цьому випадку розглядають як поняття категоричне й не пов'язане з кількісною категорією, яка може підлягати оцінці. Мається на увазі, що безпеці як відповідному стану

притаманні ознаки відсутності будь-якої шкоди, навіть мінімальної, а також відсутності загрози заподіяння такої. Характерною для стану безпеки є також відсутність матеріальних наслідків злочину, навіть у формі загрози настання таких. Щодо наслідків екологічних злочинів (які також допустимо вважати злочинами, що посягають на спеціальну безпеку) С. Б. Гавриш стверджував, що створення загрози шкоди природному середовищу чи порушення екологічної безпеки, яке має фізичну, соціальну та нормативну ознаки, є наслідком екологічних злочинів [44, с. 258–259].

Зокрема, С. Б. Гавриш відокремлює саме поняття «загрози» як самостійного стану порушення безпеки від тих наслідків, для яких характерні прямі чи опосередковані збитки від злочину.

Проте з цією думкою не погоджується інший дослідник – прихильник суто матеріальної складової злочинного наслідку В. К. Матвійчук, який стверджує, що такий погляд суперечить конструкції опису злочинів із матеріальними складами, де законодавець пов'язує момент закінчення злочину з настанням наслідків, а не із загрозою їх настання [157, с. 96–104]. Ми також акцентуємо увагу на тому, що таким достатнім наслідком може бути сама загроза як чинник зміни нормальних умов, що також може мати значення для вчасного запобігання наслідкам у вигляді ресурсно-матеріальних втрат. Однак, таке запобігання здатне впливати на нормальні процеси та ритми життєдіяльності, що також може визнавати своєрідним протиправним втручанням.

Отже, з початком побудови власної теоретико-правової бази держави формулювалися й базові погляди на визначення національної безпеки, зокрема в частині екологічної її складової. Останню наразі допустимо доповнити спеціальною категорією – радіаційною безпекою. У кожному з них зроблено наголос на наявності чи відсутності наслідків порушення нормального стану життєдіяльності в державі. У першому випадку зазначають, що саме створення загрози є достатнім наслідком, тоді як у другому для достатності такої

кваліфікації необхідним є певний, конкретно визначений результат у вигляді шкоди.

Для посилення першого погляду, з яким ми солідарні, доречним може бути посилення на нинішню судову практику, яка містить прецеденти встановлення вини підсудних за протиправне заволодіння майном (викрадення радіоактивних матеріалів) без визначення розміру завданих збитків, тобто наповненої матеріальної складової.

Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 91 чинного КПК України вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, належать до обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Подібне положення містив раніше чинний КПК України (згідно з п. 4 ст. 64 КПК України 1960 р., характер і розмір шкоди, завданої злочином, належать до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі). Тогочасні процесуальні норми встановлювали обов'язок органу дізнання і слідчого забезпечити відшкодування матеріального збитку і можливу конфіскацію майна (ст. 29 КПК 1960 р.), визначали умови і порядок накладення арешту на майно (ст. 125, 126 КПК 1960 р.). Вони містили перелік прав і обов'язків цивільного позивача та цивільного відповідача в кримінальній справі, а також їх представників (ст. 50–52 КПК 1960 р.), регламентували дії слідчого в процесуальному оформленні їх участі в справі (ст. 123–124 КПК 1960 р.) [55].

До правильності визначення розміру матеріальної шкоди, завданої злочином у сфері радіаційної безпеки, необхідно ставитися відповідально, оскільки цього вимагають інтереси повного, усебічного розгляду та правильного вирішення справи з урахуванням інтересів усіх сторін провадження. Необхідно пам'ятати, що майно, яке має власника, тобто перебуває у відповідній формі власності, залежно від обставин не завжди має вартісну оцінку.

Однією з обов'язкових ознак злочину, передбаченого ст. 262 КК України, є предмет злочину, до якого належать радіоактивні матеріали. Водночас саме ця обставина істотно впливає на встановлення збитків або їх відсутність. Так,

вироком Славутицького районного суду Київської області від 14 березня 2011 р. було засуджено групу осіб, винних у викраденні радіоактивних матеріалів у вигляді мідно-нікелевих труб загальною вагою 22 330 кг [40]. Це майно перебувало у власності Державного спеціалізованого підприємства «Чорнобильська АЕС», але на позабалансовому рахунку № 041 «Непередбачені (потенційні) активи». Цей рахунок передбачає, що зазначені активи стануть реальними, якщо відбудуться в майбутньому одна чи кілька подій [212].

Викрадене майно на балансі підприємства не перебувало внаслідок його радіаційного забруднення, і згідно із чинним порядком визначення розміру збитків до збитків воно належати не може. Неможливість внесення майна на балансовий облік зумовлена саме його радіоактивністю. До збитків може належати лише майно, що перебуває на балансовому обліку та має вартісну оцінку [214].

За такої ситуації судом було повністю відкинуто оцінку вартості викраденого радіаційного майна, а отже, і розмір збитків не знайшов свого об'єктивного підтвердження, незважаючи на визнання підсудних винними у вчиненні інкримінованого злочину та обвинувальний вирок, що набрав законної сили.

На сучасному етапі у дослідженнях проблем запобігання злочинам проти радіаційної безпеки фактично існують два погляди: згідно з першим, нормальний стан має бути забезпечений навіть без ризиків його порушення (С. Б. Гавриш), згідно з другим, злочини в цій сфері мають матеріальний склад і повинні містити в собі обов'язкові наслідки у вигляді матеріальних збитків (О. П. Литвин, В. К. Матвійчук). У межах нашого дослідження сформовано підхід, згідно з яким сформульовані вище два теоретичні підходи до розуміння суті радіаційної безпеки є недостатніми. Ідеться про необхідність поєднання теоретичного аналізу з певного роду спеціальними заходами, їх комплексного застосування для запобігання негативним ризикам у радіаційній сфері. Саме комплексні підходи запобігання порушення нормальних станів в актуальній для нас сфері описано в спеціалізованій довідниковій літературі, в якій поняття

«радіаційна безпека» здебільшого визначено як комплекс заходів, що забезпечують безпечну роботу з радіоактивними речовинами та іншими джерелами іонізуючих випромінювань [164, с. 128], що прямо пов'язана з безпечним станом природного середовища та безперебійною роботою радіаційно-ядерних об'єктів, де завдяки комплексу заходів забезпечується допустимість меж доз негативного радіаційного впливу на населення та навколишнє природне середовище [308, с. 247].

Іншими словами, сучасна правова наука додатково збагатила визначення самої суті радіаційної безпеки заходами її забезпечення у формі заходів запобігання. На наш погляд, це є правильним з погляду повноти розкриття питання, проте є недосконалим з позиції їх відокремлення від кримінально-правових наукових досліджень поняття радіаційної безпеки.

Теоретична складова дослідження явища «радіаційна безпека» виглядає значно збагаченою поглядами, міркуваннями та правовими позиціями щодо розкриття його суті, на відміну від нормативного визначення й закріплення. Розглядаючи радіаційну безпеку у зв'язку з розвитком суспільних відносин у державі, обов'язковим є її дослідження крізь призму регулювання правовими засобами. Для більш чіткого та правильного (у правозастосовному розумінні) дослідження цього питання необхідним є звернення до його нормативного аналізу. Однак, виконання цього завдання ускладнює недосконала правова база, що не містить чітких визначень, наприклад Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 р. Основна нормативно-правова база України щодо актуального поняття зводиться здебільшого до комплексу заходів: законодавчих [15, с. 81]; адміністративних, медичних та санітарних [264, с. 19], – тобто формально сама суть радіаційної безпеки зводиться лише до однієї з її форм досягнення безпечного стану, а не визначення його як правового явища. Це змушує під час наукового вивчення цього явища спробувати сконструювати його чітку дефініцію.

За умови відсутності окремого визначення в чинному законодавстві України змістовного поняття безпеки, зокрема радіаційної, варто звернутися до

найбільш близького до нього за змістом, поданого в Законі України «Про основи національної безпеки України». Згідно з положеннями цього Закону, під національною безпекою України розуміють перш за все захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток всіх життєвих процесів, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз в різних сферах державного існування [224].

Спираючись на це розуміння, В. А. Ліпкан розглядає радіаційну безпеку як процес управління загрозами та небезпеками, коли забезпечується дотримання певних меж радіаційного впливу на персонал, об'єкти атомної енергетики, економіки, населення й навколишнє природне середовище, визначених відповідними нормами, правилами і стандартами, а також ефективне функціонування підсистеми радіаційної безпеки [150, с. 576].

Тобто комплексний аналіз наповнюється хоча і якісно новим, проте відірваним від сутності баченням радіаційної безпеки саме як діяльності з управління відповідними спеціальними процесами, в яких дотримання відповідних норм, правил та стандартів зумовлює безпеку існування певного стану функціонування.

Беручи до уваги такі висновки, можна доповнити умови забезпечення безпеки як явищ і процесів, що могли завдати шкоди, однак були вчасно виявлені та яким завчасно запобігли завдяки дієвому управлінню, тобто умовно названому процесу *адміністративної детермінації*.

Продовжуючи всебічно досліджувати це поняття, на нашу думку, видається необхідним визначити його антипод – небезпеку, як явище, відмінне від нормального стану. Зважаючи на попередній аналіз, під небезпекою потрібно розуміти загрозливий вплив на середовище людини та неї самої, порушення нормальних умов існування тощо. У межах концепції роботи доречним є застосування нормативного визначення, яке закладено Законом України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру». Згідно із цим законодавчим актом,

небезпекою є порушення нормальних умов життя і діяльності людей на окремій території чи об'єкті [217].

Тобто небезпека є тим чинником, за якого порушуються нормальні умови існування людини в процесі її життєдіяльності.

Свого часу для більш правильного розкриття поняття «безпека» до його антиподу «небезпека» звертався й В. П. Тихий. Науковець доречно акцентував під час порівняння через визначення поняття громадської небезпеки на тому, що в його змісті немає такої ознаки, як безпека. Виражається це заперечним префіксом «не» [281, с. 18–19].

Небезпека не існує сама по собі. Вона виникає від тих або інших предметів, явищ, процесів, діяльності тощо. Безпека, будучи формою прояву своєї протилежності, тобто небезпеки, також окремо від предмета не існує. Безпека – це якість предмета, а не сам предмет, те, чим володіє окремий предмет. Тому є не стільки небезпека, скільки предмети, які нею володіють. Лише внаслідок відхилення, абстрагування цієї якості від самого предмета й утворюють поняття, яке розглядається [146, с. 156].

Спираючись на загальне розуміння безпеки, виведемо з нього спеціальне поняття – «радіаційна безпека», що позначає небезпечні властивості радіаційного предмета.

На основі комплексного аналізу базового поняття та його протилежності формується розуміння безпеки як об'єкта охорони від порушень нормальних умов життєдіяльності. Якщо врахувати, що людина залежить від стану об'єктів, процесів і явищ, які її оточують, безпекою є відчуття людини та її суб'єктивне сприйняття непорушності нормального перебігу життєвих процесів і відсутності загроз цьому.

Фокусуючи увагу на непорушності процесів нормальної життєдіяльності людини з боку радіаційних загроз, можна виокремити їх спільну схильність до розвитку та переформатування незалежно від сфери людського буття. Таке перетворення дає можливість узагальнити аналіз та детально визначити звужене спеціальне поняття «радіаційна безпека» на базі проаналізованих

понять. Вивчаючи її як спеціальний вид нормального стану існування людини без загрозливого впливу іонізуючого випромінювання, потрібно погодитись із тим, що радіаційна безпека є складовою громадської безпеки, яка, у свою чергу, є складовою національної безпеки. Свого часу О. П. Литвин доречно зауважував, що громадська безпека – це забезпечення того встановленого й існуючого режиму, що регулює визначений законом законний порядок поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а також дотримання спеціальних правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами [146, с. 154–164].

У нашій характеристиці поняття безпеки саме як певного стану здійснено ототожнення з поняттям режиму існування, що залежить від дотримання законного порядку поводження з матеріалами певної групи ризику. Таке визначення прямо пов'язує настання негативних наслідків із суб'єктивними чинниками протиправної поведінки. Більш чітке визначення цього взаємозв'язку містить кваліфікація злочинів проти громадської безпеки в В. О. Навроцького, згідно з якою до злочинів цієї групи належить, зокрема, посягання на безпеку поводження із загальнонебезпечними предметами – радіоактивними матеріалами [167, с. 29].

Радіаційна безпека, як складова національної безпеки, постає об'єктом кримінально-правової охорони, який у положеннях Кримінального кодексу України знаходить своє відображення в розділі злочинів проти громадської безпеки. Законодавець не може не враховувати громадської думки з приводу загроз і небезпек ядерної та радіаційної сфер суспільного буття як специфічний маркер внутрішньосуспільного відчуття наявності або відсутності загрози. Такий індикатор, якщо слідувати розумінню того, що порушення радіаційної безпеки для людини є достатнім у формі існування навіть загрози такої, є важливим чинником для держави та прямим сигналом для неї. Участь громадськості є базовим елементом розбудови й розвитку безпечної ядерної енергетики, зокрема в Україні. Можливо, саме тому Україна створює

фундаментальні основи підвищення рівня участі громадськості в цих процесах [211].

Цікавими з погляду сприйняття громадськістю значення поняття «радіаційна безпека» є висновки, отримані за результатами дослідження «Основні проблеми ядерної та радіаційної безпеки, поінформованість та інформаційні потреби мешканців різних регіонів України», проведеного ГО «Аналітичний центр “Соціоконсалтінг”» у 2009 р. [182]. Вони відкривають суть широкого розуміння цього поняття населенням через усвідомлення ним радіаційних ризиків і їх причин. Зокрема, спостерігається підтримка розвитку радіаційної сфери в промисловості на рівні 45% громадян України. Серед основних ризиків, з якими пов'язано виробництво електроенергії на АЕС, на думку респондентів, названо саме людський фактор, зокрема особливості менталітету (безвідповідальність персоналу).

Поняття ядерної та радіаційної безпеки учасники фокус-групових досліджень розуміють, передусім, як вчасне, правдиве та компетентне інформування мешканців населених пунктів, прилеглих до небезпечних з погляду ЯРБ підприємств, зокрема про непередбачувані ситуації, що виникають на цих об'єктах, рівень радіації та засоби захисту від можливого радіаційного ураження. Тобто громадяни формують власний критерій радіаційної безпеки для себе у вигляді завчасної поінформованості. Таке ставлення щодо власного захисту від можливих радіаційних небезпек, на нашу думку, пов'язане, насамперед, з негативним досвідом аварії на Чорнобильській АЕС. Уперше довіра була втрачена ще під час ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Подальша втрата довіри населення до влади відбувалась у роки розвитку ринкової економіки, коли помітним стало погіршення соціального ставлення влади до населення України загалом. Підвищена стурбованість щодо екологічних проблем у країні на сьогодні була зафіксована нами в межах комплексного анкетування, яке показало її майже на тому самому рівні – 40% опитаних (Додаток Л). Особливо ця тенденція посилилась на тлі соціально-економічних проблем сьогодення. Крім того, нами приділено особливу увагу й іншому,

менш помітному результату опитування. Більшість респондентів розглядають поняття ядерної та радіаційної безпеки швидше як ідеальний стандарт, ніж як власні інформаційні запити, на які можуть бути отримані достовірні відповіді з офіційних джерел. Це емпіричне дослідження ще раз підтверджує наші висновки, що безпека, зокрема радіаційна, як базове поняття – це, перш за все, стан непорушності нормальних умов життєдіяльності людини й функціонування держави, а завчасна та правдива поінформованість громадськості є характерним і обов'язковим її елементом.

Емпіричну базу дослідження було доповнено результатами фахового опитування суддів, працівників правоохоронних органів і адвокатів, а також анкетування студентів-правознавців старших курсів. Фактично експертні фокус-групи поділено на представників юридичної професії – практиків та тих, хто здобув лише теоретичну базу у закладі вищої освіти й не реалізував її в практичному вимірі. У зв'язку із цим, як наслідок, маємо результати, що не збігаються між собою за певними критеріями, а також єднання поглядів у загальних аспектах бачення проблеми злочинності в радіаційній сфері.

Так, респонденти-практики загалом визначили, що радіаційною безпекою для них є стан захищеності суспільства від радіаційних загроз будь-якого характеру. Умовно ж молодша група здебільшого висловили аналогічну думку, проте серед них 20% відокремлювали в цьому понятті такі явища, як порушення цього стану саме від злочинних проявів/посягань. Також єдиним було визначення обома групами, що сучасний рівень радіаційної безпеки в Україні посідає найнижчий рівень.

Опитування підтвердило також вагомий показник недостатньої поінформованості населення в цій сфері. Так, 85% респондентів вказали, що населення України практично перебуває в інформаційній ізоляції щодо рівня радіаційної безпеки та злочинних проявів у цій сфері. Ще 15% вказали, що інформування населення перебуває на середньому рівні й залежить від подій, пов'язаних з порушенням безпеки. На нашу думку, поява цих 15% прямо пов'язана з наповненням інформаційного поля на телекомунікаційних каналах

засобів масової інформації, що переконливо збільшує сегмент новин навколо Чорнобильської АЕС у річницю трагедії 26 квітня щороку, особливо це виявилось серед респондентів молодшої групи. Фактично їхнє ставлення до розуміння цієї проблеми сформовано інформаційним контентом засобів масової інформації країни як образ трагедії на Чорнобильській атомній електростанції. Такий висновок частково підтверджується й тим, який саме злочин опитані вважають найнебезпечнішим у цій сфері. Так, студенти здебільшого визначили, що найнебезпечнішими злочинами цієї сфери є напад на об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні матеріали (ст. 261 КК України), – 33% та незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265¹ КК України), – 22% (Додаток Л).

Погляди практиків щодо найнебезпечніших радіаційних злочинів можна поділити на три групи, серед яких найнебезпечнішими стали злочини, що пов'язані з прихованою загрозою радіаційного впливу на здоров'я людей, а саме: порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України) та порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267¹ КК України) – 38%; незаконне придбання, носіння, зберігання, використання, передача (ст. 265 КК України), напад на об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні матеріали (ст. 261 КК України), – 30%; видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 265 КК України) – 22% (Додаток Л).

Опитування підтвердило й таке припущення щодо необізнаності суспільства в питаннях боротьби з небезпеками радіаційного типу. Складнощі виникали в респондентів при відповіді на питання щодо стану правового регулювання злочинів у цій сфері та динаміки розвитку боротьби зі злочинами цієї групи. Наведений показник є спільним для обох груп і становить 46% від опитаних, які взагалі не змогли дати відповідь.

Отже, аналіз сучасного стану дослідження проблем кримінально-правової та кримінологічної характеристики запобігання злочинам проти радіаційної

безпеки свідчить, що останні є розрізненими, здебільшого не мають комплексного характеру, який би поєднував і кримінально-правові, і кримінологічні, можливо й інші аспекти цієї проблематики, що, зрештою, негативно позначається на вирішенні проблеми вироблення адекватних заходів запобігання вчиненню злочинів у сфері радіаційної безпеки.

Зокрема, це виявляється в тому, що через відсутність нормативного визначення поняття «радіаційна безпека» розширюються межі її теоретичного змісту – від розуміння *«як стану захищеності від...»* до *«як відсутності загроз і небезпек»*, при цьому паралельно існує нормативне визначення *«як комплексу заходів запобігання»*. Разом із тим, аналіз теоретичної та технічної складових надав змогу визначити форми й механізми забезпечення непорушності безпечного стану на об'єктах з підвищеною радіаційною небезпекою шляхом створення відповідних систем заходів для формування безпечних умов, а також шляхом організації процесу управління дотриманням певних параметрів і норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпека. Відсутність комплексних досліджень щодо вищенаведених умов у кримінологічному розумінні обмежує можливість повного встановлення умов запобігання та детермінації ризиків цієї сфери. Насамперед, наразі невирішеним є питання щодо матеріального чи формального складу окремих радіаційних злочинів у контексті обов'язкової умови наявності чи можливої відсутності матеріальних збитків від них.

На основі дослідження сутності поняття «радіаційна безпека» й аналізу обов'язкових чинників її визначення виявлено фактор, з урахуванням якого це поняття має бути доповнене вчасним інформуванням населення про радіаційні зміни умов стану середовища, що їх оточує. Такий умовивід став наслідком дослідження внутрішнього сприйняття людиною нормального безпечного стану існування, що передбачає відсутність навіть загроз такого порушення й поінформованість.

Усе це дає підстави стверджувати, що сучасна правова наука не досягла єдиного комплексного бачення сутності радіаційної безпеки з комплексним

поєднанням аспектів, що її характеризують. Доречно зауважити, що розгалужена теоретична складова сучасних досліджень у цій сфері прямо впливає на порядок застосування отриманих результатів у практичній правовій площині. На нашу думку, потрібно вдосконалити законодавство про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку шляхом нормативного визначення поняття «радіаційна безпека», яке охопить такі обов'язкові її ознаки, як непорушність нормального/безпечного стану існування процесів (навіть відсутність ризику такої загрози) у формі, зокрема, забезпечення та запобігання за допомогою комплексу заходів і зв'язку між порушенням цього стану й можливими наслідками. На наш погляд, нормативне визначення має бути сформульоване так: радіаційна безпека – це стан, зокрема явища та процеси, радіаційної захищеності, у якому перебувають природні, соціальні й загальнодержавні системи, коли нічого не загрожує їх нормальній життєдіяльності та виконанню звичайних функцій, зокрема непорушність цих процесів і відсутність ризиків таких порушень, а також вчасна, правдива та повна поінформованість про настання ризиків або факту порушення таких процесів.

Із цього комплексного аналізу базового поняття «безпека» та протилежного йому за змістом – «небезпека» – формується розуміння радіаційної безпеки як об'єкта охорони від порушень нормальних умов життєдіяльності. З огляду на те, що людина залежить від стану об'єктів, процесів і явищ, що її оточують, у цьому розумінні безпека є відчуттям людини та її суб'єктивним сприйняття непорушності нормального перебігу життєвих процесів. Тому у визначенні такого поняття варто визнати важливою та приділити окрему увагу ознаці забезпечення рівня поінформованості населення щодо стану радіаційної безпеки.

1.2. Злочини проти радіаційної безпеки: соціально-правова природа та кримінально-правова характеристика

Обрана тема спонукає звернути особливу увагу на громадську безпеку як фундаментальну складову об'єкта посягання злочинів у сфері радіаційної безпеки. Безпека окремо взятого індивідуума зумовлена забезпеченням саме колективної безпеки – про це свого часу зазначали Т. Гоббс [51, с. 173] та Дж. Локк [135, с. 105]. Така формула взаємопов'язаності окремої людини із суспільством є підґрунтям для визначення принципів і підходів до забезпечення громадської безпеки загалом. Саме тому соціальна характеристика злочину має суттєве значення. Отже, доцільно простежити погляди щодо такої взаємопов'язаності громадянина й суспільства в різні періоди розвитку кримінального законодавства на теренах України. Так, у параграфі 5 Проекту Кримінального Уложення 1813 р. поняття окремого злочину визначено як таке, що порушує права та безпеку однієї або декількох осіб. Він може бути в поєднанні з громадською безпекою і без такої [239, с. 2].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. містить майже таке саме поняття злочину: будь-яке порушення закону, що посягає на непорушність прав Верховної Влади та установлених нею правил, або на права чи безпеку суспільства або окремих фізичних осіб [309, с. 8].

На основі аналізу наведених положень доходимо висновку, що в ті часи приділяли увагу такому поняттю, як окрема індивідуальна безпека. Протягом соціально-політичного перетворення країни, з приходом влади рад на теренах нашої держави кардинально змінилися підходи до визначення поняття безпеки як об'єкта кримінальної охорони. Так, під тиском загальних гасел про безпеку окремо взятого громадянина там навіть і не згадували. У КК УСРР 1922 р. поняття злочину, передбачене ст. 6 (через яке стає можливим відобразити погляд держави того періоду на значення безпеки для самої держави та її громадян), мало такий вигляд: злочином визнавали будь-яке суспільно

небезпечне діяння або бездіяльність, що створює загрозу основним засадам радянського ладу та правопорядку, встановленого робітничо-селянською владою на перехідному до комуністичного ладу періоду часу [305, с. 73].

Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. (ст. 7) містив майже ідентичне до попереднього визначення, хоча в ньому вже є описова ознака діяння (бездіяльності) як злочинного, що є позитивним наслідком доробку фахівців з кримінології щодо вдосконалення основних засад кримінально-правової науки [116, с. 149].

Прийнятий у 1960 р. КК УРСР у ч. 1 ст. 7 містить більш чітке та наближене до сучасного розуміння поняття злочину, в якому знаходять своє відображення й інтереси людини, щоправда, не на домінантному місці. Так, згідно із цією нормою, злочином визнають передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну й економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а також інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок [115].

В усіх наведених визначеннях присутнє поняття суспільної безпеки, тільки воно залежно від суспільно-політичної ситуації в країні має різну значущість стосовно суспільства та особистої безпеки окремого громадянина в ньому.

Так чи інакше у вітчизняному законодавстві поступово нормативно встановлюється визначення безпеки від злочинних посягань на такі об'єкти охорони, як громадська безпека загалом та індивідуальна безпеки особи зокрема. Постійний науковий прогрес дає можливість людству створювати нові умови власного існування й водночас із цим породжує нові форми злочинного прояву, на які людство має реагувати та знаходити нові, пов'язані із цим засоби запобігання. З першими рисами такого нормативного визначення в нашій країні відбуваються відповідні процеси, що стають об'єктивними передумовами інтересу до радіаційної безпеки. Такий інтерес фактично стає соціальним

підґрунтям для подальшого наукового дослідження специфіки громадської безпеки в аспекті ядерних розробок СРСР.

Поступальний розвиток ідеології радіаційного захисту та безпеки зумовив стрімкий розвиток ядерної промисловості, значна частина продукції якої була спрямована на оснащення військово-промислового комплексу країни. Потужним поштовхом до поширення серед населення контакту з радіаційними матеріалами стали ідеї захисту та озброєння. У подальшому це слугувало виникненню суспільних відносин у цій сфері, а разом із цим і створенню ризиків злочинного поводження з радіаційними предметами в державі, які стали доступними певним категоріям громадян. Розуміння фізичної природи радіоактивних (ядерних) матеріалів і технічних засобів їх застосування свідчить про особливий характер загроз та значну суспільну небезпеку радіаційної (ядерної) злочинності [24, с. 4–9].

Як зауважували О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань і М. І. Панов, сучасна постіндустріальна цивілізація забезпечила дуже високий рівень освоєння сил природи, ефективного використання в інтересах людства найновіших досягнень науки та техніки. Водночас активний і різноплановий розвиток виробничої та соціальної сфер життєдіяльності людини об'єктивно зумовив виникнення й прогресуюче збільшення досить інтенсивних чинників і джерел різних небезпек, що створюють загрозу заподіяння значної, а часом і великої (або дуже великої) шкоди особистості, суспільству, державі або навіть загрозу існуванню людства. До них можна віднести термоядерну, хімічну, технологічну, екологічну, епідемічну, продовольчу (небезпеку голоду), воєнну, соціальну, кримінальну (зокрема тероризм), економічну та інші небезпеки [60, с. 223].

З поширенням людством ядерних технологій і зростанням загроз їх застосування та/або незаконного їх поширення без дотримання відповідних норм і правил захист від них стає більш актуальним. Сьогодні злочини проти радіаційної безпеки, як і сама по собі радіаційна злочинність, є соціоекономічним феноменом, закономірним та деструктивним результатом

суспільного розвитку, що активізувався внаслідок глобальних процесів. Значною геополітичною передумовою поширенню ядерної злочинності став розпад СРСР, який за останні десятиліття свого існування накопичив значний потенціал ядерного оснащення в різних його формах. Відтоді як припинила своє існування об'єднана радянська держава неодноразово з'являлися повідомлення про спроби крадіжки та контрабанди ядерних матеріалів з пострадянських країн. Такі сигнали із цього приводу ставали логічним збудником гострих питань, зокрема: скільки ж насправді було фактів злочинних проявів у цій сфері?

Офіційна статистика, оприлюднені відомості в різних дослідженнях щодо фактів нелегальних операцій з радіаційними матеріалами можуть поставати лише орієнтиром для встановлення реальних масштабів поширення цього явища. Так, на початку 1990-х рр. офіційно було зареєстровано близько 100 випадків ядерної контрабанди з колишніх радянських республік (здебільшого з Російської Федерації). Найчастіше це були випадки поводження з радіаційним матеріалом невійськового призначення, спостерігалася тенденція зменшення. Проте кількість випадків ядерної контрабанди з колишніх комуністичних країн, згідно з урядовими звітами, у 1994 р. збільшилася більше ніж удвічі: 124 випадки порівняно з 56 в 1993 р. та 53 у 1992 р. Більше того, у 1994 р. зафіксовано 77 інцидентів з ураном та плутонієм, що вже перевищує випадки з «менш безпечними матеріалами». У другій половині 1990-х рр. кількість інцидентів з незаконною торгівлею ядерними матеріалами була на високому рівні. За 1998–2001 рр. лише Росія запобігла 661 спробі угод з ядерними матеріалами. Загалом за 1993–2001 рр. Міжнародне агентство з ядерної енергії (МАГАТЕ) зареєструвало 376, а Туреччина – ще 104 випадки контрабанди не збройних радіоактивних матеріалів з пострадянських держав [143, с. 211–232].

Не можна оминати увагою загрозову тенденцію прихованого злочинного промислу в нелегальному захороненні токсичних відходів, що зумовлено економічною складовою. У цій кримінальній діяльності найбільші

проблеми виникають через формальне легальне «прикриття» ділків офіційними юридичними особами – суб'єктами господарювання, які, на перший погляд, здійснюють цілком законну діяльність. За оцінкою міжвідомчої робочої групи Уряду США, злочинні групи, що спеціалізуються на нелегальних захороненнях токсичних (у тому числі ядерних) відходів заробляють цим нелегальним промислом від 1 до 2 млрд дол. США за рік [190].

Відповідно до бази даних МАГАТЕ, спостерігається тенденція зростання зареєстрованих інцидентів незаконного обігу ядерних матеріалів упродовж 2002–2007 рр. з піком у 2006–2007 рр., що умовно можна назвати новим етапом погіршення рівня стану радіаційної безпеки в кримінологічному розумінні. Експерти в цій сфері пояснюють таку тенденцію тим, що після терактів 11 вересня 2001 р., які сприяли усвідомленню масштабів загрози ядерного та радіаційного тероризму, у багатьох країнах світу значно активізувалися заходи, спрямовані на протидію незаконному обігу ядерних матеріалів, зокрема шляхом створення систем радіаційного контролю на державних кордонах, об'єктах і системах критичної інфраструктури тощо. При цьому потрібно зауважити, що до цього часу не було зафіксовано жодного випадку застосування пристрою для розпорошення радіоактивності, як і не було жодного випадку здійснення терористичного акту, у результаті якого відбувся викид радіоактивності на якійсь АЕС або якомусь дослідницькому реакторі. Менше ніж 1% інцидентів пов'язані з матеріалами, які могли би бути використаними для виготовлення ядерної зброї [7]. Необхідно визнати, що зростання виявлених фактів незаконного поводження з радіоактивними матеріалами є лише наслідком посиленого контролю та виявлення, а не збільшення самих злочинних проявів. Тобто так чи інакше суспільно-політична складова має прямий стосунок до протидії радіаційній злочинності та зменшення рівня її латентності.

Усвідомлене розуміння людиною того, що суть зловмисного прояву полягає в безпосередньому порушенні безпечного існування чи загрозі такому існуванню, логічним стало нормативне врегулювання таких проявів з мотивів

запобігання, а також контролю за непорушністю нормального стану життєдіяльності. На жаль, каталізатором такого розуміння стають негативні приклади масштабних злочинних проявів, здебільшого пов'язаних з міжнародним тероризмом, що переводить поняття безпеки в кримінальну площину – кримінальної безпеки. Кримінальну безпеку як вид безпеки виокремлює О. О. Білоусова, яка визначає її як здатність держави й суспільства активно протистояти посяганням злочинних співтовариств та окремих злочинців на життєво важливі інтереси громадян, держави й суспільства та нейтралізувати загрози, що йдуть від них [26, с. 86].

Сучасне ядерне законодавство України являє собою систему нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, правила поведінки з джерелами іонізуючого випромінювання, питання, пов'язані з функціонуванням ядерних об'єктів, а також кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння щодо обігу радіоактивних матеріалів. Воно включає в себе: 1) нормативно-правові акти, прийняті національними державними органами; 2) ратифіковані міжнародно-правові акти та договори; 3) досі чинні нормативні акти колишнього Радянського Союзу [321].

Взявши до уваги ступені заподіяння шкоди, як наслідок неправильної, шкідливої дії/бездіяльності, на законодавчому рівні було сформовано кримінально-правові норми, за допомогою яких здійснюється правове забезпечення охорони ядерної безпеки.

Аналіз таких норм у сфері радіаційної безпеки, їх соціально-правової природи дає можливість визначити поняття «злочинність у сфері радіаційної безпеки», яке доцільно здійснювати за формулою вивчення комплексної системи суспільних відносин у сфері радіаційної безпеки як об'єкта правової охорони і, відповідно, протиправних діянь проти нього.

Система злочинів проти радіаційної безпеки становить, перш за все, цілісну систему кримінально-правових норм щодо ядерного захисту держави, населення від суспільно небезпечних діянь, що посягають на радіаційну

безпеку. Розуміння цієї системи має ґрунтуватись на відмітних ознаках, таких як об'єкт, форма вини, спосіб, знаряддя, засоби, місце, час вчинення злочину і, відповідно, діянь проти радіаційної безпеки України.

Згідно із чинним КК України, злочини у сфері радіаційної безпеки не об'єднано в один окремий розділ Особливої його частини. Диференціація цих діянь здійснюється залежно від суспільних відносин, яким заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння. Тобто КК України містить низку злочинів у сфері радіаційної безпеки, поєднуючи їх за ознакою спільного видового об'єкта. Цього можна було б домогтися, якби вони були об'єднані в окремий розділ чи, можливо, частину загального розділу «Злочини проти громадської безпеки»; у такому разі могло б ітися про підрозділ «Злочини проти радіаційної небезпеки». Проте структура чинного КК України не передбачає таких підрозділів. З урахуванням цього потрібно говорити про наявність видового об'єкта цих злочинів у межах родового об'єкта злочинів проти громадської безпеки.

Окремі склади злочинів, пов'язаних з радіаційними загрозами, є в інших розділах, що свідчить про наявність зародків певної, ще не уніфікованої складової захисту радіаційної безпеки як елементу системи Особливої частини КК України. На нашу думку, ця складова (або підсистема) може бути утворена із злочинів, які наразі містяться в різних розділах Особливої частини КК, зокрема: 1) контрабанда радіоактивних матеріалів (ст. 201 КК, Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності»); 2) приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ (ст. 238 КК, Розділ VIII «Злочини проти довкілля»); 3) порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ст. 274 КК, Розділ X «Злочини проти

безпеки виробництва»); 4) а) порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК, Розділ XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)»).

Найбільшу кількість складів злочинів, що посягають на радіаційну безпеку країни, містить Розділ IX «Злочини проти громадської безпеки». Саме цей розділ охопив кримінальні правопорушення, які становлять загрозу не лише для окремої країни, а й у світовому масштабі. Конституцією України передбачено, що безпека людини визнається в Україні однією з найвищих соціальних цінностей. Безпеці людей завдають шкоди насамперед злочини проти громадської безпеки, чим і зумовлено їх велику суспільну небезпечність [282, с. 3].

У чинному кодексі законодавець приділив підвищену увагу кримінально-правовому захисту відносин у сфері радіаційної безпеки, порівняно з КК Української РСР 1960 р., криміналізувавши такі суспільно небезпечні діяння, як: напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК); порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК); незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265¹ КК); порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267¹ КК). У IX Розділі Особливої частини КК України найбільше, а саме сім з одинадцяти злочинів, що посягають на радіаційну безпеку.

Перша група – злочини, пов'язані зі створенням організованих злочинних угруповань або участю в них, а саме: «створення злочинної організації» (ст. 255), «сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності» (ст. 256), «бандитизм» (ст. 257), а також «створення терористичної групи чи терористичної організації» (ст. 258³) та «створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» (ст. 260).

До другої групи належать терористичні злочини, такі як: «терористичний акт» (ст. 258), «втягнення у вчинення терористичного акту» (ст. 258¹), «публічні

заклики до вчинення терористичного акту» (ст. 258²), «сприяння вчиненню терористичного акту» (ст. 258⁴), «фінансування тероризму» (ст. 258⁵).

Третя група – злочини, пов'язані з незаконним поводженням зі зброєю, боєприпасами, вибуховими чи радіоактивними матеріалами, а саме: «напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення» (ст. 261), «викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» (ст. 262), «незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (ст. 263), «незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв» (ст. 263¹), «недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів» (ст. 264), «незаконне поводження з радіоактивними матеріалами» (ст. 265), «незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію» (ст. 265-1), «погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали» (ст. 266).

Четверта група – злочини, що порушують правила, які забезпечують громадську безпеку, такі як: «порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» (ст. 267), «порушення режиму радіаційної безпеки» (ст. 267¹), «незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини» (ст. 268), «незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин» (ст. 269), «порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» (ст. 270), «умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» (ст. 270¹). Також до цієї групи логічно віднести «завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» (ст. 259) [113, с. 9–10].

Родовим об'єктом злочинів цього розділу є громадська (загальна) безпека – стан захищеності життєдіяльності людей від джерел підвищених небезпек (злочинних об'єднань, терористів, зброї та інших смертоносних предметів), за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння ними шкоди [114, с. 286].

Можна запропонувати й інші класифікації цих злочинів залежно від суб'єкта посягання, характеру об'єктивної (спосіб, місце) або суб'єктивної сторони тощо. Залежно від суб'єкта посягань на радіаційну безпеку ці злочини можна класифікувати таким чином: 1) ті, що вчинюються будь-якою фізичною особою (ст. 261, 262, 265, 265¹, 266, 267, 267¹ КК); 2) ті що вчинюються державними службовцями (ст. 238, 262 КК); 3) ті, що вчинюються особами, на яких покладено обов'язок дотримуватися правил поведінки з радіоактивними матеріалами (ст. 274 КК); 4) ті, що вчинюються військовослужбовцями (ст. 414 КК України).

За способом (або залежно від об'єктивної сторони та способу) вчинення (критерієм постає суспільно небезпечне діяння або спосіб) злочини можна класифікувати таким чином: 1) поєднані з насильством (ст. 261, 262 КК) та погроза вчинення протиправних дій (ст. 266 КК); 2) які вчинюються шляхом таємного заволодіння, у тому числі привласнення (ст. 262 КК); 3) які вчинюються шляхом незаконного виготовлення та поведінки (ст. 265, 265¹, 267, 414 КК); 4) пов'язані зі зловживанням службовим становищем (ст. 238, 262 КК); 5) пов'язані з вчиненням шахрайських дій (ст. 262 КК).

За ознаками суб'єктивної сторони складу злочину (вина та мета) ці злочини можна поділити: 1) за ознакою вини – на умисні (ст. 261, 262, 265, 265¹, 266, 267¹ КК) та необережні (ст. 267, 274, 414 КК); 2) за ознакою мети – на ті, що вчиняються з метою заволодіння радіоактивними матеріалами та пристроями (ст. 261, 262, 265 КК) і без такої мети (ст. 266, 267, 267¹, 274, 414 КК).

Ці злочини можуть бути класифіковані й за місцем вчинення злочину. Під останнім у теорії кримінального права пропонують розуміти передбачену диспозицією кримінально-правової норми ознаку об'єктивної сторони складу

злочину, яка характеризує певну територію (у тому числі й рухому територію), де суб'єкт під час перебування на ній вчинив передбачену кримінальним законом дію або бездіяльність [250, с. 23]. Поділ може бути здійснений за критерієм обов'язкової наявності або відсутності спеціального місця вчинення злочину. Місце вчинення злочину є обов'язковою ознакою для діянь, передбачених ст. 261, 267, 267¹, 274, 414 КК. Місце не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, які передбачені в ст. 262, 265, 265¹, 266 КК.

Досліджуючи вказані злочини цього розділу, що посягають на радіаційну безпеку, можна визначити їх суспільну небезпеку. Остання полягає в неконтрольованому обігу радіоактивних матеріалів, що може призвести до заподіяння шкоди як окремому громадянину, так і суспільству загалом. Виходячи із цього, їх безпосереднім об'єктом є громадська безпека як стан суспільних відносин, які виникають з приводу запобігання виникненню неконтрольованих загроз при поводженні з радіоактивними матеріалами та пристроями, обіг, а більш конкретизовано, то й контроль за доступом до них.

У свою чергу, О. П. Литвин доречно виокремив із загальної групи злочинів ті, що посягають на загальну та спеціальну (це може бути й радіаційна) безпеку, залежно від небезпеки заподіяння шкоди колу громадських інтересів, які охороняються законом. Він сформулював три групи інтересів громадян, а саме: 1) ті інтереси громадян, що не пов'язані з виконанням або дотриманням будь-яких правил, обов'язків, повноважень або функціональних обов'язків; 2) інтереси тих громадян, посадових осіб тощо, які свідомо наражаються на підвищену небезпеку у зв'язку з укладенням контрактів, договорів на виконання певних видів робіт; 3) інтереси тих працівників, що добровільно задіяні у сфері підвищеного ризику, згідно з трудовими, виробничими, професійними та іншими обов'язками [147, с. 90].

Підкреслимо, що кількість таких протиправних діянь, як переміщення за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю продуктів харчування рослинного і тваринного походження,

промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин або будь-яких інших об'єктів (ст. 267¹ КК України), почала зростати з 2008 р. Так, у 2005–2007 рр. вироки за цієї статтею були відсутні. Натомість, у 2008 р. їх було вже 32, у 2009 р. – 22, у 2010 р. – 34, у 2011 р. – 31, у 2012 р. – 30, у 2013 р. – 37, у 2014 р. – 33, у 2015 р. – 49, у 2016 р. – 21, у 2017 та 2018 рр., за статистичними даними ДСА, судові вироки відсутні, проте, за даними ГПУ, за вказані роки обліковуються 29 та 27 кримінальних проваджень за вчинення цих протиправних діянь відповідно.

Найпоширенішими суспільно небезпечними діяннями у сфері радіаційної безпеки є такі, в яких виявляється протиправна поведінка у вигляді порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267¹ КК України), – 53,8% від загальної кількості злочинів проти радіаційної безпеки [304]. Далі розташовуються злочини щодо порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України) – 13,6% та злочини, пов'язані з незаконним поводженням з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК України), – 35% відповідно [304].

Аналіз статистичних відомостей та судової практики надав змогу визначити суттєві зміни у структурі радіаційної злочинності, що відбулися протягом останніх дев'яти років. Це виявилось в зростанні незаконного рибного промислу та збирання ягід і грибів у забороненій зоні, тобто на території зони відчуження та обов'язкового (безумовного) відселення (упродовж 2005–2013 рр. – у 2 рази). Результати дослідження судових вироків, проголошених показань підсудних у межах інкримінованих їм діянь, дають підстави для висновку: зростання кількості таких злочинів має місце здебільшого через зменшення розуміння радіаційних ризиків на фоні впливу часу після Чорнобильської катастрофи в місцевого населення. Зменшення відчуття ризику від радіаційних загроз також спричинено відсутністю системного інформування населення про такі загрози.

Більшість кримінально караних порушень пов'язана з полюванням на тварин або виловом риби на радіоактивно забруднених територіях з подальшим

переміщенням тварин або риби за межі спеціальної зони. Спостерігаються й непоодинокі випадки переміщення інших предметів. За вказаний період доведено в суді й факти погрози вчинити викрадення або використання радіоактивних матеріалів (ст. 266 КК України) – 2009 р. (2 вироки), 2011 р. (1 вирок). Крім того, з 2008 р. знаходили свої підтвердження й факти незаконного поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК України), зокрема: у 2008 р. – 2 вироки, у 2009 р. – 5 вироків, у 2010 р. – 2 вироки, у 2011 р. – 3 вироки, у 2012 р. – 1 вирок, у 2013 р. – 3 вироки, у 2014 р. – 4 вироки, у 2015 р. – 2 вироки, у 2016 р. – 5 вироків, у 2017 р. – такі вироки судами в Україні не постановлялися, у 2018 р. – 2 вироки, 1 вирок був уже в 2019 р. При цьому за фактами переміщення за межі зони відчуження без проведення дозиметричного контролю продуктів харчування рослинного та тваринного походження, будівельних матеріалів, металобрухту працівниками міліції в 2008 та 2009 рр. порушено 28 кримінальних справ [251]. Однак, ця динаміка має тенденцію зростання: уже в 2010 р. кількість зареєстрованих злочинів становить 59, у 2011 р. – 60, у 2012 р. – 53, у 2013 р. – 120, у 2014 р. – 146 [140].

Мають місце також викрадення радіоактивних матеріалів зі спеціального охоронюваного об'єкта. За фактами порушуються кримінальні справи за ознаками злочину, передбаченого ст. 262 КК України [330, с. 1, 3].

Новою небезпекою стає збільшення популярності полювання в околицях Чорнобиля. Лише у 2009 р. з радіоактивною дичиною в межах зони відчуження було затримано 212 мисливців [268]. На жаль, за десять років нічого не змінилося. Ця злочинна тенденція посилюється сьогодні, а до такого промислу долучаються навіть іноземці заради «туристичної» розваги [263].

Особливу увагу міжнародної спільноти злочини проти радіаційної безпеки почали привертати після терактів, що відбулися 11 вересня 2001 р. в США. Саме ця жахлива подія стала причиною появи нових інституцій щодо моніторингу міжнародних злочинних груп, об'єднаних ідеями міжнародного тероризму. Із цього моменту активізуються різноманітні дослідження феномену

міжнародного тероризму. У межах нашого дослідження варто згадати аналіз американського центру дослідження ядерного тероризму, який було опубліковано за результатом кількарічного багатопрофільного аналізу терористичних проявів, як реальних, так і гіпотетичних. Так, станом на 2004 р. не існувало жодного підтвердженого факту створення неурядовими організаціями саморобного ядерного пристрою. Проте, можливість створення таких зарядів є одним з факторів існування світового чорного ринку ядерних матеріалів та підтримання особливої уваги до ядерних збройних матеріалів [334].

З огляду на зміст нашого дослідження, цей факт цікавий дещо в іншому ракурсі. Фактично протизаконні організації (які в доповіді м'яко названо – неурядові) не володіють об'єктивними умовами та можливостями для створення такого масштабного смертоносного пристрою, але мають свій злочинний інтерес до нього. Тому в ході вивчення соціально-правової природи таких злочинів особливої уваги потребують саме урядові установи тих держав, які офіційно декларують перед світом наявність ядерного потенціалу.

Позитивним фактом потрібно визнати відсутність подій нападу на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (тобто радіоактивні матеріали, речовини, предмети, названі в ст. 261 КК України). Хоча більшість дослідників вважають, що це є найбільш реальний і небезпечний прояв ядерного тероризму [332].

Окремим різновидом злочинів, пов'язаних з радіаційним предметом, є контрабанда радіоактивних матеріалів (ст. 201 КК України). Саме за рахунок цієї статті поповнюється статистика злочинів у сфері радіаційної безпеки, однак не пов'язаної з громадською безпекою в розумінні чинного Кримінального Кодексу України. Переміщення таких матеріалів через митний кордон створює, перш за все, істотну загрозу громадській безпеці в міжнародному масштабі, що об'єктивно привертає особливу увагу до значущості радіаційної безпеки в аспекті міжнародної громадської безпеки. Дія радіації не залежить від державних кордонів, і протиправне поводження з радіоактивними матеріалами

стає прямою загрозою громадській безпеці міжнародного значення. Основним об'єктом контрабанди радіоактивних матеріалів є радіоактивна безпека як вид громадської безпеки, тому статтю про відповідальність за контрабанду радіоактивних матеріалів доцільно включити до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» КК України.

Радіаційна безпека не може підтримуватися лише загрозою кримінального покарання. До цього роду безпеки потрібно також віднести порядок, правила та процедури поводження з радіаційними матеріалами, а також здійснення господарської діяльності із цим предметом. Наразі поняття радіаційної безпеки міститься в ряді нормативно-правових актів, дія яких поширюється саме на суспільні відносини в радіаційній сфері, визначаючи тим самим їх правове підґрунтя. Так, Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» радіаційній безпеці надано базове значення як способу характерної поведінки щодо дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та стандартами безпеки.

Можна говорити про правозастосовне тлумачення відповідних норм, правил і стандартів безпеки, яке надав у 2009 р. пленум Верховного Суду України у постанові «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» № 7 від 12 червня 2009 р. Цим судовим актом зорієнтовано суди нижчих ланок: це будь-які законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентують вимоги безпеки на виробництві щодо робіт з радіоактивними матеріалами, тобто матеріалами, здатними до самовільного поділу, що супроводжується виділенням тепла, а також альфа-, бета- і гамма-випромінюванням, порядок обігу яких регламентовано спеціальними законодавчими і нормативними актами [229].

У наведеному документі фактично розкрито суть правил, якими врегульовані легальні суспільні відносини, пов'язані з безпосереднім контактом із джерелом радіації. Недотримання цих правил, передбачених правовою

нормою, стає причиною порушення нормальних умов життєдіяльності шляхом руйнівного радіаційного впливу на неї. Отже, порушення певних правил, що мають місце в цих відносинах, виводить їх за межі закону, що, у свою чергу, призводить до відповідних соціально-правових наслідків. Диспозицією ст. 265 КК України передбачено настання кримінальної відповідальності за порушення певних правил: придбання, носіння, зберігання, використання, передача, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу. Під передбаченим законом дозволом маються на увазі саме вищеописані правила поведінки із цими матеріалами.

Це правила, з яких складається *монада* (грец.), найпростіша неподільна єдність («першопочаток», основа явищ), екологічної й громадської безпеки, безпеки виробництва й здоров'я населення. Ці види безпеки є неподільними складовими загальної й так званої спеціальної внутрішньої безпеки. Вони охороняються кримінально-правовими нормами. Обов'язковою ознакою більшості з них є предмети, щодо яких існує в одному порядку дозвільна система, а в іншому – «регулятивна», тобто спеціальні правила, інструкції, положення, законодавчі акти тощо, які: а) регулюють порядок придбання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв й інших загальнонебезпечних предметів; б) забезпечують безпеку поведінки з ними; в) забороняють порушувати правила поведінки з небезпечними речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя і здоров'я, речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва зі шкідливим випромінюванням, іншими речовинами і сумішами, що містять такі речовини понад встановлені норми, з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, їхніми аналогами чи прекурсорами тощо [145, с. 29–30].

Соціально-правове підґрунтя цих правил закріплено нормативною базою України в цій сфері, зокрема, правилами поведінки, передбаченими Законом України «Про поводження з радіоактивними відходами» щодо дотримання радіаційної безпеки під час поводження з радіоактивними відходами [227].

Захист життя, здоров'я та майна людей від негативного впливу іонізуючого випромінювання, спричиненого практичною діяльністю, а також у випадках аварій, шляхом виконання запобіжних і рятувальних заходів передбачений Законом України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» [216].

Особливості правовідносин при видобуванні, переробці уранових руд та використанні продуктів їх переробки як сировини для одержання ядерного матеріалу, а також особливості діяльності уранових об'єктів, захисту персоналу, населення й охорони довкілля від впливу іонізуючого випромінювання регулює Закон України «Про видобування і переробку уранових руд» [201].

Наведені в переліку нормативні акти безпосередньо спрямовані на регулювання діяльності, пов'язаної з взаємодією з радіоактивними матеріалами, які стають джерелом радіації. Правова норма, впливаючи на поведінку суб'єктів, постає підґрунтям, на якому суспільні відносини визнають правомірними; вона допомагає з'ясувати суть соціально-правової природи злочину, на захист від якого змодельована концепція безпеки у відповідній сфері.

Разом із тим соціально-правова база відносин, що притаманна цій сфері, включає в себе також правила отримання таких дозволів, погоджень на право здійснювати цю діяльність. Так, Законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» визначено правові та організаційні засади дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії, а також загальні положення регулювання суспільних відносин, що виникають під час її провадження [208].

Упровадження правил отримання державного дозволу на право здійснювати діяльність, пов'язану з видобуванням, застосуванням, використовуванням радіаційних матеріалів, втілення правил самої діяльності й контролю за нею та забезпечення безпеки визначено рядом підзаконних нормативно-правових актів, таких як: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Умов та правил провадження діяльності з виробництва джерел іонізуючого випромінювання» № 111 від 20 березня 2001 р. [215], Наказ Державного комітету ядерного регулювання України «Про затвердження вимог щодо аналізу безпеки впровадження діяльності з використанням джерел іонізуючого випромінювання» № 125 від 02 грудня 2002 р. [213].

Крім того, 01 липня 2013 р. набув чинності Кодекс цивільного захисту в Україні, який було прийнято ще в жовтні 2012 р. [100]. Кодексом ЦЗ України врегульовано відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, із запобіганням таким, а також ліквідацією та мінімізацією наслідків цих ситуацій. Відповідно до Розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення», Кодексом було припинено дію низки законодавчих актів, зокрема Закону України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [217].

Принциповим положенням цього кодифікованого акту є те, що в ст. 4 прямо вказано: цивільний захист, до якого належить і радіаційна безпека, є функцією держави. Однією з основних позитивних сторін Кодексу є його концептуальна визначеність у єдиній державній системі цивільного захисту. Така позиція ґрунтується на положеннях ст. 16 та 17 Конституції України [104], згідно з якими питання забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є обов'язком держави, а захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави.

Важливою новелою, яка надає змогу дієво реалізувати таку важливу функцію держави, є створення структури Єдиної державної системи цивільного захисту із чітко визначеними суб'єктами забезпечення такого захисту.

Системний аналіз наведеного вище переліку нормативно-правових актів України засвідчив, що держава розробляє та запроваджує нормативно-правову базу, спрямовану на врегулювання відносин з приводу поводження з радіаційним джерелом як особливим видом життєдіяльності, водночас для забезпечення повної, належної радіаційної безпеки вона потребує подальшого вдосконалення. Нормативні вимоги щодо поводження людини в цій сфері формують правову базу забезпечення радіаційного захисту переважно щодо безпеки виробництва, хоча в зоні радіаційних небезпек може опинитись будь-яка зі сфер життєдіяльності суспільства.

1.3. Кримінологічна характеристика особи злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки

У зв'язку із тим, що радіаційна злочинність – явище відносно нове для нашої країни, особу злочинця, який вчиняє злочини у сфері радіаційної безпеки, вивчено недостатньо, особливо з урахуванням рівня латентності цих злочинів. Крім цього, необхідно розмежовувати кримінологічну та криміналістичну характеристики особи злочинця.

Злочини проти радіаційної безпеки й далі перебувають здебільшого поза увагою громадськості через специфічність їх природи та сфери прояву. Так само, як і специфіка суб'єктності в них. Протягом останніх років у пресі часто можна зустріти опис незаконного обігу радіоактивних матеріалів, до яких причетні особи з персоналу, що обслуговує ядерні об'єкти [335].

Вивчення особи злочинця завжди посідало одне з провідних місць у кримінологічній науці, для якої саме поняття особистості, перш за все,

пов'язано з характерними рисами, притаманними людині – суб'єкту злочину, такими, що є типовими для нього.

Успішне запобігання злочинам можливо лише в тому випадку, якщо значну увагу буде сконцентовано на особі злочинця, оскільки саме особа є носієм причин їх вчинення. Тому можна сказати, що особа – це основна й найважливіша ланка всього механізму злочинної поведінки [50, с. 166–170].

Поняття особи злочинця більшою мірою умовне, оскільки його дії злочинними можна вважати тільки залежно від чинного законодавства [244, с. 171–174].

Традиційно під особою розуміють сукупність соціально значущих якостей конкретної людини як члена суспільства та суб'єкта діяльності. Ці якості надають змогу людині пізнавати зовнішній світ і саму себе, бути суб'єктом різних видів діяльності, вступати в суспільні відносини з іншими представниками суспільства. Тому, наприклад, не є особою новонароджена дитина або особа, яка хворіє на хронічну психічну хворобу. Вони не мають необхідних якостей (або взагалі їх втратили), які дозволяють бути повноцінним членом суспільства [129, с. 85].

Незважаючи на теоретичну умовність дослідження природи цього поняття, воно відкриває додаткові можливості для підвищення ефективності правоохоронної діяльності, яке може вдосконалюватися на основі розвитку наукових знань. У його вивченні фундаментальною основою є сама категорія особи, дослідження якої надає змогу системно розкрити сукупність соціально значущих характеристик людини як суб'єкта кримінально протиправної поведінки, її соціальну якість, у тому числі визначення особливості його психічного складу, що виражають передумови цього діяння, фактори їх формування й можливі шляхи виправлення.

Особа злочинця – це абстрактне поняття, що охоплює сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, у поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що впливають на її злочинну

поведінку, за допомогою якого в кримінологічній практиці створюється загальний портрет людини, яка вчинила злочин, і який дає змогу: 1) визначити найбільш типові негативні риси, характерні для конкретних злочинців за основними кримінологічними показниками; 2) побачити, які із цих рис є найбільш поширеними в особі й безпосередньо пов'язані зі злочинною поведінкою та її мотивацією; 3) встановити причини формування негативних властивостей і якостей особи, під впливом яких вона вчиняє злочин; 4) дослідити взаємозв'язок загальносоціальних детермінант з біологічними особливостями особи на різних етапах її соціалізації; 5) навести типологію злочинів [328, с. 57–90].

Явище радіаційної злочинності матеріалізується в суспільній свідомості завдяки сукупній кримінальній поведінці певної частини людей – злочинців, які своїми діями заподіяли шкоди радіаційній безпеці або створили загрозу її заподіяння. Кримінологічне вивчення особи злочинця, що вчиняє злочин у сфері радіаційної безпеки може здійснюватись на трьох рівнях: соціально типовому (узагальненому), груповому та індивідуальному.

Узагальнений типовий рівень містить мінімальну за кількістю сукупність ознак, позаяк злочинність має соціальний характер та соціальну зумовленість, яка реалізується через особу. У цьому розумінні ознакою, що характеризує всіх осіб, які вчинили злочини проти радіаційної безпеки, буде низький рівень культури та виховання в сприйнятті радіаційної безпеки. Кількість цих ознак дійсно мінімальна, однак за «якісною» категорією вона є всеохопною. У цьому переліку найпоширенішим злочином є діяння, передбачені ст. 267¹ КК України «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки». Ці злочини пов'язані здебільшого з добуванням та переміщенням із зони відчуження лісових грибів, ягід та риби. Трапляються випадки незаконного полювання на забороненій території з подальшим вивозом добутої дичини за її межі. І такі дії мають тенденцію до збільшення. Низький рівень усвідомлення прихованої загрози від вивозу радіаційно забруднених речей та продуктів харчування звіриного та рослинного походження перетворює такі дії на найбільш поширені серед

злочинів цієї категорії. До цього переліку можна також віднести злочинців, які через низьку радіаційну культуру й недостатнє усвідомлення наслідків системно займаються незаконним збором та вивозом забрудненого металобрухту, демонтованого будівельного матеріалу тощо. Тобто загальнотиповою для таких злочинців є відсутність усвідомлення прихованої загрози для населення, яку вони створюють своїми діями.

Груповий рівень вивчення особи злочинця визначається наявністю в осіб, які вчинюють однотипні злочини у сфері радіаційної безпеки, характерних ознак, що притаманні цьому типу злочинців. Спільною ознакою, наприклад, є низька виробнича дисципліна серед керівників підприємств, де використовують радіаційний предмет і на які покладено обов'язок дотримуватися спеціальних норм та правил поведінки. Її об'єктивною детермінантою є моральне старіння технічного обладнання підприємств та неможливість створення абсолютно безпечних умов виробництва, що, у свою чергу, впливає на подальші ризики, зокрема такі, як відсутність бажання/неможливість удосконалення технічної бази ввіреного підприємства. До цього переліку також потрібно віднести приклад нестримного бажання, з ознаками недбалого ставлення, досягти власних цілей, ігноруючи наявні ризики, отримати особисту вигоду без усвідомлення можливих несприятливих наслідків. Крім цього, типовим для цієї групи є недбале чи самовпевнене поводження з радіоактивними предметами/речовинами на виробництві. На нашу думку, це можна пояснити тим, що персонал обслуговування спеціалізованих підприємств через постійний контакт із цими предметами на суб'єктивному рівні втрачає відчуття загрози від нього, що, відповідно, впливає на пильність.

Доволі поширеним груповим злочином є порушення ядерної або радіаційної безпеки на виробництві (ст. 274 КК України).

Індивідуальний рівень можна визначити на основі дослідження суб'єкта конкретного злочину. Воно передбачає аналіз впливу особистих біологічних, соціально-психологічних особливостей, які впливають на поведінку особистості та формують її ставлення до самого вчинку і його наслідків.

Водночас злочинні прояви цього рівня мають одиничні об'єктивні ознаки середовища, в якому перебуває суб'єкт протиправної поведінки, що впливають на фактичну можливість виникнення ризику такого кримінального правопорушення. Наприклад, два лікаря й рентгенолог були засуджені до 18 місяців тюремного ув'язнення за участь у передозуванні радіаційного опромінення, від чого загинули щонайменше 12 осіб у Франції та десятки залишились серйозно хворими [339].

Отже, ця подія надає змогу сформуванню додаткової ознаки, що характеризує місце роботи або сфери зайнятості, є прямо пов'язаною з поводженням з радіаційним предметом і характеризується наявністю причинно-наслідкового зв'язку між застосуванням предмета на пацієнтах і негативними наслідками від цього.

Таким чином, кримінологічна характеристика особистості злочинця передбачає її певну структуру. Можна говорити про розподіл осіб на групи за різними критеріями: статевими, соціально-демографічними, освітніми, кримінально-правовими, віковими тощо. З одного боку, усі особи, що вчинили радіаційні злочини, за цими критеріями різняться одна від одної, з іншого – вони за тими самими критеріями схожі між собою, унаслідок чого утворюються сталі групові рівні/групи.

Як зауважує Ю. М. Антонян, індивідуальний підхід у пізнанні особи злочинця має співвідноситися з дослідженням усіх особистостей, що вчинили злочини, на статистичному рівні. Кримінологічне пізнання охоплює всю сукупність злочинців, їх окремі групи (типи, класи), конкретних злочинців і злочинця як наукову абстракцію [10, с. 53]. Водночас сукупність знань про особу злочинця становить наукову теорію [11, с. 17].

Для більш повного дослідження кримінологічної характеристики *суб'єкта* злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалів потрібно проаналізувати та охарактеризувати *осіб, які причетні* до незаконного обігу ядерних, радіоактивних матеріалів і технологій. Відомості про вказаних осіб є також важливим елементом не лише кримінологічної, а й криміналістичної

характеристики злочинності у сфері обігу радіоактивних матеріалів. У тих випадках, коли діяльність здійснює організована злочинна група чи терористична організація, вона повинна стати самостійним суб'єктом криміналістичного дослідження й, відповідно, самостійним елементом криміналістичної характеристики [18, с. 9].

Окремим сегментом цього типу злочинності є сфера незаконного обігу радіоактивних матеріалів, якій притаманна ознака групової злочинності. Тобто цей підхід передбачає індивідуальну організовану групу як окремий колективний суб'єкт цих злочинів. Таке змістовне обтяження ще раз доводить, що характеристика особи радіаційного злочинця є складним явищем і може бути досліджена з урахуванням ознак спеціальної організованої групи – як колективний суб'єкт такого злочину.

У кримінології традиційно найбільш суспільно небезпечною вважають особу злочинця, який вчинює умисний злочин, відповідно, менш суспільно небезпечною – особу необережного злочинця. Проте під час вивчення екологічних злочинів з'ясовано, що часто шкода від вчиненого необережного злочину може бути катастрофічною. Крім цього, екологічні злочини часто завдають «неіндивідуалізованої» шкоди, яку потерпілий іноді може не лише не усвідомлювати, а й не співвідносити з діями екологічного злочинця [107, с. 198–202].

На цей час сформулювати коректне визначення поняття «особа злочинця, що вчинює злочин у сфері радіаційної безпеки» дуже складно, зважаючи на незначну теоретичну розробку та слабку емпіричну базу у вивченні цього питання. До того ж формулювання єдиного поняття «особа злочинця, що вчинює злочин у сфері радіаційної безпеки» також ускладнено високим рівнем латентності злочинів цієї категорії.

Така категорія злочинців у переважній частині неповно усвідомлює кримінальну караність своїх дій через безкорисливість власних намірів (*через внутрішню філософію – дари природи для себе, власного вживання*). Хоча доречно буде зазначити, що наведені статистичні показники містять відомості й

щодо «професійного» рибного промислу, головним мотивом якого є особисте збагачення за рахунок стихійної реалізації продукції, виловленої у р. Прип'ять та її затоках.

Аналіз судової практики (140 судових вироків у категорії злочинів проти радіаційної безпеки) свідчить, що статистичний судовий показник за ст. 267¹ КК України формується лише за рахунок Чорнобильської зони безумовного (обов'язкового) відселення. Тобто іманентною соціально-демографічною ознакою особи злочинця, який вчинює злочин, передбачений ст. 267¹ КК, можна визнати проживання на певній території – у зоні відчуження.

Здійснене дослідження дало можливість виокремити характерні соціально-демографічні ознаки осіб, що вчинили злочини проти радіаційної безпеки.

Це переважно особи чоловічої статі віком від 30 до 50 років – 53%, які мають загальну середню (74,68%), професійно-технічну (6,87%), початкову загальну або взагалі не мають освіти (8,75%) – 90,3%. Злочинців цієї сфери з повною вищою чи базовою вищою освітою виявлено 9,37% від загальної кількості. Більшість правопорушників є працездатними, які не працюють і не навчаються, та безробітними – 71%. Характерною особливістю радіаційної злочинності є частка раніше судимих осіб – 10,62% (для загальної злочинності – 22,9%).

За своїми морально-психологічними ознаками радіаційні злочинці є соціально інтегрованими особами. Для більшості з них не характерні явно виражені дефекти моральної та правової свідомості, асоціальні вчинки, поведінка. Хоча злочинці цієї сфери недооцінюють важливості забезпечення радіаційної безпеки. Приховані ризики, які містять радіаційно забруднені предмети, для них є вторинними. Здебільшого особу злочинця, що вчиняє злочини у сфері радіаційної безпеки, характеризує така особливість, як менший ступінь антисоціальної спрямованості особи. Мотивування власних виправдань таких злочинців полягає в тому, що вся протиправна діяльність здебільшого

спрямована не проти конкретної особи чи організації, а проти державного інтересу, який злочинець сприймає як менш значний.

Окремо привертає увагу наявність серед засуджених осіб іноземців – громадян сусідніх країн: Російської Федерації, Республіки Білорусь – 2,5%, що зумовлено особливостями географічного розташування забрудненої території (Чорнобильської зони).

Злочини проти радіаційної безпеки іноді набувають групового характеру: 11,8% – серед засуджених осіб, їх кількість незначна порівняно із загальною злочинністю – 11,0%. Групової характеристики здебільшого набули злочинні прояви у вигляді незаконного вилову риби на забороненій території, що має ознаки систематичності та зумовлені корисливими мотивами, а також злочини щодо вивозу/переміщення за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю продуктів промисловості або окремих виробів, яким притаманні (володіють) ознаки радіаційних пристроїв або їх складників. Обов'язковою злочинною ознакою під час протиправного переміщення за межі охоронюваної території промислових відходів чи металобрухту (особливо великогабаритного чи кількісного вантажу) є наявність злочинної змови між учасниками, які за посадою на службі наділені певними владними повноваженнями (перевірка, дозиметричний контроль, пропуск тощо). Прикладом є вирок Іванківського районного суду Київської області від 26 лютого 2011 р., яким було визнано винними групу осіб, що за попередньою змовою здійснили переміщення за межі зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення, без надання передбаченого законом дозволу та дозиметричного контролю продуктів промисловості з метою збуту [39]. Цей вирок містить опис типової злочинної схеми вивозу радіаційних предметів за межі зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення, без надання передбаченого законом дозволу та дозиметричного контролю за рахунок посадових і функціональних можливостей учасників цієї групи, залежно від можливостей кожного, спрямованих на досягнення одного

спільного для групи злочинного результату. Саме на прикладі такої групи можна продемонструвати особливості вчинення злочину єдиним колективним суб'єктом. Загальна кількість учасників групи становила шість осіб. З них: пособник – начальник відділу по Чорнобильській АЕС ГУ СБ України у м. Києві та Київській області, який, використовуючи свій вплив, домовився з керівництвом батальйону міліції з охорони Зони радіоактивного забруднення, а саме командиром цього батальйону, здійснити пропуск вантажних автомобілів без їх перевірки через контрольно-пропускний пункт, при цьому знаючи про відсутність у цих автомобілів пропускних та дозвільних документів. Поряд із цим схема поповнюється фактично другим пособником в особі командира спецбатальйону міліції та безпосередніми виконавцями – водіями цих (двох) автівок, які є особами без спеціального військового чи службового звання, однак, їх було залучено до цієї схеми завдяки їх досвіду легального вивозу предметів за межі забороненої зони. Відповідно до матеріалів кримінальної справи виконавці-водії працювали на приватному підприємстві, до видів діяльності якого входили послуги з вивозу металевих частин та механізмів із зони відчуження, що може свідчити про невинуватий характер їхньої участі в цій змові. Злочинна вказівка щодо безперешкодного вивозу предметів злочину набула свого розвитку від командира батальйону до його заступника, який також достовірно знав про її завідому незаконність. У свою чергу, заступник командира спецбатальйону телефоном надав злочинний наказ своєму безпосередньому підлеглому, черговому, який здійснював чергування на КПП та під приводом уже здійсненої перевірки зобов'язав пропустити визначені транспортні засоби без перевірки та дозиметричного контролю, що фактично було вчинено, а злочин, відповідно, було закінчено.

У підсумку маємо злочинну схему, учасниками якої є два досвідчених водія – виконавці протиправного вивозу радіаційно забруднених матеріалів, три пособники в особі представників вищих керівних посад офіцерського складу контрольних служб – начальник відділу місцевого управління СБУ, командир спецбатальйону міліції та його заступник, а також їх безпосередній підлеглий

сержантського складу – черговий на КПП, що безпосередньо здійснює пропуск транспорту. Якщо судом було встановлено злочинність змови перших п'яти осіб, то останнього було виправдано за відсутністю в його діях складу злочину. Зважаючи на те, що одним з основних завдань кримінології є визначення особи злочинця, його характерних рис у певних сферах злочинного прояву, потрібно звернути увагу саме на останнього учасника цієї групи. Хоча формально в його діях відсутній склад злочину, передбачений ст. 267¹ КК України, однак, своїми діями він явно порушив встановлені правила пропуску вантажу, принаймні в тій частині, що не переконався у дійсному характері перевірки, про яку йому було повідомлено керівництвом, та не перевіряв відповідних документів. Тобто, перебуваючи в підпорядкованості власному керівництву, допустив службову недбалість, що мала наслідком вчинений іншими особами злочин. Крім цього, з метою визначення суті та висвітлення таких схем для правоохоронних органів може бути корисним виявлення таких безпосередніх учасників, що не усвідомлюють факту своєї причетності до злочину. Так, при зникненні певних матеріалів у Зоні відселення потрібно враховувати, що вивезення великогабаритних вантажів здійснюється лише через КПП, де чергують рядовий чи сержантський склад, який може не бути обізнаним щодо певних злочинних намірів/домовленостей і фактично не мати обов'язку приховувати чи спотворювати певні обставини тієї чи іншої події злочину. Крім цього, аналізуючи таку злочинну групу як єдиного суб'єкта злочину, є підстави виокремити додаткову ознаку – наявність владних або організаційно-розпорядчих функцій, завдяки яким «суб'єкт» має можливість впливати на спеціальні процеси, тобто має пряму можливість організовувати безперешкодне переміщення того чи іншого предмета за межі зони спеціального контролю. Додатковими ознаками такого групового суб'єкта є службова підпорядкованість, а також наявність змови між учасниками з різних відомств (як елементами групового суб'єкта) між собою за рахунок тривалого службового знайомства в умовах несення служби на спільній території.

Аналіз фактично типового вироку викриває й інші обставини, серед яких визначено, що на момент слухання цієї справи в суді всі підсудні були звільнені та зазначалися як такі, що тимчасово не працюють. Хоча в описових частинах обвинувального висновку та самого вироку вказано їх посади на момент вчинення злочину, що певним чином обґрунтовувало ознаки об'єктивної сторони вчиненого злочину, а саме: за рахунок яких можливостей було його вчинено.

Проте таких вироків небагато. Як свідчить аналіз судової практики, до кримінальної відповідальності не було притягнуто жодної посадової особи, а частка притягнення до відповідальності осіб категорії «інші службовці» установ, підприємств становить 1,87% від загальної кількості радіаційних злочинів. Це є свідченням значного рівня латентності дій учасників злочинних змов серед відповідальних осіб, що наділені відповідним владним статусом, а також це є відображенням захисту «честі мундира» відомства, коли винного службовця органу державної влади звільняють «задніми числами» до дати вчинення самого злочину. Тому статистичні бази отримують первинну інформацію про особу, яка тимчасово не працює. Значна частка таких відомостей про особу в офіційній статистиці перетікає з графи «службові особи» до графи «працевдатні, які не працювали і не навчалися».

Частка злочинів, вчинених особами в стані алкогольного, наркотичного, токсичного, психотропного сп'яніння, становить 2,5% і є порівняно незначною. Це може бути пояснено умисним характером переважної частки злочинів, серед яких більшість становлять незаконний рибний та звіриний промисел на забороненій території Чорнобильської зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення, незаконне переміщення за її межі промислової або іншої продукції, або будь-яких інших об'єктів, де досягнення злочинного результату цілком може залежати від заздалегідь спланованої, вольової, цілеспрямованої діяльності злочинця(ів).

Окремий аналіз особистостей злочинців у типових фактах злочинної поведінки у сфері радіаційної безпеки дав можливість скласти

«кримінологічний портрет» радіаційного правопорушника в окремих видах злочинів. Під час вивчення найчисленніших злочинів, передбачених ст. 267¹ КК України, нами було створено більш детальну характеристику особи, що вчиняє ці діяння. Так, на тлі загальної характеристики радіаційного злочинця, особа, засуджена за вчинення дій у вигляді порушення вимог режиму радіаційної безпеки, переважно є чоловіком середнього віку, одруженим, на утриманні в якого перебувають малолітні/неповнолітні діти; за критерієм освіти належить до громадян переважно із середньою спеціальною (30,43%) та середньою (35,27%) освітою. Зловмисники з вищою освітою становлять 17,39% від загальної кількості, а особи без освіти – 4,34% відповідно. Велика частка осіб із середньою (та спеціальною) освітою зумовлена тим, що ці особи переважно є мешканцями дрібних населених пунктів, які є сусідніми із Чорнобильською зоною та де кількість громадян з вищою освітою значно менше від населення міст. Крім цього, істотно впливає й фактор зайнятості населення на селі. Цим пояснюється незначний відсоток місцевих мешканців без освіти взагалі. Варто врахувати й те, що предметом цих злочинів здебільшого є продукти харчування рослинного та тваринного походження (гриби, ягоди, риба) для власного вжитку. Наявність у цьому прошарку зловмисників з вищою освітою частіше за все свідчить про те, що вони не належать до місцевого населення, а специфіка предмета їх злочинів полягає в спробах «промислового» вилову риби та вивозу металобрухту із зони безумовного (обов'язкового) відселення. У цих правопорушників можуть спостерігатися зародки ознак кримінального професіоналізму, оскільки вони з корисливих мотивів систематично займаються незаконною діяльністю.

На відміну від описаного вище типу правопорушника, аналіз особи злочинця за ст. 265 КК України свідчить про володіння ним іншими характеристиками. Так, злочинець, який здійснює незаконне поводження з радіоактивними матеріалами, на тлі загальних рис групи радіаційних правопорушників переважно є чоловіком середнього віку з вищою освітою – 53% (з середньою 30,76%, середньою спеціальною 15%), одружений, на

утриманні має неповнолітніх дітей, займає відповідальні посади технічного характеру, що дають йому змогу контактувати з радіоактивними матеріалами (джерелами іонізуючого випромінювання, радіоактивними речовинами або ядерними матеріалами, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді). Наявність відповідної спеціальної освіти, а також перебування на відповідній посаді надає змогу злочинцю цього типу організувати безпечний та безперешкодний для себе доступ до предмета злочину з подальшою організацією його збуту як переважну мету цих злочинів в Україні. У ході дослідження встановлено відсоток осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за цією статтею з відсутністю освіти як такої та без працевлаштування, – 1,24%. Вивчення судової практики свідчить, що значна частина таких осіб вчинила передбачений ст. 265 КК України злочин, предметом якого був той чи інший радіаційний матеріал у спеціальних конусах, оболонках та мав значну вартість. Аналіз об'єктивної сторони кожного із злочинів, показань підсудних дає підстави для висновку про посередницьку роль таких ділків (без відповідної технічної освіти та підготовки) і відсутність викриття співучасників злочинного промислу з особливим статусом/посадою. Зазвичай такі особи у вироках вказані як невстановлені слідством.

Стаття 267 КК України передбачає протиправну поведінку зі сфери некорисливої радіаційної злочинності, причиною виникнення якої, перш за все, є недбале ставлення до спеціальних норм та правил поводження з радіоактивними матеріалами. Соціально-демографічні характеристики цього злочинця є такими: це чоловік середнього віку із середньою спеціальною (48,24%) та середньою освітою (30,76%), одружений, працює на посадах персоналу обслуговування (водій, технік тощо) на підприємствах, установах різних форм власності (приватної, державної). Рівень осіб з вищою освітою становить 24,3% від усієї кількості злочинів. Зазвичай основною причиною злочинного діяння в цій групі осіб є самовпевнене або недбале ставлення до радіаційного предмета. Порушення спеціальних правил поводження з таким майном зумовлене низьким рівнем контролю за їх дотриманням з боку

відповідних контрольних органів, що породжує впевненість у безкарності своїх дій.

Як було акцентовано вище, підґрунтям класифікації осіб радіаційних злочинців можуть бути різні характерні ознаки, позаяк злочинні прояви в цій сфері є різними за своєю сутністю, спричинені різними обставинами та умислом і спрямовані на порушення нормального функціонування різних суспільних відносин. Зокрема, за ставленням особи до виробничо-господарської діяльності є можливість виокремити чотири категорії радіаційних злочинців:

- відповідальні працівники різноманітних підприємств, установ, організацій, які займають певні посади та за характером діяльності зобов'язані дотримуватися спеціальних правил поведінки з радіоактивними матеріалами;
- рядові працівники, які можуть вчинювати злочини як з власної ініціативи, так і за наказом свого керівництва;
- особи, які здійснюють протиправну радіаційну діяльність, що не зумовлено їхньою виробничо-господарською діяльністю, а постає як спосіб добування їжі (незаконне збиральництво, риболовство, полювання тощо);
- службові особи державних установ, які займають певні посади, що за характером своєї діяльності зобов'язані контролювати виконання спеціальних норм і правил.

Широкий спектр радіаційних злочинів (їх проявів), досліджений нами, надає змогу дійти висновків, що особа злочинця, який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки, залежно від специфіки правовідносин має значний спектр характеристик. Результати аналізу доводять, що ці злочини вчиняють представники різних верств населення: за віком – від учня старших класів до пенсіонера; за соціальним статусом – від керівника підприємства, організації, установи до особи, що не працює; за статтю – і жінки, і чоловіки. Точно класифікувати відповідних осіб злочинців нам не вдалося, проте можна здійснити їх типологічне групування. Так, за соціальним статусом і місцем

зайнятості можна виокремити такі типологічні категорії осіб, що вчинюють злочини в цій сфері:

1. Приватні особи (не належать до службових осіб юридичних осіб публічного або приватного права), громадяни України та іноземці:

- одноразово вчинені радіаційні злочини;
- злочини, вчинені у вигляді злочинного промислу групою осіб чи одноособово.

2. Службові особи юридичних осіб приватного права – підприємств, установ, організацій:

- на об'єктах енергетики, транспорту та виробництва;
- українські й російські підприємці, що спеціалізуються на вивезенні токсичних відходів до Росії;
- на українських підприємствах, що спеціалізуються на переробці, зберіганні й утилізації радіаційних відходів.

3. Представники влади та службові особи юридичних осіб публічного права:

- керівники установ органів державної влади, міністерств, служб, що займаються виробництвом енергоресурсів у сфері енергетики;
- керівники установ органів державної влади, міністерств, служб, що організовують, забезпечують та контролюють утилізацію, зберігання, а також вивезення із цією самою метою до Російської Федерації радіоактивних речовин/відходів;
- посадові особи Міністерства оборони України, що за родом та характером служби забезпечують охорону об'єктів, на яких використовують, зберігають радіоактивні матеріали/речовини, забезпечують охорону їх транспортування тощо.

Підсумовуючи, зауважимо, що типологія особи злочинця, який вчиняє злочини у сфері радіаційної безпеки, має як загальні, так і індивідуальні риси, притаманні лише сфері радіаційної безпеки. Вивчення характеристик, класифікацій радіаційного злочинця має важливе прикладне значення під час

з'ясування причин та умов радіаційних злочинів. Крім цього, успішне запобігання злочинам значною мірою залежить від розуміння ознак їх суб'єкта, тому можна стверджувати, що особистість – це одна з важливих ланок механізму злочинної поведінки. З'ясування основних рис радіаційного злочинця буде корисним під час застосування їх у науковій та практичній площині, особливо в діяльності судових і правоохоронних органів. Значною підмогою в цьому є відомості про територіальне поширення певної категорії протиправних діянь у цій сфері та певних особливостей таких злочинців. Варто підкреслити, що дослідження радіаційного злочинця викрило актуальність питання повного та своєчасного інформування населення про радіаційні ризики, які приховують у собі, зокрема, радіаційні злочини. На завершення зауважимо, що кримінологічні дослідження характеристики особи радіаційного злочинця мають істотне значення для запобігання та розкриття радіаційних злочинів і можуть постати вагомим чинником поліпшення практичної діяльності. Це зобов'язує не обмежуватись теоретичними дослідженнями основних типів злочинця, а дбати про застосування отриманих результатів у практиці протидії цим правопорушенням.

Висновки до розділу 1

У результаті дослідження проблем запобігання злочинам проти радіаційної безпеки виявлено два погляди: згідно з першим, нормальний стан має бути забезпечений навіть без ризиків його порушення; відповідно до другого – злочини в цій сфері мають матеріальний склад і повинні містити в собі обов'язкові наслідки матеріального характеру.

У цьому розділі сформовано правову позицію, яка спирається на ідею непорушності нормального стану життєдіяльності від радіаційних ризиків настання несприятливих наслідків радіаційного правопорушення.

Для реалізації цієї ідеї бажано визначити поняття «радіаційна безпека», тобто створити наукову дефініцію відповідного об'єкта кримінально-правової охорони. На наш погляд, це визначення має бути сформульоване таким чином: радіаційна безпека – це стан, зокрема явища та процеси, радіаційної захищеності, в якому перебувають природні, соціальні й загальнодержавні системи, коли нічого не загрожує їх нормальній життєдіяльності та виконанню звичайних функцій, зокрема непорушність цих процесів і відсутність ризиків таких порушень, а також вчасна, правдива та повна поінформованість про настання ризиків або факту порушення таких процесів.

На підставі здійсненого аналізу соціально-правової природи злочинів проти радіаційної безпеки сформульовано такий висновок: формування поняття радіаційної безпеки відбувалося поступово залежно від внутрішньополітичної ситуації в країні та відповідно до політичної волі й відносин, що домінують.

Здійснено розмежування радіаційної безпеки як об'єкта відповідних злочинів та злочинності в радіаційній сфері як об'єкта кримінологічного дослідження. Встановлено, що радіаційна безпека як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони володіє властивостями, які надають змогу говорити про однорідний характер відповідних суспільних відносин, на які посягає така сама однорідна група злочинів. Наведене означає, що радіаційна безпека набуває якостей, які з теоретичного погляду наближають її до поняття родового (групового), а не видового об'єкта злочину. На нашу думку, такі висновки дають достатньо підстав для ефективного вдосконалення чинного кримінального законодавства України, а саме виокремлення групи злочинів, що посягають на радіаційну безпеку, у самостійний розділ КК України: «Злочини проти радіаційної безпеки».

Результати дослідження дали можливість виокремити характерні соціально-демографічні ознаки осіб, що вчинили злочини проти радіаційної безпеки.

Це переважно особи чоловічої статі віком від 30 до 50 років – 53%, які мають загальну середню (74,68%), професійно-технічну (6,87%), початкову

загальну або взагалі не мають освіти (8,75%) – 90,3%. Частка злочинців цієї сфери з повною вищою чи базовою вищою освітою становить 9,37% від загальної кількості.

Більшість правопорушників є працездатними, які не працюють і не навчаються, та безробітними – 71%. Характерною особливістю радіаційної злочинності є частка раніше судимих осіб – 10,62% (для загальної злочинності – 22,9%).

За своїми морально-психологічними ознаками радіаційні злочинці є соціально інтегрованими особами. Для більшості з них не характерні явно виражені дефекти моральної та правової свідомості, асоціальні вчинки, поведінка.

Злочинці цього типу недооцінюють важливість забезпечення радіаційної безпеки. Приховані ризики, які несуть радіаційно забруднені предмети, для таких осіб є другорядними. Окремо привертає увагу наявність серед засуджених осіб іноземців, осіб з громадянством сусідніх країн: Російської Федерації, Республіки Білорусь – 2,5%, що зумовлено особливостями географічного розташування забрудненої території (Чорнобильської зони).

РОЗДІЛ 2

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Основні детермінанти злочинів проти радіаційної безпеки

Проблеми визначення причин злочинності та умов, що їй сприяють, є центральними для кримінології. Одночасно ці питання є й найскладнішими для наукового вивчення. Будучи складним явищем, злочинність є наслідком дії багатьох обставин, факторів, причин. Необхідно підкреслити, що кримінологія приділяє багато уваги категорії причинності. Це зумовлено тим, що злочинність та її причинність є головними елементами предмета науки кримінології й для дослідження всієї сукупності кримінальних правопорушень необхідно встановити якомога більше обставин, що визначають зміст і структуру явища, що вивчається [23, с. 32–36]. Причина – це сила, яка породжує розвиток подій в одному з можливих напрямів та може містити кілька компонентів: підстави, тобто базові соціальні суперечності, умови як внутрішні якості, що сприяють здійсненню цієї події, причинні чинники, які безпосередньо викликають те чи інше явище або подію [240, с. 121–125]. Під причинністю зазвичай розуміють генетичний зв'язок між окремими станами видів і форм матерії в процесах її руху та розвитку. Сутністю причинності є «породження» причиною наслідку. Причинність завжди має об'єктивний характер [327, с. 153]. Причина як основа та сутність наслідку є вихідним і визначальним елементом взаємозв'язку явищ [112, с. 314].

Причини й умови злочинності – це система негативних для відповідної суспільно-економічної формації та конкретної держави соціальних явищ, які детермінують злочинність як свій наслідок [111, с. 158–159]. Фактори злочинності були і є однією з актуальних тем для кримінологічних досліджень

у світовій кримінологічній науці. Україна в цьому не є винятком. Доречним буде зауважити, що вітчизняна (а до того й радянська) школа кримінологів зробила значний внесок у вивчення причин злочинності [49, с. 67–71; 69, с. 8–17; 70, с. 8–17; 92, с. 170–281; 127, с. 80–89; 128; 130, с. 4–10; 131, с. 319–336; 132; 169, с. 71–77; 191, с. 122–126].

Складно заперечити, що від того, наскільки точно встановлені причини цих злочинів, залежить ефективність заходів, застосованих для запобігання цим злочинам.

Загальноприйнятою є концепція, згідно з якою причини злочинності – такі процеси та явища, що породжують злочинність як свій безпосередній і взаємопов'язаний наслідок. До умов прийнято відносити об'єктивні для суб'єкта злочину процеси та явища, які самі безпосередньо не породжують злочинності у формі протиправного наслідку, але сприяють дії цих причин, тобто постають каталізаторами, що «підштовхують» процес виникнення суспільно небезпечних наслідків, породжених певною протиправною поведінкою особи.

У сучасній кримінологічній науці досі триває дискусія стосовно суті причин та умов злочинної поведінки. Останнім часом спостерігається тенденція не розмежовувати причини та умови злочинних проявів. На наш погляд, такий підхід є поверховим з погляду повноти дослідження та розкриття глибинних пластів проблемного питання. Послідовне дотримання цього підходу в кримінологічній науці спричиняє дискусії щодо визначення та розмежування самих понять «причини» й «умови» злочинної поведінки.

Варто мати на увазі, що останнім часом учені різних спеціальностей усе частіше відмовляються від самого терміна «причина» та причинного пояснення свого об'єкта, віддаючи перевагу виявленню факторів, що впливають на об'єкт дослідження, і встановленню кореляційних залежностей між ними [48, с. 113].

На наш погляд, найбільш обґрунтованим на сьогодні і прийнятним є підхід до розмежування причин та умов, згідно з яким причина породжує, а умова – забезпечує генетичний зв'язок між явищами.

При цьому зрозумілою є та обставина, що в реальному житті причини та умови вчинення злочинів у цілому та їх певної групи тісно переплетені, їх доволі важко розмежувати. Під час аналізу таких процесів нескладно побачити взаємозалежність причин і умов як між собою, так і з наслідками злочину, які є результатом цієї взаємодії. Така причинно-наслідкова взаємопов'язаність та взаємозалежність у соціальній сфері зазвичай виражається в декількох сталих взаємозв'язках. Зокрема, аналіз цих процесів свідчить, що кожна причина може породити кілька наслідків, при цьому кожен з них додатково може бути породженням й інших злочинних факторів. Тобто ми звертаємо увагу на багатовекторність варіацій причини злочину та його об'єктивного збудника – умови. Подальший взаємний вплив детермінант може виражатися в причинній мінливості наслідків, коли за наявності однієї причини за різних умов поведінка осіб може мати різні наслідки – причинний зв'язок може мати ймовірнісний характер, що суттєво ускладнює прогнозування їх поведінки, а відтак і запобігання їм. Крім цього, варто брати до уваги й те, що за певних життєвих обставин причина та умова можуть мінятися між собою, тобто той чи інший фактор в одному випадку є причиною, а в іншому – умовою. Через значну кількість наукових думок у сучасній кримінології досі відсутній вичерпний перелік причин злочинної поведінки. У цій роботі також обстоюється позиція, згідно з якою кримінологія є динамічним вченням, що зобов'язує дослідників постійно перебувати в науковому пошуку відповідно до вимог часу та об'єктивного середовища. Змагальність кримінологічних поглядів підтвердила цю тезу й стосовно неможливості визначення вичерпних характеристик причин та умов. Кримінологія обґрунтовує ці поняття як комплексне явище. Саме тому комплекси причин та умов, спільна дія яких породжує наслідок – злочинність, називають кримінологічними (криміногенними) детермінантами [310, с. 31–32], або факторами [87, с. 45]. Наша позиція полягає в тому, що причини та умови явища підлягають розмежуванню, якого часто складно досягти на практиці. Водночас і причинний, і зумовлювальний зв'язки є частиною більш широкого

феномену – детермінації. Тому цілком можна називати причини та умови разом «криміногенні детермінанти».

В індивідуальному аспекті такий аналіз певною мірою є більш прийнятним завдяки наявності індивідуальних та більш чітко виражених детермінант, тому з достатньою мірою визначеності можна стверджувати, що спричинено конкретним діянням, а що – зумовлено ним. Саме тому в кримінологічній науці заслуговує на увагу думка, згідно з якою причини та умови прийнято визначати уніфікованими поняттями, такими як: «криміногенна детермінанта» або «фактор злочинності» [14, с. 44–45]. Хоча іноземні кримінологічні теорії доволі часто взагалі не застосовують терміна «причини злочинності» [109, с. 109].

Розуміючи роль об'єктивних умов, що мають місце в соціальному середовищі, де можливі прояви злочинної поведінки, кореневим та всеохопним фактором завжди був і є політичний клімат у державі. Протягом усього періоду незалежності Україна постійно перебуває в бурхливому процесі перетворень, соціальних вибухів тощо. Обставини цих процесів прямо чи опосередковано впливають на життя держави та на рівень злочинності в ній. Рівень злочинності в Україні як система антисоціальних людських вчинків детермінована багатьма факторами: економічними, соціальними, політичними, ідеологічними тощо: «Як вважають деякі кримінологи, їх налічується кілька сотень. Всі вони тісно переплітаються, взаємодіють і видозмінюються залежно від кількісних змін в умовах існування суспільства» [133, с. 189].

Злочинність у сфері радіаційної безпеки має певні причини та умови, з'ясування яких визначає вибір засобів і заходів запобігання їй.

Так, під детермінантами *економічного характеру переважно розуміють* об'єктивні суперечності між економічними потребами та можливостями їх задоволення окремими соціальними групами й індивідами; низький розмір прожиткового мінімуму; великий розрив між рівнем прибутку від злочинно-економічної діяльності та прибутку від легальної діяльності, особливо зважаючи на високий рівень безробіття [155].

До *соціально-політичних чинників* належать, зокрема нестабільність політичного режиму останніх років, протистояння гілок влади, коливання національного геополітичного курсу розвитку України тощо [33; 181, с. 331–332].

Організаційно-управлінськими визнають, зокрема, фактори, що пов'язані з недоліками правозастосовної діяльності органів екологічного контролю та правоохоронних органів.

До *технічних чинників* належать недоліки у сфері обліку й контролю за матеріальними цінностями; неефективність поточного та подальшого обліку й контролю; недоліки організації охорони об'єктів, на яких зберігається, використовується радіаційний предмет; низький матеріально-технічний рівень забезпечення ОВС; відсутність у працівників органів внутрішніх справ ефективних методик взаємодії з населенням; зношення технічного обладнання, його моральне старіння на виробництві, де використовується радіаційний предмет [154].

Такі фактори, як: низька правова культура населення; умови виховання в родині; деструктивний вплив засобів масової інформації на тлі повної відсутності поінформованості населення про природу радіаційної безпеки, правила її дотримання та негативність наслідків порушення, – визнають *ідеологічними* [57, с. 432–442.]

Суспільно-психологічними чинниками вважають переважно невміння знайти вихід із ситуації, що склалася, тяжкі особисті чи сімейні обставини, бажання до швидкого збагачення [34, с. 99–106].

За рівнем незалежності від стану суб'єкта деякі з наведених факторів можна визначити і як умови злочинності, зокрема: безробіття, падіння рівня прибутків.

З-поміж названих вище чинників безпосередньо або опосередковано впливають на детермінацію злочинності у сфері радіаційної безпеки такі, як:

– *спад виробництва*. Масштабне скорочення виробничих потужностей, закриття промислових гігантів. У середньому спад промислового виробництва

в Україні за 2014–2015 рр. становив 22%, отже, не менше, ніж на цей відсоток, фактично відбулося скорочення робочих місць у державі [273]; лише в 2014 р. девальвація гривні дорівнювала 100% [9];

– *зниження життєвого рівня населення.* Показником зниження життєвого рівня населення є збільшення витрат на харчування в структурі бюджету сімей. У середньому питома вага витрат на харчування у відсотковому вираженні до сукупного доходу сім'ї зросла з 35,5% у 1990 р. до 65,6% у 1999 р. Порівняння вартості спожитих основних продуктів харчування і споживчий кошик із 22 видів продуктів харчування, що регулярно розраховується Держкомстатом (з 2014 р. – Державна служба статистики) України, показує, що у 1996 р. вартість споживання дорівнювала 83,6%, у 1997 р. – 66,7%, у 1998 р. – 67,1%, у 1999 р. – 83% середньодушового грошового доходу, тобто якщо в населення не було б надходжень від особистого підсобного господарства, то близько 67–84% отриманих середньодушових грошових доходів за місяць населення витрачало б на харчування. Забезпеченість населення непродовольчими товарами (предметами культурно-побутового та господарського призначення тривалого вжитку) протягом 1990–1999 рр. постійно знижувалась. У 1999 р. забезпеченість сімей (у розрахунку на 100 сімей) телевізорами досягла 39%, радіоприймальними пристроями – 51%, годинниками – 39%, фотоапаратами – 64%, холодильниками і морозильниками – 49%, пральними машинами – 61%, електропилососами – 52%, мотоциклами і моторолерами – 12%, велосипедами і мопедами – 28%, швейними машинами – 45%, або в середньому – 44% проти рівня 1990 р. [8]. Між 1991 і 2012 рр. загальна чисельність населення скоротилася понад 6 млн осіб [274]. Порівняно із січнем 2013 р. станом на початок 2017 р. вартість набору основних продуктів в Україні зросла на 115%. Протягом року ціни на харчі продовжували підвищуватися й станом на серпень зростання цін становило вже 126%. При цьому варто зауважити, що частка вартості продуктового кошика відносно середньої зарплати залишилася майже незмінною: у січні 2013 р. – 15%, а в січні 2017 р. – 16% [329];

– *безробіття*. За останніми оприлюдненими даними Державної служби статистики України, рівень безробіття населення віком 15–70 років, визначений за методологією Міжнародної організації праці, в Україні в середньому зріс з 6,9% (січень-вересень 2008 р.) до 9% (січень-вересень 2018 р.) економічно активного населення [248]. Тобто майже 10% працездатних громадян України безробітні, що може бути вибухонебезпечним чинником для держави;

– *поділ суспільства за рівнем прибутків (соціальна стратифікація)*. За загальними оцінками дослідників, заможні українці акумулюють приблизно 85% усіх заощаджень у банківській системі, 57% грошових доходів, 92% доходів від власності й 96% видатків на покупку валюти. Сукупний грошовий результат 100 найбагатших людей України становить 70 млрд дол. (без урахування іноземних активів). У щорічному рейтингу американського ділового щотижневика «Forbes» серед 946 світових мільярдерів – 7 українців. Щоправда, укладачі рейтингу відзначають високу непрозорість ринку, що не надає змоги виявити реальну структуру власності компанії. До того ж визнати свої високі доходи сьогодні в країні готові не всі [195, с. 93–102];

– *падіння суспільної моралі*. В українському суспільстві існують процеси та явища, які можна віднести до категорії «соціальні захворювання». Це, передусім, слабкість морального, етичного та правового ціннісно-нормативного регулювання. Соціальна анемія властива періодам кризи, але розмір її поширення в поєднанні з іншими соціальними хворобами (агресивністю, егоїзмом, цинізмом та апатією) є реальною загрозою для українського суспільства. Блискавичність суспільних змін призвела до руйнування традицій, спричинивши відчуженість між поколіннями [269];

– *соціальна нерівність членів суспільства, бідність*. На жаль, як зазначено в доповіді ООН за 2017 р., близько 60% українців проживають за межею бідності; загалом Україна опустилася на 3 пункти в рейтингу ООН за Індексом людського розвитку – вона посіла за підсумками року 84-е місце серед 188 країн [27]. Крім цього, варто нагадати, що бідність було названо однією з фундаментальних причин злочинності на VIII Міжнародному конгресі

ООН з запобігання злочинності та поводженню зі злочинцями (Гавана, 7 серпня – 7 вересня 1990 р.) [172];

– *нелегальна міграція, урбанізація та внутрішня міграція населення*. Нелегальна міграція є потужним викликом як особистій безпеці людини, так і безпеці країни, що приймає. Вона спотворює соціальну, демографічну, територіальну структуру; загострює конкуренцію на місцевих ринках праці й житла; створює цілі сектори зайнятості, які не мають законодавчого регулювання; спричиняє соціальну напругу, зростання ксенофобії та екстремізму [168];

– *політична нестабільність*. У 2009 р. Україна увійшла до ТОП-20 найбільш нестабільних країн світу. За даними журналу «The Economist», Україна в підсумку опинилася на 16-му місці між Еквадором та Бангладеш, тобто впевнено увійшла до першої двадцятки найбільш нестабільних країн світу. Для порівняння: сусідні Росія, Білорусь і Польща посіли 65-те, 124-те та 136-те місця відповідно [306]. Станом на 2018 р. позиції України значно покращено, наша держава перебуває на 87-му місці, між Туркменистаном та Габоном, але все ж таки це є «рівень ризику» за рейтингом [247];

– *пияцтво та наркоманія* тощо. Варто зауважити, що наразі це одна з актуальних детермінант злочинності. Ситуація з пияцтвом та наркоманією набирає глобальних масштабів у країні. Загальновідомою є та обставина, що відсоток серед дорослого населення, які мають проблему залежностей, але одужали, є низьким. Однак, українець незадовільного, щоб не сказати плачевного, рівня набуває в країні проблема звикання до алкоголю дітей. Однією з причин такого стану справ є моделювання дітьми поведінки батьків, тобто копіювання та повторення стереотипу поведінки дорослого.

Зазначене вище становить зміст криміногенних факторів, що детермінують злочинність загалом і радіаційну зокрема.

Розкриваючи питання детермінант радіаційної злочинності крізь призму криміногенної системи суб'єктивних причин та умов, останні можна визначити таким чином: 1) причини та умови, що породжують (сприяють) виникнення

умисних або необережних злочинів у сфері радіаційної безпеки (критерієм є форма вини); 2) причини та умови злочину, вчиненого посадовою особою або особою, яка не наділена таким статусом; 3) причини та умови, що формують злочини за ознакою спрямованості умислу й мотивації (корисливі мотиви чи будь-які інші).

Уточнюючи коло детермінант злочинності у сфері радіаційної безпеки, до них віднесено такі, як:

1. *Науково-технічний прогрес.* Для категорії досліджуваних злочинів сам науково-технічний прогрес є об'єктивною детермінантою через специфіку самих правовідносин, що виникають навколо радіаційного джерела. Саме з розвитком науки й технічної бази людство підкорило атом та увійшло в абсолютно новий науковий вимір у цій сфері – у добу ядерної енергетики. З розширенням цієї сфери об'єктивно скорочується умовна дистанція між людиною та джерелом радіації, яка, маючи корисні якості, водночас здатна заподіяти невідворотних руйнівних наслідків середовищу, яке її оточує. Наближення людини до радіаційного джерела стає можливим саме внаслідок науково-технічного прогресу, у межах якого завдяки отриманню відповідних спеціальних знань та за допомогою певного роду пристроїв сам радіаційний предмет набуває властивостей, які уможливають його транспортування, «кустарне» використання тощо. Наявність такої ознаки, як спеціальні навички поводження, є свідченням певної кваліфікації злочинця/злочинців, завдяки якій стає можливою сама злочинна поведінка певного типу. Фактор науково-технічного прогресу здебільшого постає умовою, у межах якої стало можливим вчиняти злочини проти радіаційної безпеки.

2. *Недооцінка радіаційної злочинності і її вплив на безпеку життя людини.* Під час вивчення радіаційної безпеки виявлено доволі істотну проблему, сам факт існування якої є достатньою об'єктивною детермінантою злочинів проти радіаційної безпеки. Так, на всіх рівнях державного управління питання радіаційної безпеки фактично зводиться до дотримання правил ядерної або радіаційної безпеки на виробництві. Як для кожного громадянина, так і для

Президента країни вся суть радіаційної безпеки фактично зводиться лише до дотримання певних правил поведінки на спеціалізованому виробництві. Логічним наслідком їх порушення є Чорнобильська катастрофа. Остання сформувала певний стереотип сприйняття характеру безпеки від радіації, який забезпечений шляхом безпечного функціонування промисловості та дотримання відповідних правил. Тобто фактично це є прямим поєднанням сучасного сприйняття з набутим державним досвідом катастрофи й подолання її наслідків. Однак, державною функцією є, зокрема, створення умов дослідження й інших ризиків, а тим більше, якщо вони об'єктивно існують і постають похідним явищем від певних фактичних процесів. Не зрозуміло, чому з боку держави відсутнє інформування населення на гідному рівні, особливо населення Чорнобильської зони безумовного відселення та сусідніх регіонів, про небезпеку, яку мають радіаційно забруднені речі/сировини/матеріали з місць відселення: риба, гриби, м'ясо дичини. Недостатню увагу приділяють небезпечному впливу використовуваних будівельних матеріалів від колишніх житлових, промислових і господарських споруд, які вивозять унаслідок дії корупційних схем із Чорнобильської зони і які потрапляють на вільний ринок країни. Обов'язком держави є повноцінне дослідження цих обставин та здійснення просвітницької діяльності серед населення з метою недопущення вживання забруднених харчів (продуктів харчування рослинного і тваринного походження) та використання забруднених будівельних матеріалів. Недооцінка наслідків для здоров'я людей, які через необізнаність можуть стати жертвою такої схеми, придбавши будь-який будівельний матеріал із зони забруднення та використавши його на будівництві житла тощо. У такому разі шкідливі чинники будуть постійно впливати на оточення, що містить у собі приховану реальну небезпеку для життя й здоров'я людей.

3. *Ведення господарської діяльності з порушенням вимог поводження з радіоактивними матеріалами.* На підприємствах будь-якої форми власності та підпорядкування, де використовується радіаційний предмет, із часом може «притупитися» відчуття особистої безпеки при поводженні з таким джерелом.

Так, під час реалізації певних процесів за загальними правилами, зокрема правилами ліцензування, визначено відповідний порядок професійно-технічної поведінки персоналу. Однак, унаслідок епізодичності перевірок дотримання таких правил з боку органів контролю та здебільшого їх формальності, відповідальні особи нехтують певними правилами, самовпевнено розраховуючи на відвернення негативних наслідків. До речі, переоцінка й злочинна самовпевненість також є доволі поширеним психічним ставленням суб'єкта та психологічною детермінантою індивідуальної злочинної поведінки. Іншим чинником порушення господарської діяльності, як доводить наше дослідження, є уникнення певного кола дозвільних процедур та отримання спеціальних документів дозвільного характеру. Фактичне приховування використання у своїй діяльності радіаційного предмета (джерела) спонукає власника або уповноважену ним особу нехтувати обов'язковими правилами та застереженнями й створює всі умови для виникнення негативного наслідку, який у подальшому може набути кримінально караного характеру.

4. *Розрив між економічними та радіаційно безпечними інтересами в державі та суспільстві.* Це пояснюється об'єктивними обставинами всеохопної економії коштів, зокрема щодо поводження з радіаційним предметом (у тому числі відходами та іншим матеріалом, який зберігається на тому чи іншому підприємстві). Зазначена умова стимулювання радіаційної злочинності пояснюється тим, що через брак коштів та/або через не підтверджене фактом списання за цією статтею видатків коштів, спрямованих на зберігання радіаційних матеріалів, доволі часто нехтують заходами безпечного їх зберігання. Така ситуація стає причиною злочинних наслідків, пов'язаних з недбалим ставленням або спонукає злочинців до викрадення таких матеріалів з відповідною злочинною метою.

5. *Низький рівень правової свідомості та байдужість до можливих наслідків.* Особи, що вчиняють злочини проти радіаційної безпеки, здебільшого не пов'язують негативні наслідки своїх дій безпосередньо з потерпілим. Згідно з даними, отриманими завдяки вивченню судової практики, дії суб'єктів цих

злочинів не спрямовані на заподіяння шкоди життю, здоров'ю певної особи, що, на їхню думку, є певним моральним виправданням своїх дій. Крім цього, на практиці доволі часто зустрічається позиція зловмисника, який так чи інакше заволодів радіоактивними матеріалами, згідно з якою такий матеріал не може бути використаний легально, хоча своїх предметних властивостей (цегла – для будівництва, гума – для оснащення, укомплектування, труби – для комунікації тощо) вони не втратили, а тому можуть бути використані за своїм прямим призначенням. Основною причиною такого внутрішнього умовного переконання злочинця є відсутність уявлення про конкретного потерпілого, здоров'ю якого, зрештою, буде завдано шкоди.

6. *Низький рівень культури та обізнаності у сфері радіаційної безпеки.* Проведене дослідження довело, що мешканці зони безумовного (обов'язкового) відселення, які відмовилися від переселення й залишилися проживати за власним переконанням у цій зоні, їх рідні з інших регіонів та мешканці сусідніх районів у принципі не вбачають жодної загрози здоров'ю від збирання й вживання продуктів харчування рослинного походження (ягід, грибів), риби та дичини в забороненій для цього промислу зоні. Дію цього суб'єктивного чинника підтверджують результатами опитування таких осіб. Так, загалом було опитано 44 особи, з яких 12 – такі, що постійно проживають у зоні безумовного (обов'язкового) відселення (особи пенсійного віку вік 63 до 74 років), 15 – їх рідні, які після Чорнобильської катастрофи були вимушені змінити постійне місце проживання в межах державної програми вимушеного відселення, 17 – і постійно мешкають у прилеглих до вищевказаної зони районах. Результати опитування свідчать, що 12 осіб, які після аварії на Чорнобильській АЕС залишилися мешкати в забрудненій радіацією зоні, узагалі не вважають, що здобуті шляхом збиральництва, рибалки чи полювання продукти харчування можуть завдати шкоди здоров'ю. Вони впевнені, що ці продукти не мають відрізнятися за ступенем забруднення від продуктів з інших місцевостей. Майже такої самої думки і їх рідні, що були вимушено переселені й наразі мешкають в інших областях, однак постійно відвідують своїх рідних, що

залишилася. З них 8 не вважають, що їжа із забрудненої території відрізняється від продуктів з інших територій нашої держави; на думку 5, вона більш шкідлива, а 2 переконані, що такі продукти є шкідливими внаслідок радіаційного ураження. Доречним буде зауважити, що дуже часто ці люди привозять до домівок від своїх рідних зібрані гриби, ягоди та рибу саме із забороненої зони. Отже, цей чинник зумовлює латентність певної категорії радіаційних злочинів. Інша група з 17 осіб, які мешкають у прилеглих районах, частково погодилися з можливим негативним впливом на здоров'я таких продуктів (14 вважають, що не завдають шкоди, 3 – можливо, дещо шкідливі), однак відмовлятися від цього промислу категорично не готові з посиланням на звичний режим соціальної поведінки, тобто в селах збирали гриби й ловили рибу – і продовжать це робити, адже альтернативи вони не бачать (Додаток).

7. *Зубожіння (бідність) населення сільських територій.* Важливий фактор, що має додаткову ознаку – саме сільських територій. Обґрунтований тим, що територіями до зони відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення є території сільських і селищних населених пунктів. На жаль, за роки незалежності село не змогло посилити позиції розвитку та захисту власних інтересів, а навпаки, на всій території держави спостерігається негативний процес його «вимирання». До цього призводить цілий комплекс чинників, перш за все соціально-економічний. Відсутність роботи змушує населення залишати села, спричиняє масове «сп'яніння» села, зубожіння, занепад місцевої інфраструктури, відсутність комплексних програм з розвитку та перспектив [319]. Доволі частою є ситуація, коли єдиний заробіток на селі – збирання грибів, ягід та рибалка. Те саме в селах, що межують із Чорнобильською зоною: зазначена діяльність постає єдиним джерелом виживання. Цей фактор реально підштовхує мешканців сіл систематично та свідомо порушувати кримінальний закон.

8. *Корупційна складова.* Доволі відчутний показник злочинів проти радіаційної безпеки, пов'язаних із незаконним переміщенням за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення радіаційно

забруднених речей, матеріалів, продуктів. Ці злочини здебільшого вчиняють за сприятливих умов корумпованості відповідальних за здійснення контролю посадових осіб органів внутрішніх справ, екологічної інспекції. У нинішніх реаліях в Україні укорінився стереотип поведінки правоохоронця, який фактично зводиться до такого: на державну правоохоронну службу люди приходять отримати певні повноваження, що автоматично дають змогу, унаслідок зловживання ними, отримати доступ до корупційних важелів та отримувати неправомірну вигоду/збагачення [38; 39; 324].

9. *Територіально зумовлений фактор.* З розкриттям майже всіх вище згаданих об'єктивних умов простежується стала ознака місця виникнення можливої злочинної поведінки, а точніше, фактор спеціальної території. Найбільшу кількість злочинів проти радіаційної безпеки в Україні вчинено в зоні відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, зокрема в зоні Чорнобильській АЕС [311]. Саме вз цієї катастрофою пов'язано існування значної кількості забрудненого майна, що залишилося в районах проживання міст-супутників Чорнобильської АЕС (Прип'ять, Чорнобиль). Саме внаслідок існування такої зони законодавчо впроваджено певні обмеження та спеціальний режим переміщення. Тобто такий режим створює умови для виникнення в державі під тиском певних обставин злочинних проявів у сфері радіаційної безпеки. Отже, можна стверджувати, що існування такої спеціалізованої території зумовлює специфіку генези злочинної поведінки. При цьому чинником появи злочинних діянь, пов'язаних із самою спеціальною зоною, є, зокрема, її неналежна охорона. Так, самі правоохоронці зауважують, що збільшенню кількості злочинів, передбачених ст. 267¹ КК України, сприяє неналежна охорона зони відчуження, що призводить до безперешкодного проникнення сюди громадян без спеціальних дозволів, які намагаються вивести із зони радіоактивного забруднення різноманітні предмети. Це переважно метал, тобто фрагменти металоконструкцій, риба, гриби [312, с. 1–3].

Повертаючись до базового розуміння того, що дослідження певних детермінант має на меті, перш за все, виявлення самої природи причин та умов

появи злочинної поведінки, можна прогнозувати, що отриманий результат має бути використаний у практичній площині для запобігання цьому явищу. Розглядаючи зміст поняття «інститут запобігання злочинності» в правовому значенні, зауважимо, що, стимулюючи соціально корисну поведінку людей, правові норми фактично закріплюють суспільні відносини, що протистоять злочинності й усувають дію її причин та умов. У такий спосіб ці правові норми спрямовують поведінку людей у законослухняне русло, чим сприяють реалізації антикриміногенного потенціалу громадянського суспільства, його інститутів. Крім цього, правовий вплив на суспільні відносини здійснюється також шляхом встановлення заборон і відповідальності за протиправну поведінку. Як зазначено в теорії, значний вплив справляє виховна функція права, що виробляє в людях повагу до закону [47, с. 11].

На основі аналізу основних детермінант радіаційної злочинності виявлено спільні риси умов і причин кримінально караної поведінки із загальнокримінальними злочинами. Крім цього, встановлено і їхню специфіку в окремих чинниках. Первинний висновок аналізу визначив дві сторони науково-технічного прогресу у сфері радіаційних досліджень. Так, дослідження основних детермінантів довело, що наукові відкриття несуть людству як блага, так і негативні явища, що пояснюється спрямованістю намірів особи, яка користується цими науковими результатами. Саме науково-технічний прогрес та наукові відкриття в ньому зумовили появу спеціальних правовідносин та кримінально карані зловживання в них. Не в усіх типах загальної злочинної поведінки для її реалізації й отримання злочинного результату винуватцю необхідно володіти спеціальними знаннями та навичками поводження з таким спеціальним предметом, як радіаційний матеріал чи джерело радіації. Частіше зустрічається ще один специфічний фактор, пов'язаний з розумінням особливостей цих правовідносин, а саме порушення умов ведення господарської діяльності, пов'язаної з використанням радіаційного джерела. Аналіз викрив істотну проблему недооцінки негативного впливу радіаційних злочинів.

Декілька основних факторів ґрунтуються на кореновому чиннику – бідності, що призводить до протиправної поведінки. Зрозумілим стало також і те, що завдяки реалізації централізованої державної програми інформування, просвітництва населення рівень злочинності в цій сфері може істотно знизитися.

Загальним таки виявився корупційний чинник радіаційної злочинності. Це пояснюється тим, що основна ознака корупції – отримання користі від використання спеціального становища. Специфікою досліджуваної злочинності і наявністю спеціальної територіальної ознаки може бути зумовлена й поява корупційного чинника серед основних детермінант злочинів проти радіаційної безпеки [41].

Отже, кримінологічне дослідження детермінант злочинів проти радіаційної безпеки надає змогу дійти таких висновків. До основних причин, що породжують злочинність у радіаційній сфері, належить економічний факторний комплекс (бідність, зубожіння значної кількості мешканців сіл і селищ, що межують із радіоактивно забрудненою зоною, а також бажання протиправного збагачення за рахунок реалізації радіоактивно забруднених предметів – продукції, майна тощо). Другорядну, але не останню роль відіграє соціально-психологічний чинник у вигляді недостатньої поінформованості учасників суспільних відносин про небезпеку поводження з радіоактивно забрудненими предметами.

Найбільш поширеними умовами варто визнати організаційний факторний комплекс (неналежна охорона зони відчуження, що сприяє безперешкодному проникненню громадян без спеціальних дозволів, які намагаються вивезти із зони радіоактивного забруднення різноманітні предмети).

2.2. Причини та умови індивідуальної злочинної поведінки суб'єкта злочинів проти радіаційної безпеки

Причинами незаконного заволодіння, зберігання, пересилання, перевезення чи збуту ядерних або радіоактивних матеріалів можуть бути корисливі, ідеологічні, релігійні чи інші мотиви. Способом може бути крадіжка радіоактивних матеріалів, заволодіння ними шляхом обману, грабежу чи розбою, підкупу працівників підприємства, на яких зберігаються радіоактивні матеріали [341]. Необхідно пам'ятати, що в більшості випадків ці особи в своїх злочинних діях і намірах постають як посередники та намагаються збути радіоактивні матеріали будь-кому заради задоволення своїх матеріальних чи інших потреб, навіть повною мірою не усвідомлюючи їх небезпеки. Наразі це є найбільш поширеним проявом злочинності у сфері обігу радіоактивних матеріалів [179].

До найважливіших передумов злочинної поведінки належать особисті, суб'єктивні детермінанти. На перший погляд, їх можна легко виявити, достатньо лише вивчити індивідуальні особливості винної особи. Які саме особисті властивості особи злочинця є основними в його поведінці, якою мірою на них можна вплинути ззовні, які притаманні йому постійно чи залежно від настання конкретних умов – ці та інші питання потребують спеціального аналізу. Насамперед, необхідно дослідити особистість того, хто безпосередньо вчиняє такі злочини, лише на підставі таких висновків можливим є об'єктивний аналіз суб'єктивних факторів окремого виду (у цьому випадку – радіаційної), злочинності. Беручи до уваги, що основною метою виявлення та дослідження суб'єктивних детермінант індивідуальної злочинності є пошук шляхів запобігання злочинам та їх профілактики, потрібно також дати ґрунтовне визначення їм і докладну класифікацію встановлених причин. Застосування такого підходу є важливою умовою теоретичного розроблення практичних рекомендацій на майбутнє. Індивідуальна складова причин та умов злочинності

посідає основне місце в системі детермінації загалом. Особа злочинця – основний елемент механізму індивідуальної злочинної поведінки та головний об’єкт профілактичного впливу. Крім цього, особі злочинця належить особливе місце серед факторів злочинної поведінки. У кримінологічно значущих характеристиках людини зосереджений весь негативний вплив різноманітних умов, обставин та ситуацій, у яких вона (людина) перебувала протягом усього життя: з дитинства (умови проживання, виховання тощо) до моменту злочинного прояву. Саме цьому вивчення особи злочинця, яка вчиняє певні злочини, має істотне значення для ретроспективного аналізу об’єктивних факторів злочинної поведінки.

У кримінологічній науці в цілому поширена думка, яка базується на позиції взаємодії особи злочинця з конкретними життєвими обставинами/ситуацією до чи в момент вчинення злочину [110, с. 179; 112, с. 101]. Аналіз кримінологічної літератури свідчить, що єдиної загальноприйнятої концепції, що пояснює індивідуальну злочинну поведінку, у кримінології немає [112, с. 99; 48, с. 108]. Це створює потребу в науковому пошуку нових причин та умов злочинного прояву на тлі постійних суспільних процесів. Крім того, необхідно звернути увагу на соціальну природу досліджуваних злочинів, на основні детермінанти злочинів проти радіаційної безпеки, які прямо пов’язані з науково-технічним прогресом у сфері радіаційної та ядерної діяльності.

Усталену позицію щодо взаємодії особи злочинця із соціальним середовищем, яку підтримує, зокрема Я. І. Гілінський [48, с. 108–112], як основною ланкою механізму злочинної поведінки, варто сприйняти як загальне підґрунтя для подальшої більш чіткої деталізації індивідуалізованих умов і причин. Водночас значення конкретної життєвої ситуації в генезі злочинної поведінки не варто переоцінювати, адже конкретна життєва обставина не завжди є об’єктивним збудником та причиною злочину. Це підтверджує тезу стосовно того, що така ситуація може створювати лише зовнішні рамки розвитку злочинних подій, а справжня детермінанта прихована в інших

факторах, які відіграють більш активну роль у взаємодії з певною життєвою ситуацією. Тобто така позиція зводиться до надання провідного значення в індивідуальній злочинній поведінці зовнішнім обставинам життєвої ситуації, в які потрапив потенційний суб'єкт злочину, що призводить до подальшого розвитку подій на тлі їхнього спільного взаємозв'язку.

У кримінології також сформовано й іншу позицію, яка визнає первинними причинами індивідуальної злочинної поведінки негативні соціальні якості особи злочинця чи антисоціальну мотивацію самої поведінки – морально-соціальну деформацію особистості. Таку думку обстоюють, наприклад, автори підручника за ред. В. Д. Малкова [112, с. 99]. Проте й цей підхід складно визнати ідеальним з погляду повноти розкриття окресленої проблеми. По-перше, негативні соціальні якості особистості так чи інакше впливають назовні, об'єктивуючись у реальному способі життя особи до вчинення злочину. По-друге, надмірна психологія пояснення будь-якої індивідуальної злочинної поведінки призводить до того, що з поля зору випадає головне питання: чому та чи інша особа набуває негативних якостей і яким чином їх можна викоренити [170, с. 39–46].

Отже, в індивідуальній злочинній поведінці значущою в причинному розумінні виявляються як ситуація, так і негативні психологічні деформації особи, що набирають форми суспільної небезпечності особи, а визначальну роль у детермінації конкретного злочину відіграють соціальні фактори [49, с. 108].

При цьому спільним для обох визначених рівнів причин та умов індивідуальної злочинної поведінки є базовий фон у вигляді «відірваності» особи від суспільства, суспільного середовища тією чи іншою мірою в тому чи іншому вигляді.

Злочинна поведінка постає процесом, який розгортається в просторі й часі та який охоплює зовнішні, об'єктивні дії, що утворюють склад злочину, а також внутрішні психологічні явища, які спричиняють вчинення самого злочину його суб'єктом.

До усталених підходів щодо визначення індивідуальних детермінант у практиці здебільшого відносять поверхові та надто загальні чинники, як-от: низький рівень виховання, дисципліни, самоорганізації, хоча справжніми причинами певного діяння є більш вкорінена деформація мікроклімату особи, зокрема, у конкретному випадку до цього можуть спонукати незадовільна організація праці (наприклад, у діяннях, передбачених ст. 267, 267¹ КК України). Тому під час кримінального провадження важливо виявляти не поверхові, а глибинні чинники, що не лише сприяли вчиненню злочину, а й спонукали до нього.

Безпосередні причини конкретних злочинів є суб'єктивними (щодо конкретної особи), внутрішніми, індивідуальними. Це ті негативні моральні якості особистості, які безпосередньо спричинили й визначили обрання злочинного шляху [139, с. 131]. Тобто це ті якості, які виразили суб'єктивну морально-правову деформацію особистості в її свідомості та правилах поведінки (антисоціальна установка) особистості. При цьому важливо пам'ятати, що кожне конкретне діяння зумовлено не однією ізольованою причиною, а сукупністю факторів певного типу, які могли впливати в різний час та в різних умовах і в яких ця антисоціальна установка починає діяти. Різниця в мірі та глибині такої установки прямо впливає й на криміногенну роль особи у вчиненні тих чи інших злочинів.

У конкретному злочині та його причинах більшою мірою, ніж це відбувається на загальному рівні, виявляється їх взаємозв'язок з особистими рисами індивіда. Проте, визнаючи індивідуальність кожного злочину та його причин, необхідне виокремлення тих механізмів, які є однаковими для всіх злочинів [2, с. 126].

У загальному вигляді причиною конкретного злочину постає криміногенна мотивація особистості, що базується на її антисоціальній установці. Вона формується в особи поступово під впливом двох груп умов. До першої належать ті, які формують потреби, інтереси, ціннісні орієнтири особистості. Викривлення й деформація в них створюють основу криміногенної

мотивації та її внутрішню змістовну сторону. Умови другої групи безпосередньо належать до процесу вчинення злочину, створюють криміногенну ситуацію. Взаємодіючи з особистісними рисами, вони викликають наміри та рішучість вчинити злочин [161, с. 76–122].

Тобто гіпотези щодо домінування однієї чи іншої думки з приводу детермінант індивідуальної злочинної поведінки не знаходять ні теоретичного, ні практичного підтвердження. Вчинення конкретного злочину є спільним результатом взаємодії негативних, морально-психологічних якостей особи, що виникають під впливом несприятливих життєвих умов, і зовнішніх об'єктивних обставин, що створюють криміногенну ситуацію. На рівні особистісної деформації особи закладено передумови формування індивідуальної спроможності особи вчинити певний злочин. На другому рівні, тобто рівні збудника закладених особистісних передумов особи злочинця, розташована конкретна життєва ситуація, що надає змогу вчинити злочин.

Передумовою поведінки людини та джерелом її діяльності є мотивація – зумовлене потребою збудження певних нервових структур (функціональних систем), що викликають спрямування активності організму [78, с. 103].

У юридичній психології, крім суті мотивації, яка пояснюється головними причинами, передусім такими, як користь, помста, заздрість, ревності, неповага до загальновизнаних підвалин (хуліганство), сексуальний потяг, виокремлюють такий чинник протиправних дій, як потреба. На думку С. М. Іншакова, мотивація злочинної поведінки включає в себе такі елементи: потреба, мотив, мета, вибір шляхів і способів її досягнення, каяття або вибір захисного мотиву [89, с. 20].

Розглядаючи перший рівень причин – рівень особистих рис особи злочинця, що набувають виходу через певні психічні деформації (якщо йдеться про мотивовані злочини) та/або через самовпевненість або недбалість (якщо йдеться про необережні злочини), передусім маємо звернути увагу на внутрішнє ставлення злочинця – мотивацію його поведінки (дії/бездіяльності) на тлі психолого-педагогічних особливостей. Таку думку висловлює

О. М. Джужа, стверджуючи, що особа злочинця – це сукупність соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального права [120, с. 203].

На наш погляд, дослідження причин та умов індивідуальної злочинної поведінки допустимо вивчати крізь призму визначення й оцінювання портрету злочинця(ів) у певній окремій категорії справ або сфері злочинного прояву. Спираючись на позицію окремих дослідників, можна зауважити, що для запобігання злочинам та їх розкриття набагато важливіші соціально-психологічні характеристики особистості. Вони містять її соціальну, статеву-вікову та власну характеристику. У свою чергу, психологічна характеристика особи охоплює вольовий, інтелектуальний, емоційний компоненти, що включають властивості (темперамент, характер, здібності, навички, уміння), стани (ситуаційні прояви почуттів, уваги, волі, мислення, уяви), процеси сприйняття, пам'яті, мислення, виникнення мотивацій, почуттів, прийняття рішень, ставлення до події [243, с. 66–67].

Цей підхід доповнив А. П. Закалюк, визначаючи під особистістю злочинця сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися в процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, зумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину [83, с. 239]. Зокрема, А. П. Закалюк наголошував, що для особистості злочинця характерна певна структура, яка включає, разом з ознаками, властивими будь-якій людині, специфічні риси, які виражають ступінь її антигромадської небезпеки. Злочинець як особа відрізняється від інших людей, тому що він вчинив злочин унаслідок притаманних йому антигромадських поглядів, негативного ставлення до інтересів інших людей [83, с. 257–258].

При цьому загальновідомо, що механізм будь-якої індивідуальної поведінки, зокрема протиправної, не можна правильно зрозуміти, якщо не

враховувати тих соціальних явищ та процесів, які відбуваються в суспільстві [180, с. 5].

Якщо спробувати сформулювати цю позицію одним реченням, яке розкриє необхідність комплексного підходу до вимог дослідження умов та причин індивідуальної злочинної поведінки з обов'язковим визначенням і врахуванням індивідуальних рис особи злочинця, а також суспільних умов, в яких відбувається певний злочин, то воно виглядатиме так: не може бути злочину (як результату певної моделі протиправної поведінки – суб'єктивний індивідуальний чинник) поза суспільством (як вираженням певних незалежних від особи умов – об'єктивний чинник). Отже, є підстави для твердження, що злочинність сама по собі є соціальним явищем, спрямованим проти самого суспільства та його законних інтересів. При цьому не варто забувати, що соціальні процеси відбуваються через внутрішнє розуміння (ставлення) особою власної поведінки. Вивчення таких умов змушує звернути увагу на окремі елементи суб'єктивної поведінки злочинця з аналізом їх особливостей на тлі об'єктивних суспільних умов, в яких такі особистості формувалися і за яких певні злочини відбулися (відбуваються), тобто зовнішнє середовище. Доповнюючи цю думку, доречно акцентувати на тому, що суб'єктивну внутрішню складову поведінки варто розкрити з урахуванням результатів аналізу становлення особистості, позаяк воно відбувається поступово, протягом життєдіяльності людини, її протиправна спрямованість формується, починаючи з незначних відхилень від соціально прийнятих правил і до певної соціальної детермінанти, так званої «точки неповернення», коли на тлі внутрішньої деформації поведінка особи набуває антисоціальної спрямованості. Остання може бути спровокована неочікуваними зовнішніми обставинами, які сприяють чи взаємодіють з внутрішніми психічними відхиленнями правопорушника.

Значущою передумовою визначення причин та умов індивідуальної злочинної поведінки є становище в суспільстві, яке наповнено відповідною особистою суттю, за якої людина рухається життям та посідає відповідне місце в складній соціальній ієрархії; ідеться про її роль у суспільстві. За різні життєві

періоди людина може мати соціально значущі позиції, при цьому такі періоди можуть бути більш чи менш тривалими. Життєве амплуа може змінитися за день. Така варіативність, беззаперечно, накладає певний відбиток на людину. Динаміки цих процесів залежить від умов постійного перебування, способу життя, характеру та специфіки зайнятості тощо. Вони впливають на розвиток якостей, важливих для певного способу життя, та регрес незатребуваних. Якщо соціальне буття особи не пов'язане з відповідальністю, обов'язком та іншими критеріями, що відповідають загальноприйнятим уявленням про нормальне соціальне життя людини і громадянина, то саме із цим пов'язують виникнення суперечності із засадами, притаманними основній частині суспільства. Це породжує певний конфлікт, у межах якого відбувається особистісна деградація особи, яка в подальшому може сприяти вчиненню злочину. Враховуючи соціальну природу людини та її схильність до формування стійких груп, зауважимо, що за умови соціальної деградації спостерігається негативний результат у вигляді наявності неформальних груп, більшість яких має соціально неприйнятну спрямованість. Групування за такою ознакою має альтернативне забарвлення на протигагу загальновизнаним нормальним груповим відносинам, як-от, припустимо, трудовим колективам.

Дослідження об'єктивних умов формування особи злочинця є також важливим чинником повного встановлення дійсних причин та умов індивідуальної злочинної поведінки. Так, за твердженням А. І. Долгової, відчуження особи може починати формуватися ще в сім'ї. Відомо, що підлітки, які відчують, що їх не люблять, що батьки розглядають їх як джерело неприємностей або складнощів, стають агресивними. Так, А. І. Долгова виявила, що вилучення особи злочинця із загальнодержавного соціального середовища та її ціннісно-нормативної системи, усунення від джерел інтенсивного позитивного впливу відбуваються шляхом зосередження на колі осіб з подібною характеристикою поглядів, поведінки, а також деформації соціальних позицій та ролей [73, с. 117–118].

У групах, що неформально згуртовані не за загальновизнаними соціальними стандартами, відсутні такі нормальні стереотипи поведінки, як: довготривалі плани на життя, особистий розвиток, формування стійкого сімейного укладу тощо. Зрозуміло, що наведене є лише загальним аналізом розбіжностей між нормальною та деградованою особистостями, і подібна категорична позиція може бути не притаманна злочинам у сфері радіаційної безпеки. Хоча варто визнати, що певні, характерні ознаки цієї сфери, або індивідуальні детермінанти, все ж присутні.

Соціальні причини та умови індивідуальної злочинної поведінки осіб, що вчинюють злочини проти радіаційної безпеки. Аналіз вітчизняної судової практики доводить, що основний показник злочинів у сфері радіаційної безпеки формується за рахунок Чорнобильської зони безумовного (обов'язкового) відселення. Такий територіальний пріоритет виникає внаслідок злочинів, передбачених ст. 267¹ КК України. Соціально-демографічні характеристики особи злочинця певною мірою зумовлені місцем постійного проживання – суміжні села, селища. Соціальний портрет злочинця: чоловік середніх років, з освітою й безробітний. Як зазначено вище, ґрунтовне дослідження причин та умов індивідуальної злочинної поведінки потребує застосування комплексного підходу, зокрема зворотного аналізу через портрет самої особи правопорушника. Наявність ознак «чоловіча стать» та «не працює» свідчить про те, що причини, які породжують злочинні дії, передбачені зазначеною статтею, визначені природною метою чоловіка бути утриманцем родини за рахунок доступного джерела її забезпечення. Відсутність роботи в сільській місцевості спонукає здійснювати заборонений промисел на забороненій для цього території. При цьому для більшості осіб не є характерними явно виражені дефекти моральної та правової свідомості, асоціальні вчинки, поведінка. Тобто провідним чинником, що призводить до протиправної поведінки, є об'єктивні умови загальнодержавного характеру (проблеми безробіття в сільських місцевостях), в яких ці люди опинилися.

Об'єктивний фактор зовнішнього середовища поєднується із суб'єктивним – деформованою свідомістю на ґрунті нерозуміння всієї шкоди таких вчинків. Злочинці цієї сфери недооцінюють важливість забезпечення радіаційної безпеки. Приховані ризики, які несуть радіаційно забруднені предмети, для них є вторинними. Кінцевий намір особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 267¹ КК України у вигляді, наприклад, незаконного видобутку риби з подальшим переміщенням її за межі безумовного (обов'язкового) відселення – це є вільна реалізація здобутку. Тобто головним мотивом є корисливий. Внутрішнє ставлення правопорушника до своєї поведінки не ускладнено тим, що вони реалізують пересічним громадянам радіаційно забруднений товар, який має приховану та явну загрозу здоров'ю потенційним потерпілим. Доречно зауважити, що такий товар часто потрапляє до місць громадського харчування найближчих обласних центрів (Чернігів, Житомир, Київ), де внаслідок недбалого ставлення власників цих закладів ігнорують правила постачання продуктів харчування. Крім того, такий товар вільно реалізується на стихійних ринках великих міст та на автомобільних трасах.

Злочинці взагалі не схильні сприймати моральний вплив на них з боку суспільства. Часто люди поводять себе аморально через те, що не відчують себе суб'єктами здійснюваної ними діяльності [45, с. 67].

В аспекті радіаційної злочинності та конкретно наведеного прояву злочинної поведінки в радіаційній сфері правопорушники здебільшого не сприймають, чому саме їхня поведінка пов'язана з порушенням закону. Властива їм оцінка ситуації, що визначає характер поведінки, виникає не на підставі соціальних стандартів (вимог), а на основі власного уявлення, сформованого способом життя в тій місцевості, де ловити рибу (незважаючи на закритість територій через радіаційне забруднення) є нормальним стереотипним явищем. Крім цього, їхнє уявлення не сприймає загрози з причин відсутності свідомого передбачення можливих наслідків у вигляді шкоди здоров'ю, які може спричинити радіація. Іншу групу осіб, що стають суб'єктами цих злочинів, утворюють такі індивіди, які вивезення рибного

здобутку із забрудненої території з метою його подальшого збуту поставили на постійну основу. Ці особи, при можливому сприйнятті всієї небезпеки наслідків такого заняття, імовірно, ще не втратили розуміння можливості настання прихованих наслідків та шкоди від своїх дій. Проте вони не зважають на це через особисті життєві пріоритети, які їм притаманні. Серед таких принципів на першому місці стоїть отримання прибутку та збагачення з повним ігноруванням потенційної шкоди, яку вони несуть суспільству. Таке ставлення пояснюється певною відірваністю від самого суспільства, деградацією цінностей, відсутністю певного відповідального виховання та соціально значущих зв'язків.

І в першій, і в другій групі наявний один з принципових факторів, що впливає на формування об'єктивних умов вчинення цього роду злочинів – відсутність належного рівня поінформованості населення щодо ризиків та шкоди, які несуть як сама радіація, так і радіаційно забруднені товари/продукти. Належна інформаційна робота має бути централізовано реалізована державою в межах культурного виховання особистості. На жаль, маємо істотну прогалину в цьому з боку держави.

Уже із середини 1990-х рр. законодавство на різних рівнях забезпечило право громадян на отримання «екологічної інформації», тобто з отриманням якої громадяни набувають гарантованої захищеності в інформаційному плані. Така законотворча політика, як комплексна політика державного захисту й безпеки, реалізується прийняттям цілої низки нормативно-правових актів, що врегульовують це питання в різних правовідносинах, а саме ст. 50 Конституції України передбачено: «Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена». Це правило Основного закону знайшло своє подальше відображення в наступних законах та інших нормативно-правових актах. У ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [226] передбачено, що кожний громадянин країни має право на одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про стан

навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення. Відповідно до ст. 21 зазначеного Закону, відповідними правами наділені також і громадські об'єднання в галузі охорони навколишнього природного середовища, які мають право одержувати у встановленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела його забруднення, програми й заходи щодо охорони навколишнього природного середовища.

У ст. 4 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [210] визначено право громадян на достовірну і своєчасну інформацію про стан свого здоров'я, здоров'я населення, а також про наявні та можливі фактори ризику для здоров'я та їх ступінь.

Фундаментальним нормативним актом, який закріпив базовий принцип громадян на отримання повної і достовірної інформації, є Закон України «Про інформацію» [218]. У ст. 9 цього Закону зазначено: «Всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають в тому числі право на громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Кожному громадянину забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законами України» [218].

Норми, що дають право на отримання екологічної інформації як спеціальної, також закріплені у Водному кодексі України [43], Законі України «Про відходи» [203], Законі України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [217], Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [202]. Доступ та сам порядок такого доступу до «екологічної інформації» встановлено спеціальним підзаконним нормативно-правовим актом – Положенням про порядок надання екологічної інформації, затвердженим наказом Міністерства екології та природних ресурсів № 169 від 18 грудня 2003 р. [228].

Саме поняття «екологічна інформація» визначено Орхуською конвенцією – Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля,

яка присвячена загальним екологічним проблемам людства та реалізації своїх прав у цій площині [209]. Конвенція ратифікована Законом України № 832-XIV від 6 липня 1999 р. [233].

Відповідно до Конвенції, під «екологічною інформацією» потрібно розуміти будь-яку інформацію в письмовій, аудіовізуальній, електронній або будь-який іншій матеріальній формі:

- про стан атмосфери, води, ґрунту, землі, ландшафту й природних об'єктів;
- про стані біорізноманіття і його компонентів, включаючи генетично змінені організми;
- про фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання;
- про витрати, результати і припущення, використані у процесі прийняття рішень із питань, що стосуються навколишнього середовища;
- про стан здоров'я й безпеки людей, умови їхнього життя;
- про стан об'єктів культури й споруджень у тому ступені, у якому на них впливає стан елементів навколишнього середовища.

Окремо потрібно зауважити, що при реалізації свого екологічного права вільного доступу до екологічної інформації та її поширення, з метою обґрунтування своєї позиції й акцентування важливості забезпечення доступу до екологічної інформації на міжнародному рівні законодавство передбачає можливість також посилатись на положення цієї конвенції як частини національного законодавства [163].

Однак, наявність самого лише фактора існування нормативної бази не гарантує дієвої реалізації її положень у дійсності. Ми маємо ситуацію, коли нормативно-правові умови в країни дають можливість повною мірою вибудувати інформаційно захищене суспільство з окремим напрямом просвітництва щодо ризиків життю й здоров'ю громадян від радіаційно забруднених товарів, однак реалізація цього є непомітною, якщо взагалі не відсутня. Слушно із цього приводу зазначив О. О. Беляков, сформулювавши

позицію: коли громадськість одержує повну й достовірну інформацію вчасно, вона може впливати на процес обговорення та прийняття владних рішень [20].

Участь громадськості в цьому процесі, безперечно, вплине на дієву реалізацію інформаційної політики, що може позначитися на зменшенні радіаційних злочинів у країні.

Морально-психологічні умови та причини індивідуальної злочинної поведінки. Психологія злочинців, зокрема тих, хто вчиняє злочини проти радіаційної безпеки, виражається, на наш погляд, характерною рисою – не ускладнювати своє життя моральними хвилюваннями за наслідки вчиненого ними кримінального правопорушення. Це правило не стосується «випадкових злочинців» або тих, хто вчиняють злочини через необережність. Радіаційній злочинності здебільшого притаманні риси умисної протиправної дії із систематичним характером. Тому відсутність моральної відповідальності є характерною ознакою особи злочинця.

Така особливість цього виду злочинців пояснюється ще й тим, що в теперішніх умовах люди, які мешкають на територіях, суміжних із Чорнобильською зоною відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення, стали заручниками об'єктивних факторів. Колись ця територія до Чорнобильської катастрофи була придатна для нормального використання в розумінні отримання дарів природи (збиральництво, полювання, рибальство), як і будь-яка інша територія країни. Не всі мешканці сіл/селищ змогли пристосуватися до умов, за яких стали обмежені в цьому виді промислу. Відомі випадки, коли детермінантою такої поведінки стає внутрішнє несприйняття таких правил і принциповою є позиція щодо їх ігнорування. Тобто внутрішнє психологічне ставлення в таких випадках пояснюється певним внутрішнім протестом проти правил заборони. Крім цього, особливим психологічним феноменом є ставлення з боку літнього населення до зміни об'єктивних умов існування, що пов'язано із встановленням зони відчуження безумовного (обов'язкового) відселення. Населення цього віку, ігноруючи правила переселення, принципово залишилися в своїх домівках у межах цієї території.

Їх ставлення й пояснює спосіб життя: для них нічого не змінилося, незважаючи на події катастрофи. Іншими словами, якщо до вибуху на Чорнобильській АЕС вони займалися полюванням, виловом риби чи збиральництвом, то наразі у звичному для себе способі життя вони нічого не змінили. Злочини, пов'язані з такими обставинами, на нашу думку, здебільшого залишаються латентними.

Характерним для таких осіб є виправдання своїх дій здебільшого неможливістю забезпечити родину матеріально інакше, ніж вчиняючи заборонені дії з радіоактивними предметами чи речами. І таке ставлення є доволі поширеним явищем у сільській місцевості.

Змістовна характеристика мотивації злочинних дій проти радіаційної безпеки. Кожна дія ґрунтується на певному мотиві, тобто внутрішньому спонуканні особи до своїх вчинків, поведінки.

Беручи до уваги, що злочини у сфері радіаційної безпеки можна впевнено віднести до категорії високолатентних, шкідливий вплив яких часто не відображено в офіційних статистичних даних. Наявна інформація здебільшого ґрунтується на спостереженнях, зроблених, зокрема, в ході наукових досліджень, під час оцінювання наслідків, які настають після самого факту/фактів посягання, таких як: шкода здоров'ю, аварії, катастрофи. Таким чином, встановлення індивідуальних чинників може мати важливе практичне значення під час їх визначення від зворотного, адже доволі корисним для запобігання таким злочинам є визначення внутрішньої потреби особи злочинця, яка формує його мотивацію, а отже, і характер поведінки. Тобто через розуміння внутрішньої мети та потреби особи, яка мотивує її поведінку, її дії, вчинки, можна спрогнозувати виникнення її активності, спрямованої на задоволення цих потреб. Зважаючи на те, що певні злочини можуть не передбачати активних дій/вчинків і сама мотивація спонукає особу утриматися від них (ідеться про бездіяльність), існує велика ймовірність запобігти злочину, поки ця бездіяльність не набула ознак злочинної.

Кожна потреба формує певний зміст механізму вчинку, що також надає змогу запобігти злочину якщо не на початкових стадіях, то на стадії його виконання до настання негативних наслідків.

Вивчення причин та умов індивідуальної злочинної поведінки злочинів проти радіаційної безпеки надає змогу з'ясувати загальний зміст їх мотивів. Серед основних мотивів доцільно виокремити такі, як:

- матеріальне забезпечення. Ця мотивація може мати різний характер, від прагнення забезпечити поточну потребу в їжі (збиральництво, рибальство, полювання) до побудови постійного способу отримання грошей (забруднені радіоактивні матеріали, що за своїм характером мають вартісну оцінку: металобрухт, механічні агрегати тощо) («Порушення вимог режиму радіаційної безпеки» ст. 267¹ КК України, «Викрадення, привласнення, вимагання радіоактивних матеріалів» ст. 262 КК України);

- підвищення власного соціального становища чи авторитету. Така мотивація притаманна не тільки злочинам проти радіаційної безпеки і може мати місце лише через глобальність негативних наслідків, які може викликати радіаційний предмет («Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення» ст. 261 КК України, «Погроза вчинити викрадення використання радіоактивних матеріалів» ст. 266 КК України). Внутрішнім потягом до такого роду злочину може бути прагнення злочинця до популярності, влади, домінування тощо. Тобто внутрішній потяг, сформований деградованим уявленням про престиж та авторитет в суспільстві, що в нормальному розумінні здобувається за рахунок тривалого часу та наполегливої праці, який, згідно з уявою зловмисника, є можливим за рахунок відносно невеликих зусиль. Особи, якими керує такий мотив, здебільшого є соціально нереалізованими та внутрішньо пригніченими, які для себе визначили єдиний шлях забезпечення внутрішніх потреб у злочинній формі, що викликає страх, тривогу в суспільстві. Для них є типовими вчинки всупереч нормам моралі та вимогам співіснування в соціумі;

– розвага. Вчинки, за рахунок яких особа реалізовує свій потяг до розваги, можуть мати і морально прийнятний характер, так і виявлятися в аморальній поведінці, пов'язаній з кримінальними ризиками («Порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення» ст. 414 КК України). Незважаючи на те, що злочини проти радіаційної безпеки насамперед мають умисний корисливий характер, потяг до розваги, який реалізується за рахунок радіоактивних матеріалів, може мати непередбачувані для виконавця негативні наслідки, що і формує кримінальний ризик. Такий злочин може мати місце за рахунок доступу громадянина до таких матеріалів, вимоги поведження з якими чітко встановлені і злочин вчиняється (незважаючи на внутрішнє ставлення винної особи) за рахунок порушення таких правил;

– небажання дотримуватися та/або виконувати певні правила. Такий мотив може мати місце за рахунок свідомого ухилення від виконання таких правил. Причини цього можуть бути різними, однак, із врахуванням аналізу судової практики, у нинішніх реаліях часто таке ухилення виникає через неможливість забезпечення дотримання правил через незабезпечення матеріальної бази на підприємстві (об'єктивний для особи чинник). Фактично цей мотив можливо пояснити прагненням позбавитись додаткових матеріальних витрат. Такий мотив часто виникає і через самовпевненість, коли особа вважає настання негативних наслідків неможливим через недотримання, припустимо, правил транспортування радіоактивних матеріалів тощо («Порушення правил поведження вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» ст. 267 КК України). Інколи це можна пояснити внутрішнім небажанням витратити додаткові зусилля;

– хуліганське спонукання. Комплексний мотив, що може поєднувати в собі прагнення розваги і потяг до порушення ustalених норм суспільства з явною неповагою до них. Ця мотивація може також корегуватися стійким прагненням до вчинення явно шкідливого для суспільства вчинку («Порушення

вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення» ст. 461 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Проведений аналіз мотивації може виражатися в різних проявах людської поведінки. Її реалізація залежить від внутрішнього ставлення особи, яке, у свою чергу, формується на базових принципах розуміння «добра» та «зла», на основоположних соціальних стандартах «дозволено» і «заборонено», на принципах морального виховання «правильно» та «неправильно». З погляду юридично закріплених правил поведінки, вчинок особи може підпадати під «кримінально-правову заборону». Іншими словами, люди інколи мають однакові мотивовані потреби, а механізм задоволення буває як законним, так і протизаконним.

Поведінка особи має прояви в різних сферах, наприклад, матеріального забезпечення життя, що передбачає потяг людини забезпечувати себе та свою родину матеріальними благами; реалізації вмотивованої поведінки щодо правовідносин з іншими суб'єктами; задоволення потреби до розваг.

Дослідження та аналіз отриманих результатів щодо суті причин та умов індивідуальної злочинної поведінки у сфері радіаційної безпеки дуже важливий як з теоретичного, так і з практичного погляду. У науковому розумінні його висновки необхідні, оскільки демонструють властивості особи, яка вчинює злочин цієї групи з урахуванням впливу середовища, зокрема соціального середовища людини. У практичній площині результати таких досліджень та аналіз мотивів важливі для з'ясування детермінації і запобігання, а зважаючи на високий рівень латентності, то й для виявлення злочинів з встановленням винної особи. Необхідно підкреслити, що однією із значущих цілей виявлення індивідуального механізму злочинної поведінки є така: з'ясування суті індивідуальних причин та умов злочинів дає можливість здійснювати профілактику злочинів проти радіаційної безпеки.

Результати аналізу надали змогу виявити серйозну проблему, актуальну для досліджуваної сфери, – непоінформованість населення про причини таких злочинів, про ті ризики, які вони несуть суспільству тощо. Початок формування

антисоціальної поведінки пов'язаний з поступовим виникненням внутрішнього конфлікту особи із стійкими соціальними правилами. Природа таких суперечностей може бути різною, однак виявлене підґрунтя мотиву дає можливість стверджувати, що для зменшення кількості вчинюваних злочинів проти радіаційної безпеки вкрай необхідною є системна робота правоохоронних органів з профілактики та роз'яснення населенню, особливо тому, яке постійно проживає на території, суміжній із Чорнобильською зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дисертації розкрито причини та умови злочинів проти радіаційної безпеки на двох рівнях – загальному й індивідуальному.

На загальному рівні встановлено, що до основних причин, які породжують злочинність у радіаційній сфері, належить економічний факторний комплекс (бідність, зубожіння значної кількості мешканців сіл і селищ, що межують із радіоактивно забрудненою зоною, а також бажання протиправного збагачення за рахунок реалізації радіоактивно забруднених предметів – продукції, майна тощо).

Другорядну, але не останню роль відіграє соціально-психологічний чинник у вигляді недостатньої поінформованості учасників суспільних відносин про небезпеку поводження з радіоактивно забрудненими предметами.

Найбільш поширеними умовами визнано організаційний факторний комплекс (неналежна охорона зони відчуження, що сприяє безперешкодному проникненню громадян без спеціальних дозволів, які намагаються вивезти із зони радіоактивного забруднення різноманітні предмети).

На індивідуальному рівні визначення причин та умов злочинної поведінки встановлено такі особливості. Відчутними для цього типу злочинців

є причини та умови економічного факторного комплексу, які набувають своєрідного «заломлення» через індивідуальне сприйняття конкретної особи, такі як: безробіття; неможливість забезпечити власні та сімейні потреби за рахунок роботи; істотне розшарування або навіть поляризація населення за рівнем доходів.

Встановлено, що морально-психологічні причини та умови індивідуальної злочинної поведінки істотно відрізняються залежно від форми вини. Радіаційній злочинності здебільшого притаманні риси умисної протиправної поведінки із систематичним характером. Відсутність моральної відповідальності є характерною ознакою особи злочинця. Злочинцям цього типу властиві такі різновиди мотивів, як: прагнення до матеріального збагачення, підвищення власного соціального становища чи авторитету, розвага, іноді хуліганські спонукання. Значний вплив на індивідуальну злочинну поведінку таких осіб справляють алкоголізм та наркоманія.

Водночас цих закономірностей не виявлено серед осіб, які вчинили необережні злочини проти радіаційної безпеки. Злочинцям цього типу більшою мірою властива така мотивація, як небажання дотримуватися та/або виконувати певні правила безпеки. Дефекти правосвідомості осіб, які вчинили необережні злочини у сфері радіаційної безпеки, полягають або в незнанні відповідних правил безпеки, або у свідомому небажанні дотримуватися цих правил.

РОЗДІЛ 3

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Суб'єкти запобігання злочинам проти радіаційної безпеки

Однією зі складових державної політики протидії злочинності є кримінологічна політика. Проте необхідно підкреслити, що і в зарубіжній, і у вітчизняній науці спостерігаємо ситуацію, коли ґрунтовних теоретичних досліджень, присвячених кримінологічній політиці, майже немає [61, с. 28–34]. Найчастіше словосполучення «кримінологічна політика» вживають у значенні «кримінально-правова (кримінальна) політика» або більш широко – «політика у сфері боротьби зі злочинністю» (іноді – «загальна теорія боротьби зі злочинністю») [85, с. 100–101]. Відомий український учений М. П. Чубинський, розуміючи кримінальну політику як наукову дисципліну, що має висвітлювати шлях кримінального законодавця, зауважував, що вона охоплює три напрями боротьби зі злочинністю: кримінальне законодавство, політику превенції, політику репресій (каральну політику) [314, с. 78].

Протидія злочинності – це складне соціально-правове явище, у якому відображаються теорія та практика специфічної державно-управлінської діяльності й приватних ініціатив, спрямованих на перешкоджання вчиненню злочинів, усунення їх причин і умов, припинення розпочатої злочинної діяльності на різних стадіях її здійснення, притягнення суб'єктів їх вчинення до кримінальної відповідальності та застосування до них заходів кримінально-правового впливу [238]. Систему протидії злочинності утворюють загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні засоби запобігання злочинам та правового реагування на злочинні прояви [137, с. 4]. Наведена наукова позиція свідчить про існування єдиної системи протидії злочинності. Кожна функціональна система за своїм покликанням призначена дієво виконувати покладені на неї функції,

застосовуючи всі механізми, що охоплені нею. При цьому існування такого системного механізму неможливе чи малоефективне за умови, якщо якийсь окремий елемент вибуває з неї в автономне існування чи застосування. Така структурна взаємопов'язаність знаходить свою підтримку й визнання в науковому середовищі. Так, існують фахові думки, відповідно до яких із загальносоціальним запобіганням злочинності тісно взаємопов'язане спеціальне запобігання злочинам, під яким потрібно розуміти соціальний процес, основою якого є використання спеціальних методів і прийомів, знань та навичок регулювання соціальних відносин виключно з метою ліквідації тих їх негативних моментів, які можуть викликати вчинення злочинів, тобто з метою забезпечення кримінально-правових вимог [82, с. 10].

Слушними, на наш погляд, є узагальнені висновки комплексної протидії злочинності, яких дійшов В. В. Голіна. На думку науковця, особливості діяльності держави, її органів, соціальних груп, посадових осіб, громадськості щодо запобігання злочинності полягають, зокрема, у довготривалій, складній, наполегливій, професійній протидії всіх соціальних систем держави й суспільства тим явищам, які створюють криміногенний потенціал, породжують злочинність та її окремі прояви. Враховуючи необхідність вироблення послідовного й виваженого підходу до кримінологічної протидії злочинності, Кабінету Міністрів України доцільно створити спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань державної кримінологічної політики, надавши йому відповідних функцій з її формування, забезпечення реалізації, узагальнення практики застосування, координації, неухильного додержання вимог законодавства про протидію злочинності посадовими та службовими особами виконавчої влади тощо [54, с. 189–190].

Актуальність кримінологічної протидії злочинам проти радіаційної безпеки зростає, оскільки для злочинності на сучасному етапі характерні тенденції до зростання таких її видів, як: групова, організована та насильницька. Крім того, тенденція щодо її зростання, на жаль, невітшна [33].

Останніми роками на теренах нашої держави проблема загострюється через ситуацію як у лавах правоохоронних органів, так і в державних інституціях загалом. Політична криза, що набула тривалого характеру, є об'єктивною детермінантою послаблення боротьби зі злочинністю як однієї з основних функцій держави.

В умовах науково-технічного прогресу, де рівень технічної обізнаності та вмінь окремих громадян зростає, що відкриває їм можливість «оборудки» радіоактивними матеріалами, полегшилось і кустарне виробництво радіаційно небезпечних пристроїв, на державу покладено особливе зобов'язання щодо посилення боротьби із цим явищем.

Значення діяльності щодо протидії злочинності в сучасному українському суспільстві необхідно розглядати крізь функції держави, що може свідчити про рівень захисту громадян, а не рухатися лише слідами вчинених злочинів. Принципово новий погляд на суспільну цінність запобігання злочинності полягає в тому, що його розуміють як засіб забезпечення прав і свобод людини у сфері функціонування виконавчої влади в державі [3, с. 5–8].

На думку деяких дослідників, до суб'єктів запобігання злочинності не належать ті, які займаються її інформаційно-аналітичним, науково-методичним, фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням [75]. Традиційно суб'єктів запобігання злочинам поділяють на суб'єктів безпосередньої правоохоронної діяльності та таких, які через виконання властивих ним функцій здійснюють запобіжну діяльність.

Суб'єкти протидії злочинності та запобігання злочинам можуть бути поділені на декілька груп, зокрема:

- органи та організації, які керують цією діяльністю, організовують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування);

- органи й організації, стосовно яких протидія злочинності та протидія злочинам належить або має належати до основних завдань і функцій (МВС, СБУ, суд, прокуратура);

– органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на протидію злочинності ц запобігання злочинам, але їхня діяльність опосередковано впливає на запобіжні процеси щодо детермінант злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо).

В основу наведеного поділу суб'єктів протидії злочинності покладено функціональну ознаку, насамперед реальний вплив виконуваних ними функцій та відповідних їм видів діяльності з усунення (нейтралізацію) детермінант злочинності й злочинних проявів. Важливо, щоб при цьому забезпечувалося дотримання загальних принципів і правил класифікації, передусім однопорядкового характеру класифікації, проведення за єдиною підставою тощо. Цим принципам суперечить об'єднання в одну лінію поділу суб'єктів, виокремлених за різними ознаками, наприклад за рівнем діяльності із запобігання та її спеціальним призначенням, наявністю повноважень щодо проведення запобіжної діяльності та її здійснення в межах чи за межами кримінального судочинства [59, с. 16–18].

Система суб'єктів протидії злочинності, як загалом, так і у сфері протидії злочинам проти радіаційної безпеки, – складний ієрархічний механізм, який виглядає як сукупність державних органів та служб, що визначають політику протидії злочинності, основні напрями, завдання, форми й методи протидії злочинам; здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинності проти радіаційної безпеки; виявляють криміногенні фактори, що їх зумовлюють, та безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини [16, с. 100; 110, с. 283–284].

Такий підхід, з погляду повноти висвітлення окресленої проблематики, складно назвати досконалим. Параметри її аналізу залежать від поставленого завдання, зумовленого обмеженим полем інтересу дослідження. Так, існує наукова думка щодо розмежування суб'єктів протидії злочинності через їх градацію, наприклад, за спеціалізацією дій [87, с. 135], за управлінським

потенціалом [149, с. 44–47] тощо. Вирішення проблеми екологічної злочинності, до якої об'єктивно належить і радіаційна, у всіх країнах світу привертає дедалі більше уваги й потребує дій державних інституцій, правоохоронних органів, приватного сектору економіки та громадськості для організації боротьби із цим видом злочинності. Саме такий комплексний підхід з аналізом суб'єктів у наведених сферах запропоновано взяти за основу для дієвого запобігання. Тим більше, що цей вид злочинного прояву через свою складність і специфічність окремо вимагає спеціальної підготовки з виявлення протиправних дій, зменшення рівня латентності, що, відповідно, впливає на рівень розкриття. Унаслідок поверхового розслідування таких злочинів у багатьох випадках не встановлюють їх причини, не виявляють винних осіб, не вживають необхідних заходів щодо відшкодування збитків [28, с. 59–64].

Суб'єктами запобігання злочинам проти радіаційної безпеки є широке коло осіб, а саме: центральні органи державної влади, їх регіональні управління, відділи, службові та посадові особи у сфері радіаційного захисту й контролю відповідно, діяльність яких спрямована на забезпечення державної політики у сфері радіаційної безпеки, а також заходів з розробки та здійснення запобігання, виявлення й розслідування злочинів проти радіаційної безпеки (правоохоронні органи). До них належать, зокрема, органи державної влади, основною функцією яких є контроль і забезпечення радіаційної безпеки на виробництві та під час поводження з радіаційними матеріалами, що визначають основну державну політику в цій сфері, включаючи основні напрями, заходи, завдання, форми протидії й запобігання, планування та координації зусиль, методи й механізми; органи державної влади, на яких покладено обов'язок щодо загальної кримінологічної протидії та запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, зокрема спеціальні органи, що здійснюють спеціальні заходи протидії й запобігання злочинам проти радіаційної безпеки (РНБО); органи місцевого самоврядування та їх структурні підрозділи (у межах профілактичної й роз'яснювальної роботи серед населення).

Водночас, ураховуючи, що в сучасних реаліях до діяльності із запобігання злочинності на різних рівнях фактично долучаються також приватний сектор економіки та громадськість, тож їх варто визнавати неспеціалізованими суб'єктами запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, розширивши стандартне коло таких суб'єктів. Перший із вказаних суб'єктів може здійснювати таку діяльність шляхом дотримання правил, вимог і стандартів поводження з радіоактивними речовинами та предметами, громадськість же може спрямовувати свою діяльність на формування ідейної свідомості учасників діяльності у сфері обігу радіоактивних матеріалів. У державі вже ухвалено низку концептуальних нормативно-правових актів з відведенням особливої ролі цим суб'єктам.

Державний загальноекономічний аспект розвитку безпечної життєдіяльності надає змогу виокремити як самостійний сегмент приватний сектор економіки. Важливим учасником екологічних правовідносин, зокрема тих, що пов'язані з радіаційною сферою, є приватний бізнес. Приватний сектор економіки, а саме його соціальна складова, відіграє не меншу роль у забезпеченні радіаційної безпеки, ніж держава в особі її органів. Відносно недавно виникло таке поняття, як «екобізнес» – «the environmental industry» [325; 254]. Цей вид господарювання являє собою окремий вид господарської діяльності, спрямований на запобігання й вирішення актуальних екологічних проблем та отримання пов'язаного із цим легального прибутку. Екобізнес охоплює пошук, розробку та реалізацію науково обґрунтованих системних заходів, спрямованих на отримання доходу від розв'язання екологічних проблем і частковий перерозподіл його на вирішення інших екологічних проблем, які за своєю економічною рентабельністю не становлять об'єктивного комерційного інтересу. Організацією економічного співробітництва та розвитку разом з Євростатом екологічний бізнес умовно поділено на три головні сектори: перший – управління ресурсами, другий – управління «забрудненнями»; третій – чисті технології та продукти [338].

Створення умов для успішного, рентабельного екобізнесу одночасно дає можливість додатково збільшити превентивний захист держави від радіаційних загроз, вирішити питання з радіаційно небезпечними відходами, дає потужний імпульс для створення безпечних умов на радіаційно небезпечному виробництві і створення додаткових робочих місць, а також забезпечує всі умови для створення додаткового джерела наповнення державного бюджету за рахунок податків. Тобто приватний сектор економіки у сфері радіаційної безпеки стає самодостатнім учасником забезпечення радіаційної безпеки в державі.

Загальнонаціональну концепцію забезпечення екологічної стабільності в державі викладено в Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» [225], згідно з яким основною метою національної екологічної політики є стабілізація та покращення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики в соціально-економічний розвиток держави для гарантування екологічної безпеки. Протидія будь-якому негативному явищу не може бути відірваною від основних процесів життєдіяльності держави. Механізми запобігання злочинам, зокрема проти радіаційної безпеки, мають комплексний характер, що, насамперед, передбачає її первинну інтеграцію в соціально-економічні процеси. Тобто увага зосереджена на загальнодержавному (політичному) аспекті забезпечення нормальної життєдіяльності процесів у країні.

Економічного розвитку країни можна досягнути лише шляхом запровадження дієвих заходів безпеки в усіх сферах та на всіх рівнях. Розвиток України продовжує спиратися на пріоритет використання мінерально-сировинних ресурсів, а економіка – на важкі галузі виробництва. При цьому майже третина обсягу промислової продукції припадає на потенційно небезпечні виробництва хімічної, металургійної, гірничодобувної галузей та електроенергетики, в яких зношення устаткування становить 70–80%. Рівень застосування інноваційних технологій збереження сировини та охорони

природи (зокрема переробка, утилізація й знищення відходів) є поки що невисоким [336].

Тобто важливим елементом у побудові безпечного розвитку є загальнодержавна економічна політика, покликана на пріоритетному рівні забезпечити сталий економічний прогрес. Економічний аспект має своєю метою доповнювати загальнополітичну доктрину формування безпечного середовища розвитку держави. Цілком слушним та актуальним у цьому аспекті є висновок В. В. Шаблистого, який пов'язує безпосередню участь керівника держави в зниженні рівня злочинності зі спрямуванням максимальних зусиль на розвиток середнього класу, тобто з посиленням його економічного підґрунтя [315, с. 122–126].

Важливим учасником забезпечення радіаційної безпеки в країні є організована громадськість. У роки «перебудови» на хвилі демократичних перетворень, піднесення національно-демократичного руху, хвилювань, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою, масово почали створювати екологічні громадські об'єднання. До громадських організацій, які вже діяли (Українське об'єднання охорони природи, студентський Рух Дружин охорони природи) у 1987 р. приєдналась Українська екологічна асоціація «Зелений світ». За даними Ідеологічної комісії Комуністичної партії Українського РСР, у 1989 р. в Українській РСР діяло близько 47 тисяч неформальних самостійних організацій, з них 1946 – екологічної спрямованості. На початку 2000-х рр. в Україні було офіційно зареєстровано близько 430 екологічних неурядових організацій (НУО). Серед них 20 природоохоронних НУО всеукраїнського рівня, що мали не менше ніж 13 обласних відділень, які відповідали вимогам законодавства України. Громадські екологічні організації є в усіх регіонах України. Найбільше екологічних НУО сконцентровано в столиці (понад 100) та в деяких обласних центрах [175; 325]. Серед сучасних екологічних організацій національного рівня, які, зокрема, беруть участь і в законодавчій діяльності, контролюючи законодавчі акти, які стосуються впливу на навколишнє середовище, можна виокремити Національний екологічний центр,

«МАМА-86», «Екологія-Право-Людина», Всеукраїнську екологічну лігу тощо. Значна частина роботи сучасних екологічних організацій пов'язана зі збереженням природи України шляхом створення нових природоохоронних об'єктів і відстоювання недоторканності існуючих. Вагомим спільним здобутком цих організацій є системна робота їх активістів, що має результатом прийняття 04 жовтня 2016 р. Закону № 2009а-д про оцінку впливу на довкілля, адже екологічний рух просував його ще з 2014 р. [81].

Соціологічні опитування, проведені на початку 2000-х рр., дали чітку картину підвищеної зацікавленості громадян щодо екологічних проблем держави. Так, за їх результатами, у той період активну участь у вирішенні проблем цієї сфери брали 20% усіх мешканців нашої держави. Крім цього, за оцінками соціологів, існують суттєві проблеми, з якими стикаються громадські об'єднання екологічного спрямування, основною з яких є відсутність належного рівня матеріальної підтримки [336; 175]. З роками зацікавленість з боку громадськості лише підвищувалася, і рівень підтримки екологічної безпеки зрівнявся з європейським. Так, уже в 2018 р. Українці та громадяни ЄС однаково відчують дію екологічних факторів на якість життя, а екологічні проблеми безпосередньо впливають на життя громадян як в Україні, так і в ЄС. Коли йдеться про ставлення громадян до довкілля, то українці цілком поділяють основні екологічні цінності. Це свідчить про те, що Україна та ЄС перебувають у єдиному ціннісному екологічному просторі: охорона довкілля є важливою для громадян особисто (понад 90% респондентів у ЄС та Україні) [82]. З огляду на важливість участі громадськості в реалізації державної політики у сфері радіаційної безпеки та відповідно до Орхуської конвенції, учасником якої є Україна, при Мінприроди України та його обласних відділеннях створено Громадські координаційні ради екологічних НУО – Орхуські інформаційно-консультативні центри, відкриті гарячі лінії, а також інтернет-сайти (наприклад, Мінприроди України [187]). Активна та системна участь громадськості як дієвого елемента забезпечення екологічної безпеки країни стає сама по собі прогресивним чинником у межах комплексного

механізму втілення Стратегічної екологічної оцінки як набору підходів та інструментів, що застосовують на початкових стадіях розроблення екологічної стратегії (плану, програми, закону тощо) і які надають змогу прогнозувати й оцінювати потенційні негативні та позитивні наслідки для навколишнього середовища, здоров'я населення, що можуть виникнути [241].

Отже, беручи до уваги весь потенціал можливостей громадського сектору життєдіяльності, готовність її до активної участі в процесах забезпечення екологічної, зокрема радіаційної, безпеки, ми маємо лише декларативний характер підходів держави до вирішення цього питання. Відсутність комплексного й дієвого державного механізму залучення громадськості до цих процесів деструктивно впливає на їх спроможність здійснювати статутну діяльність, спрямовану, насамперед, на безпеку держави. Окремі представники громадськості спромоглися вибороти для себе участь у спеціальних грантових програмах (що в цілому організовано іноземними донорськими організаціями), однак це є поодинокими випадками та ще й не за рахунок державної інформаційно-консультативної роботи. Це свідчить про відсутність чіткої політики державної підтримки такої діяльності. Громадський сектор, як учасник правовідносин, спрямованих на забезпечення радіаційної безпеки, фактично існує поза межами єдиної державної екологічної політики, за повної відсутності належного механізму забезпечення такої в аспекті радіаційної безпеки.

Незважаючи на роль громадськості в процесах запобігання злочинності, громадські організації як спеціальний суб'єкт цієї діяльності в нашій державі нормативно не визнані. Водночас, у Республіці Білорусь уже більше ніж два роки діє спеціальний Закон «Про засади діяльності з профілактики правопорушень» [173]. Крім усього іншого, цим нормативно-правовим актом визначено громадські об'єднання як окремий суб'єкт запобігання та профілактики правопорушень. Вважаємо, що запровадження подібного закону в Україні із чітким визначенням організаційно-правових засад діяльності

різного роду суб'єктів буде сприяти підвищенню ефективності запобіганню злочинності.

На підставі наведеного можна проаналізувати суб'єктів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки відповідно до рівня їх участі в цих правовідносинах. Так, ми маємо загальну картину можливої єдиної моделі запобігання цьому явищу. На першому, загальному, рівні це органи, що формують загальнодержавну екологічну політику, невід'ємна складова якої – радіаційна безпека (загальнодержавний нормативно-правовий рівень).

Законодавчі засади забезпечення екологічної безпеки задекларовані в Конституції України, а саме: у ст. 3 людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку названо найвищою соціальною цінністю. Цьому обов'язку держави кореспондує право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. У ст. 92 Конституції України передбачено, що виключно законами України визначаються засади регулювання екологічної безпеки, правовий режим зон надзвичайної екологічної ситуації. Основний Закон прямо передбачив виключну компетенцію Президента України щодо можливості оголошення надзвичайної екологічної ситуації з подальшим затвердженням такого рішення Верховною Радою України. Тобто фундаментально Президент України (як глава держави) і Верховна Рада України (як вищий законодавчий орган) є прямими носіями прав та обов'язків у сфері екологічної безпеки, зокрема радіаційної, що, беззаперечно, визначає їх суб'єктами цих правовідносин, а їх компетенцію в розрізі загальних функцій запобігання, зокрема злочинам у цій сфері, – єдиною загальнонаціональною.

Наступний рівень суб'єктності утворюють спеціалізовані центральні органи державної влади, що за своїми прямими цілями, обов'язками та завданнями створені для забезпечення радіаційної безпеки в практичній площині, зокрема шляхом контролю.

До цієї ланки можна віднести її основних спеціальних учасників, а саме: Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [188], Державний

науково-технічний центр з ядерної та радіаційної безпеки [183], Державну інспекцію з ядерного нагляду [184], Державну інспекцію з ядерного регулювання України [185], Інститут проблем безпеки атомних електростанцій Національної академії наук України [186] та спецсуб'єкта, що потенційно може бути створений в Україні, – Національну комісію, що здійснює державне регулювання безпеки у сфері використання ядерної енергії [230].

Цей рівень суб'єктів запобігання в межах дисертації умовно визначено як перший – загальнодержавний. На цьому рівні відбувається загальна координація дій правоохоронних органів на території всієї країни. На досягнення цілей загальної координації може бути спрямована діяльність як уже передбачених на законодавчому рівні органів, так і спеціально створюваних для цього структурних механізмів. На сьогодні прийнято певний перелік нормативно-правових актів для координації зусиль у боротьбі зі злочинами проти радіаційної безпеки. Зокрема, державою визначено роль прокуратури як у цій діяльності з боротьби зі злочинністю в цілому, так і зі злочинністю в спеціальній сфері – радіаційною злочинністю. Деякі вчені вважають прокуратуру та її функцію «вузловою ланкою в системі суб'єктів протидії злочинності, яка забезпечує безпосереднє виконання завдань боротьби зі злочинністю» [129, с. 29]. Важливе значення для запобігання злочинам, що перешкоджають одержанню достовірних доказів та істинних висновків у справах, має організація прокурорського нагляду – процесуальне керівництво. Чітке дотримання норми процесуального закону на стадії досудового провадження забезпечує повне та всебічне підтримання обвинувачення в суді. Існує думка, що позбавлення прокуратури як єдиного державного наглядового органу в кримінальному судочинстві повноважень здійснювати нагляд за додержанням законності судовими органами є помилкою [178, с. 95]. Незважаючи на це, прокуратура України є державним правоохоронним органом, який здійснює прокурорський нагляд за додержанням законів і правильним їх застосуванням Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного й

господарського управління та контролю, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими Радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами [231]. Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений: 1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом; 2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; 3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; 4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України, й інші повноваження, визначені цим Кодексом. Роль прокурора під час здійснення процесуального керівництва в межах кримінального провадження істотна та відчутна, особливо, коли це вимагає орієнтування в окремих галузях знань, технологіях, специфічності правовідносин. Саме тому структуру органів прокуратури було доповнено спеціальним елементом – Прип'ятською спеціальною прокуратурою Київської області, яка вважається спеціалізованою (на правах районної) та здійснює нагляд за додержанням законів у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну зону [253, с. 27–32]. Саме на цей орган прокурорського реагування покладається основний тягар у здійсненні прокурорського нагляду при запобіганні злочинам проти радіаційної безпеки із самого моменту свого заснування. Прип'ятська спеціальна прокуратура Київської області на момент свого створення (1998 р.)

була єдиною в Україні прокуратурою, що мала статус «спеціальної». У своїй структурі вона зосередила лише трьох слідчо-прокурорських працівників, які мають чин радників юстиції. Як зазначають самі працівники цієї прокуратури, основною проблемою є незаконне полювання та рибальство [5, с. 4], що фактично підтверджує й наше дослідження. З огляду на приховану небезпеку, яку становлять злочини проти радіаційної безпеки, на спеціалізовану прокуратуру покладено життєво важливе завдання із запобігання їм. Радіаційно забруднені річі, майно, їжа можуть з легкістю потрапити в домівки звичайних громадян. Задokumentовано факт спроби вивозу 12 тонн металево-нікелевих труб із промислового майданчика ЧАЕС. Була порушена кримінальна справа. До неї були причетні посадові особи ЧАЕС, охорона ЧАЕС, служба безпеки режиму ЧАЕС. Деревина – друга за популярністю сировина, на яку посягають. За словами Прип'ятського спеціального прокурора С. Лукашевича, «гарантій запобігання всім спробам нелегального вивозу не дають ані в прокуратурі, ані ті, хто стежать за зоною цілодобово. Є проблема з відсутністю дрітної огорожі на значній частині периметру зони відчуження, є проблема з організацією охорони цих проблемних ділянок» [68]. Іншими словами, за оцінками самого наглядового органу, неможливо забезпечити належне запобігання злочинам цієї сфери, коли відсутній спеціалізований дротовий кордон і коли умови для забороненого протиправного вивозу організовують особи, на яких покладено прямий обов'язок здійснювати контроль та запобігання таким діями.

У комплексному підході до повного здійснення прокуратурою функцій запобігання злочинам проти радіаційної безпеки на особливу увагу заслуговують заходи запобігання у вигляді профілактики злочинів, а саме: системні перевірки відповідних об'єктів, роз'яснювальна робота, спрямовування приписів, винесення попереджень й інші заходи прокурорського реагування.

Варто зауважити, що органи прокуратури, зокрема спеціалізованої прокуратури, не наділені оперативно-розшуковими повноваженнями й не мають відповідного апарату, а лише здійснюють відповідні доручення.

Окремим опитуванням слідчих Спеціалізованої прип'ятської прокуратури Київської області й суддів Іванківського районного суду Київської області та Славутицького міського суду Київської області, тобто суб'єктів правоохоронної й судової діяльності, у регіоні, де найчастіше зустрічаються злочини у сфері радіаційної безпеки, більшість опитаних зазначила, що окремі доручення прокуратури чи суду за такими кримінальними провадженнями, що спрямовувалися до органів внутрішніх справ, зазвичай не виконувалися або виконувалися невчасно. Це свідчить про явну зневагу до ризиків радіаційних злочинів, їх наслідків для суспільства та недостатній контроль за виконанням цих окремих доручень, що дає підстави стверджувати про необхідність посилення контролю за виконанням таких доручень, а також про збільшення рівня відповідальності за недбале ставлення до них з боку працівників УМВС.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» [222], який було прийнято 02 липня 2015 р., поліція в Україні – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку (ст. 1 Закону). Основними завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги (ст. 2 Закону).

У Законі передбачено, що поліція, зокрема, має повноваження: здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень (п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону); виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення (п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону); здійснювати контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення (п. 23 ч. 1 ст. 23 Закону) [222].

Тобто законодавчо встановлено основні функції поліції як структурного механізму з відповідними повноваженнями бути самодостатнім суб'єктом запобігання злочинам, зокрема у сфері радіаційної безпеки. Фактично ці повноваження залишилися незмінними при реформуванні міліції України [221] у Національну поліцію [222].

Проведений аналіз судових вироків, винесених щодо осіб, які вчинили злочини проти радіаційної безпеки, дає такий орієнтовний результат: за рахунок органів МВС в Україні розкривається приблизно 90% злочинів проти радіаційної безпеки від їх загальної офіційно зареєстрованої кількості. Одержані результати дають підстави для висновку, що саме на плечах поліції лежить увесь тягар (принаймні його основна частина) забезпечення радіаційної безпеки країни.

Основною територією, що наповнює судову статистику вчинення радіаційних злочинів, є «Зона відчуження – заборонена для вільного доступу територія, що зазнала інтенсивного забруднення довго живучими радіонуклідами внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, була встановлена у 1986 р., після евакуації населення із 30-кілометрової зони навколо станції і яка включає північ Іванківського району Київської області, де розташовані безпосередньо електростанція, міста Чорнобиль та Прип'ять, північ Поліського району Київської області (у тому числі смт. Поліське та смт. Вільча), а також частина Житомирської області аж до кордону з Білоруссю. Територією керує Державне агентство України з управління зоною відчуження, що входить до складу надзвичайних ситуацій України, функціональне призначення якої полягає у контролюванні поширення радіоактивних речовин і в контролі стану природних систем і техногенних об'єктів» [189].

З огляду на особливість цієї території, специфіку правовідносин, які діють у ній та мають особливе значення для суспільства й держави, зберігаючи за органами МВС провідну роль у запобіганні злочинам проти радіаційної безпеки як основного елемента в структурі суб'єктів запобігання, спеціальний відділ поліції об'єктивно покликаний доповнити діяльність системи МВС у

сфері боротьби з радіаційною злочинністю з покладанням на нього відповідного підходу до вирішення основних завдань, які стали поштовхом до його створення. Саме із цією об'єктивною причиною зумовлено створення окремого «спеціального» відділу ЧАЕС ГУ МВС України в Київській області.

Зважаючи на те, що запобігання злочинам проти радіаційної безпеки є комплексом різноманітних заходів, які охоплюють правоохоронний вплив на різних стадіях злочину, а також те, що специфіка цієї категорії злочинного прояву вимагає, передусім, компетентного втручання, необхідно звернути увагу на рівень підготовки кадрів у лавах МВС. Аналіз зібраних матеріалів свідчить, що здебільшого правоохоронці мають стосунок до сфери запобігання радіаційним злочинам не як до спеціальної категорії протиправних дій, а як до загальнокримінальних злочинних діянь, використовуючи при цьому загальні механізми запобігання їм. Непрофесіоналізм в організації оперативно-розшукових заходів на стадії попередніх перевірок повідомлень про злочини, що готуються, або вчинених злочинів проти радіаційної безпеки, поверхове оперативно-розшукове розслідування порушених кримінальних проваджень завдають значної шкоди протидії таким злочинним проявам. Раніше профілактику девіантної поведінки здійснювали органи місцевого самоврядування, громадські організації, громадські активи тощо, на цей час така діяльність фактично зосереджена лише на органах МВС, причому самою структурою навіть не передбачено наявності спеціальних відділів, департаментів, тобто відповідних одиниць, які могли б цілеспрямовано здійснювати таку роботу. Така потреба об'єктивно зумовлена специфікою цих злочинів, позаяк їх запобігання – це, перш за все, різноаспектна, різновекторна та комплексна профілактична діяльність, що охоплює багато різнопланових заходів. Виконання цього завдання можливе шляхом створення спеціальних структурних одиниць у системі правоохоронних органів, зокрема в структурі МВС. Крім того, усвідомлюючи низький рівень підготовки фахівців у сфері запобігання радіаційним злочинам, нами виокремлено такий самостійний суб'єкт, як судово-екологічна експертиза. Під суб'єктом ми маємо на увазі

відповідні установи, у яких є можливість і повноваження на здійснення таких експертиз. Виникнення судово-екологічної експертизи як самостійного класу експертних досліджень – це закономірний процес, необхідність якого зумовлена реаліями сьогодення й більшою мірою – завтрашнього дня, оскільки екологічні проблеми посідають усе більше місце в житті сучасної людини та всього суспільства, у промисловості, в економіці й навіть у політиці [153, с. 15–22].

Одним із головних суб'єктів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки є Служба безпеки України. На цей орган державою покладено пріоритетні завдання з боротьби, протидії та запобігання цим явища, що за своєю географією можуть виходити за межі кордонів України, а за повноваженнями – за межі внутрішніх нормативно-правових відносин. Конституція України та Закон України «Про Службу безпеки» [237] чітко визначають завдання СБУ як правоохоронного органу спеціального призначення: захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці, попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру, безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

У межах статистики кількість виявлених СБУ злочинів порівняно з МВС незначна, однак, з огляду на вищенаведені критерії, її роль у протидії злочинам доволі відчутна. Протидія органів СБУ радіаційній злочинності здебільшого сконцентрована на запобіганні цьому явищу на підставі статті, що передбачає відповідальність за незаконне переміщення за межі державного кордону, що й утворює основу статистичних даних у цій сфері. На щастя, ядерний (радіаційний) тероризм ще не виявлявся в нашій країні, однак ризики появи

такого є високими. Прикладом вдало проведених контррозвідкою СБУ операцій стало вилучення лише у 2004 р. з незаконного обігу десятків контейнерів з ядерними матеріалами та радіоактивними речовинами, рівень радіаційного випромінювання на поверхні яких інколи перевищував санітарні норми у 100–500 разів [271]. Останніми роками СБУ запобігло ряду аналогічних за можливою масштабністю небезпеки злочинів. Так, у 2016 р. СБУ запобігла порушенню правил експлуатації устаткування на Запорізькій АЕС, що створювало реальні передумови для виникнення екологічної катастрофи [258]. У 2018 р. співробітники СБУ запобігли можливій катастрофі техногенного характеру на «Південноукраїнській АЕС». Служба безпека виявила та запобігла використанню обладнання, що порушувало правила ядерної й радіаційної безпеки [259].

Крім того, у межах контррозвідувального напрямку захисту держави в 2011 р. співробітниками СБУ припинено діяльність 15 злочинних груп, які склалися з громадян України та іноземців, причетних до контрабанди й незаконного збуту ядерних матеріалів, радіоактивних та хімічних речовин 1-го класу небезпеки. Із незаконного обігу вилучено 87 кг ядерного матеріалу (урану-235 і урану-238), 600 кг радіаційно забруднених труб, 22,1 т високотоксичної речовини 1-го класу небезпеки [272]. Варто зауважити, що контрабанда радіоактивних матеріалів є актуальним злочином і для сьогодення. Так, улітку 2018 р. співробітниками служби безпеки було виявлено та затримано злочинну групу з контрабандною радіоактивною речовиною Радій-226 у кількості, що призвело до ураження території 20 га [260]. Наведені приклади протидії та запобігання злочинам проти радіаційної безпеки з боку СБУ є свідченням посиленого правоохоронного контролю щодо злочинів цієї сфери. Однак, певна інформація дублюються із статистичними відомостями, поданими іншими суб'єктами запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. Так, ідеться про вилучення з незаконного обігу 600 кг радіаційно забруднених труб, про які звітували й Прип'ятська спеціальна прокуратура Київської області, й органи внутрішніх справ. Звичайно, цей факт не може слугувати

достатнім свідченням дублювання функцій або внутрішньої боротьби за показники, хоча певним «маркером» все ж таки є. Для вдосконалення роботи із запобігання злочинам проти радіаційної безпеки вкрай необхідно не допускати протистояння структур та відомств окремих правоохоронних органів системи радіаційної безпеки.

Особливим суб'єктом, на якого також покладено обов'язок боротьби та запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, є Державна прикордонна служба України. До завдань цієї служби належить забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Основними функціями ДПС України є, зокрема, такі: охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконання зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій, ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України згідно із Законами України «Про розвідувальні органи України» [236] та «Про оперативно-розшукову діяльність» [223], участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів, згідно зі ст. 1, 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» [204]. Відповідно до міжнародних угод щодо переміщення всіх радіоактивних матеріалів у межах держав та між ними передбачено застосування суворих регулятивних, адміністративних, пов'язаних з безпекою та інженерно-технічних заходів контролю з метою забезпечення надійності й безпеки таких переміщень.

Нинішня конструкція міжнародного ядерного права визначає три лінії оборони від ядерної злочинності: фізичний захист ядерних матеріалів та об'єктів, протидія нелегальному переміщенню ядерних матеріалів і технологій (особливо транскордонного, трансконтинентального) та юридично-правова

класифікація цих вчинків, розвиток експертних методик (ядерна судова експертиза і ядерна криміналістика) [25, с. 79].

Досвід США показав, що багато випадків незаконного переміщення радіоактивних матеріалів через міжнародні кордони не були пов'язані зі злочинним наміром як таким, а були скоєні без наміру, наприклад, коли радіоактивні матеріали переміщуються через кордон у складі металобрухту [340].

Враховуючи позицію, згідно з якою незаконне переміщення поділяють на внутрішнє й зовнішнє, допустимо стверджувати, що система Державної прикордонної служби побудована з його дотриманням. Так, прикордонники здійснюють контроль за переміщенням у зону відчуження ЧАЕС. Відомі непоодинокі випадки співпраці цього відомства зі структурними підрозділами СБУ, поліції. Так, один із нещодавніх випадків мав місце на ділянці відповідальності відділу прикордонної служби «Іванків». Прикордонники Житомирського загону затримали двох громадян України, які намагалися незаконно потрапити в зону відчуження. Завдяки спільним зусиллям з працівниками МВС України ці особи були затримані, і за порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення, на них було складено відповідні адміністративні протоколи. Щодо сфери кримінальних правопорушень потрібно зауважити, що на прикордонну службу покладають великі сподівання із запобігання цьому явищу. Так, на цій же ділянці, біля населеного пункту Страхолище, місцеві мешканці незаконно вирізали металеві труби з використанням газового обладнання [166].

Наведені приклади взаємодії між прикордонниками та органами МВС в аспекті запобігання радіаційним злочинам підкреслюють роль Державної прикордонної служби як суб'єкта запобігання таким проявам.

Водночас ці приклади співпраці, на наш погляд, не є свідченням наявності досконалого механізму протидії та запобігання злочинам проти радіаційної безпеки між двома структурами, а є лише відображають вимушену взаємодію між ними у межах різних компетенцій. Ця теза не ставить під сумнів

саме законодавче розмежування сфер повноважень, у ній зроблено акцент на вимушеному, зобов'язальному за своєю природою характері співпраці. Щоб усунути таку недосконалість і створити командний дух боротьби як єдиної системи заходів правоохоронного реагування потрібне формування спільних комплексних засад як єдиного механізму запобігання. Світовий досвід демонструє реформування таких підходів, що бере свій початок з єдиної інформаційної бази як стійкого фундаменту для такої взаємодії. У 1995 р. МАГАТЕ почало здійснювати програми боротьби з незаконним обігом ядерних та інших радіоактивних матеріалів, яка включала в себе розробку й ведення міжнародної бази даних щодо випадків незаконного обігу таких матеріалів [331].

Зважаючи на те, що МАГАТЕ має на меті запобігання радіаційним злочинам у міжнародній площині, на національному рівні корисно започаткувати аналогічну загальнодержавну базу. На ґрунті інформації, наведеної вище в цьому підрозділі, в аспекті взаємодії доречно зауважити, що спонукання до якісного запобігання, крім запровадження єдиної бази, полягає також у спільному взаємному співробітництві, спрямованому на підвищення рівня знань і досвіду такої протидії. Тобто працівникам правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинами проти радіаційної безпеки варто більш детально використовувати узагальнені матеріали прокурорсько-слідчої та судової практики у справах, пов'язаних з радіаційною злочинністю. Специфіка такої взаємодії наповнить розуміння представників кожного із суб'єктів особливостями роботи в цьому напрямі з боку органів спільного по суті механізму запобігання.

Підсумовуючи, можна зазначити, що під час встановлення кола суб'єктів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки необхідно відійти від традиційних поглядів, які обмежують його лише правоохоронними органами. Спроба відобразити складну систему таких суб'єктів зумовлює їх розмежування відповідно до рівня прийняття рішень (загальнодержавний), сфери реалізації (економічний/приватний сектор), соціально-правового статусу

(громадськість) та меж дієвої компетенції (правоохоронні органи). На сьогодні існує потреба в поглибленні взаємодії між наведеними суб'єктами, конкретизуючи їх загальні цілі, спільні механізми їх досягнення тощо. Забезпечення радіаційної безпеки є загальнодержавним завданням, у виконанні якого беруть участь усі держані й недержавні установи, підприємства, організації, фізичні та юридичні особи приватного сектору. Визначення в цій системі забезпечення радіаційної безпеки ролі та конкретизованого завдання кожного з них надасть змогу якісно організувати командну роботу з досягнення спільних цілей без дублювання функцій та повноважень. Важливими в такій роботі є аналіз та адаптування міжнародного досвіду здійснення роботи із запобігання злочинам у цій сфері. Як видається, першорядною, якщо не фундаментальною, у цьому може стати єдина база радіаційних правопорушень. Виявлену нестачу відповідних фахівців може компенсувати комплексна планова робота з проведення підготовчих тренінгів, конференцій, семінарів з обміном досвідом суб'єктів запобігання. Крім того, у ході дослідження обґрунтовано необхідність залучення до сфери запобігання злочинам цієї групи значної кількості державних органів та недержавних організацій, обов'язково – судових органів для дослідження судової практики й здійснення узагальнень щодо окремих аспектів проваджень у цій сфері.

У перспективі такої роботи доцільно порушити питання про підготовку та прийняття єдиного нормативно-правового акта, який за своєю сутністю може доповнити потенційний Екологічний кодекс України або стати самодостатнім кодифікованим нормативно-правовим актом, що охоплюватиме всі аспекти запобігання протиправним діям проти радіаційної безпеки.

Прийняття такого Закону не лише забезпечить правоохоронну протидію правопорушенням проти радіаційної безпеки, а й сформує єдині правила поведінки суб'єктів приватного сектору щодо здійснення діяльності в цій сфері, зокрема, визначить для суб'єктів господарювання порядок здійснення комерційної діяльності в цій сфері, зокрема порядок та підстави припинення такої діяльності в разі створення небезпеки через порушення відповідних

правил. Крім цього, буде визначено систему інших санкцій як матеріальний регулятор зобов'язального характеру дотримання єдиних норм і правил.

Отже, на сьогодні існує потреба в спільній загальнодержавній координації дій усіх суб'єктів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, оскільки самого лише одноосібного вжиття відповідних заходів недостатньо.

3.2. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки

У кримінології під запобіганням злочинності розуміють діяльність державних органів і громадськості, що повинна мати системний характер як за комплексом заходів, так і за суб'єктами, які її здійснюють; спрямовану на недопущення виникнення, усунення, послаблення або нейтралізацію чинників, що детермінують злочинність окремого виду та конкретного злочину [138, с. 109].

Зокрема, А. П. Закалюк при цьому зауважує, що запобігання злочинності в буквальному розумінні означає діяльність, яка перешкоджає вчиненню злочинів. Це коротке визначення відображає основну мету запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їхню кількість і тим самим зменшити розміри злочинності. Запобігання злочинам має пряме значення щодо існуючої злочинності. По-перше, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямована не проти неї в тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а проти чинників, що її зумовлюють. Така діяльність має на меті, насамперед, перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності в сучасних параметрах та їхньому збільшенню. По-друге, злочинність дійсно є соціальним феноменом, що виявляється в кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні зумовлений певними

об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми запобіжними заходами [83, с. 318–319].

До основних завдань запобігання злочинності належать:

- утримання злочинності на соціально толерантному рівні;
- усунення, нейтралізація та мінімізація дії детермінант злочинності;
- запобігання найнебезпечнішим способам задоволення потреб та інтересів, які унеможливають задоволення потреб та інтересів інших осіб;
- захист прав і свобод громадян від злочинних посягань;
- сприяння зміцненню в суспільстві атмосфери стабільності та злагодженості;
- контроль за існуючим злочинним середовищем з метою обмеження його продуцентів;
- обмеження дії негативних явищ та процесів, пов'язаних зі злочинністю;
- створення необхідних організаційних умов для існування дієвого взаємозв'язку між загальною організацією боротьби зі злочинністю та правоохоронною діяльністю;
- мобілізація всіх позитивних сил суспільства в боротьбі зі злочинами, сприяння формуванню в суспільстві атмосфери нетерпимості до злочинної поведінки тощо [149, с. 74–75].

Організація загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, передусім, вибудовується на загальнодержавному рівні. Крім того, така робота може мати й міждержавний аспект. Яскравим прикладом є досвід працевлаштування колишніх військовослужбовців, що в теперішніх умовах стає вкрай важливою та необхідною роботою держави. Так, в Україні з 2005 р. за участю Міністерства оборони України та координатора проектів ОБСЄ в Україні, а також Державного департаменту, проводять реалізацію проекту «Допомога в соціальній адаптації звільненим військовослужбовцям Збройних Сил України». Перепідготовку проводять за 20 спеціальностями в більш ніж 26 містах України. Серед них адміністративний менеджмент;

інформаційні технології в бізнесі; менеджмент організацій; основи малого бізнесу; маркетинг на ринку товарів та послуг. Курс передбачає подальше сприяння в працевлаштуванні слухачів. Загальна кількість військовослужбовців, які пройшли перепідготовку згідно із зазначеним проектом у 2005 р., становить 342 особи, у 2006 р. – 897 осіб, у 2007 р. – 1031 осіб [74]. Сьогодні, коли на Сході держави відбуваються військові дії, психолого-соціальна реабілітація та адаптація стають ще більш актуальними. Так, у 2017 р. було проведено дослідження серед 50 тисяч військовослужбовців, результати якого показали, що 75% особового складу цілком готові виконувати поставлені завдання. Окремо потрібно зауважити, що це дослідження є частиною комплексної програми психолого-соціальної адаптації, наслідком якої є зниження кількості правопорушень на 9% [245]. Ефективна організація забезпечення радіаційної безпеки передбачає доступність інформації для громадян, громадських організацій, юридичних осіб під час обговорення державної екологічної політики, проектів нормативно-правових актів, а також практичної діяльності у сфері забезпечення радіаційної безпеки. Крім загальнодержавної екологічної політики забезпечення радіаційної безпеки вагомую роль відіграють регіональні програми як невід’ємні складові структури державної організації забезпечення радіаційної безпеки та запобігання злочинним проявам у ній. Такі програми розроблюють до прийняття відповідних законів або ж на їх виконання. Саме тому розроблені програми забезпечення радіаційної безпеки та запобігання злочинам у ній є, за своєю сутністю, організаційно-правовими механізмами, дотримання яких має бути загальнообов’язковим правилом забезпечення нормального порядку речей та перебігу процесів, коли відсутня навіть загроза безпеці, зокрема радіаційній. Порушення таких механізмів, що фактично набувають форми правил, вимог і стандартів, має тягти належну юридичну відповідальність з певними правовими наслідками до осіб, винних у цьому. Правовідносини з приводу запобігання злочинам проти радіаційної безпеки встановлюють не лише цілі й завдання з організації їх охорони, а й, будучи первинною системою взаємозв’язків між

усіма їх елементами, містять у собі конкретні об'єкти та правові режими, об'єкти правового регулювання й вимоги, що висуваються до них, суб'єктивний склад і їх повноваження, методи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки тощо. Виходячи із цього, під запобіганням таким злочинним проявам необхідно розуміти не лише стан захищеності, а й ставлення громадян до визначеної державою системи норм та правил, дотримання яких є обов'язковим. Саме тому правовідносини, що виникають з приводу радіаційної безпеки, регулюються спеціальними нормативно-правовими актами в цій сфері, а внутрішнє ставлення громадян до них має формуватися відповідно до спеціальних інформаційних компаній, проведених державою як окреме завдання в межах загальносоціальних заходів запобігання їх порушенням.

Екологічна безпека населення є найбільш гуманним, благородним і відповідальним завданням екологічного законодавства, яке, по-перше, закріплює екологічні права громадян України; по-друге, гарантує їх реалізацію; по-третє, визначає правові, економічні та соціальні основи охорони навколишнього природного середовища [67, с. 31]. Екологічні права громадян, до яких, зокрема, належить і право на радіаційну безпеку, забезпечуються системою загальнодержавних гарантій. Так, згідно зі ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», такими є: проведення широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища; зобов'язання міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об'єктів; участь громадських об'єднань і громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища; здійснення державного та громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища; компенсація в установленому

порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища [226]. Цією статтею Закону окреслено ряд державних гарантій у сфері екологічної безпеки, яка за своєю сутністю охоплює собою й радіаційну. Однак, чинна нормативно-правова база охорони радіаційної безпеки не забезпечує належного рівня захисту та запобігання злочинам у цій сфері, тому потребує реформування.

На сучасному етапі поняття безпеки є складним та багатозначним. Уже в минулому залишився той підхід, відповідно до якого безпеку розглядали лише як безпеку держави, що забезпечується силовим шляхом, від загроз її цілісності, суверенітету, конституційному ладу. Усе більшу увагу почали приділяти невійськовим аспектам безпеки – політика безпеки перестала бути синонімом військових заходів: стверджується розуміння того, що людству необхідно протистояти значним небезпекам на різних напрямках (військовому, економічному, соціальному, науково-технічному, інформаційному та екологічному) [302, с. 84–94]. Усе більше виокремлюють з екологічної безпеки радіаційну як самостійне соціально-політичне явище, яке розглядають крізь призму кримінально-правової природи. Саме усвідомлення всієї небезпечності, яку несе радіаційний ризик під впливом протиправної діяльності, стає об'єктивним чинником перегляду загальноприйнятих підходів до вивчення екологічної безпеки як такої. Розуміння фізичної природи радіоактивних (ядерних) матеріалів та технічних засобів їхнього застосування свідчить про особливий характер загроз і значну суспільну небезпеку ядерної злочинності [24, с. 4–9]. Це ж розуміння є важливим чинником розробки ефективних організаційних, правових і технічних заходів запобігання, протидії, розслідування [156, с. 96–101].

На загальносоціальному рівні специфіка детермінації радіаційної злочинності полягає в існуванні соціального середовища, у якому діють фактори, що породжують це явище. При цьому об'єктом загальносоціального

кримінологічного впливу буде лише та частина середовища, яка містить суб'єктів з делінквентною поведінкою, тобто криміногенні та окремі маргінальні групи. Та ж частина середовища, що включає суб'єктів злочинної діяльності, є об'єктом спеціального запобігання цьому виду злочинного прояву. Метою загальносоціального кримінологічного впливу на вказані середовища є нейтралізація або локалізація їхнього негативного впливу на соціальні процеси в суспільстві, створення передумов для зміцнення антикриміногенного потенціалу суспільства. Найбільш імовірно, що подібних цілей можна досягнути лише за допомогою системи заходів, реалізованих на рівні держави в цілому [324].

Системна протидія злочинності передбачає різноманітну роботу держави та її інститутів, пов'язану з усуненням причин і умов, що безпосередньо породжують окремі види злочинів, а також недопущення їх вчинення на різних стадіях злочинної поведінки [53, с. 7].

Важливе теоретичне та практичне значення для становлення загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки має вивчення проблеми загроз загальнодержавним інтересам у цій сфері. Вони становлять вияв різних суперечностей, збоїв у поведінці тощо, які набувають об'єктивної форми та приховують у собі загрозу виникненню конфліктних ситуацій, змін нормальних умов існування, перебігу життєвих процесів і в результаті спричиняють тяжкі наслідки для радіаційної безпеки як країни (суспільства) у цілому, так і окремого громадянина зокрема. За ступенем актуальності загрози поділяють на потенційні й реальні, латентні та явні; за місцем розміщення джерела – на внутрішні та зовнішні; за наслідками – на катастрофічні й незначні; за ознакою наявності наслідків – на матеріальні та нематеріальні тощо. За загальним правилом загрози радіаційній безпеці можна класифікувати таким чином: загрози, які породжені об'єктивними економічними факторами (девальвація національної валюти, безробіття, стагнація економіки, нестача природних ресурсів); загрози, спричинені загостренням внутрішнього соціально-політичного становища в країні, явною

соціальною несправедливістю, зубожінням (соціальним конфліктом). Такі загрози стають причиною значних соціальних суперечностей, які можуть мати як організований і вмотивований, так і стихійний характер, стимулюючи при цьому соціальну, моральну й духовну деградацію окремих особистостей, зрештою суспільства в цілому. Крім того, загрози радіаційній безпеці з боку злочинів можуть бути спричинені хибними загальнодержавними напрямами «розвитку», похибками в роботі представників владних структур у визначенні пріоритетів життєво важливих інтересів, засобів їх захисту, а також в оцінці актуальних і потенційних загроз. При цьому при визначенні загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки варто керуватися й розумінням, що ступінь небезпеки певної загрози безпосередньо залежить від соціального клімату в суспільстві та може збільшуватися залежно від соціальної напруги, соціальної апатії чи збудження. Збільшення загроз також залежить від рівня суспільної свідомості, яка, у свою чергу, прямо залежить від рівня загальнополітичної й правової культури, рівня духовності, інтелектуального розвитку, майнового розшарування суспільства тощо [90, с. 144–147].

Як уже було зазначено вище, особливе (самодостатнє) місце в системі екологічної безпеки посідає радіаційна безпека. У межах загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки важливе значення мають нормативно-правові заходи, оскільки вони мають не лише регулятивний характер, а й превентивний.

У загальному своєму вигляді нормативно-правові заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки передбачають встановлення державою та її спеціально створеними органами державної влади відповідних норм і правил поведіння, здійснення діяльності, пов'язаної з радіаційним предметом (законодавчий і регуляторний рівень), а також системи санкцій за їх порушення; здійснення постійного контролю та нагляду за дотриманням суб'єктами цих правовідносин таких норм і правил; застосування державою в

особі її спеціальних компетентних органів відповідних санкцій до суб'єктів порушення правил радіаційної безпеки.

На сучасному етапі чинне законодавство України включає систему нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, правила поведінки з джерелами іонізуючого випромінювання, відносини, пов'язані з функціонуванням ядерних об'єктів, а також кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні діяння щодо обігу радіоактивних матеріалів. Забезпечення радіаційної безпеки гарантовано Законом України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [202], який безпосередньо регулює відносини у сфері використання ядерної енергетики, поведінки з радіоактивними матеріалами, роз'яснює основні складові забезпечення радіаційної безпеки. Крім того, Законом визначено повноваження органів державної влади України у сфері правовідносин, пов'язаних з радіаційною безпекою, зокрема, порядок поведінки з радіаційними й небезпечними відходами, контролю та забезпечення радіаційної безпеки.

Соціально-правовий механізм запобігання злочинам проти радіаційної безпеки допустимо визначити як єдину систему взаємопов'язаних соціально-правових заходів. При цьому правові засоби – це правові явища, що виявляються в діях, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально значущих і корисних цілей. Крім того, завдяки їм забезпечується нормативно-правовий, нормативно-соціальний вплив на суспільне буття з метою його покращення, розвитку, охорони – залежно від соціального запиту.

Наразі наша держава переживає один зі складних етапів свого розвитку. Якщо говорити про соціальний запит, тобто те, що дійсно турбує людей нашої країни, то це є бажання припинення військових дій на Сході країни, стабілізація політичної ситуації в країні, піднесення та зростання економічного сектору, забезпечення громадян робочими місцями тощо.

Для контролю за криміногенною ситуацією в країні (як у сфері загальнокримінальної злочинності, так і у сфері радіаційної) необхідно якнайшвидше знайти політичний компроміс щодо військового конфлікту на теренах України. Стабілізація військово-політичної, політичної системи держави є тим фундаментом, на якому має зводитися нова модель держави зі стабільним і потужним розвитком. Тому неприпустимим є втягування військових, збройних формувань у розв'язання внутрішньополітичних конфліктів у державі, що відбувається останніми роками. Все частіше статистику правоохоронців наповнюють політичні конфлікти із залученням збройних організованих формувань сторін, що конфліктують. Боротьба політичних еліт за владу в країні набула нових форм за рахунок таких формувань, які за своїм організаційно-правовим статусом також викликають багато запитань, як і зброя, що перебуває в їхньому володінні. Тому необхідно на законодавчому рівні передбачити пряму заборону суб'єктам, пов'язаним з політичними процесами, залучати до власної політичної діяльності (організація та/або відвідування будь-яких заходів, пікети, мітинги тощо) групи цивільних осіб, що мають ознаки стійкої організації й оснащені зброєю. Такі угруповання можуть брати під контроль підприємства, діяльність яких пов'язана з радіоактивними предметами й речовинами.

Якнайшвидше врегулювання військового конфлікту на Сході країни із закінченням військових дій і виводом значної частини військових формувань мало би результатом моральне оздоровлення нації, поліпшення морально-психологічного настрою на території всієї країни, що позитивно відображається на її загальній криміногенній ситуації.

Повертаючись від змісту окремих загальносоціальних заходів запобігання злочинності в радіаційній сфері до загальних питань, потрібно зауважити таке. У науковому середовищі існує думка, що поняття «боротьба зі злочинністю» є архаїзмом кримінологічної науки радянських часів, і це поняття не відображає всієї глибини тих процесів, які покладені в основу запобігання злочинам. На думку прихильників такої теорії, поняття «боротьба» означає певну потенційну,

однак недосяжну перемога над злочинністю, а тому прогресивним поняттям мають стати такі, як «протидія злочинності» або «вплив на злочинність» [320].

Однак, не можна погодитися з такою позицією, оскільки вона обмежує підхід до подолання злочинності. Звичайно, що аргумент неможливості подолати злочинність у принципі виправдовує таке понятійне обмеження, однак запропонована форма «вплив на злочинність» узагалі в подальшому може перерости в таке поняття як «контроль над злочинністю». Видається, що для всебічного вирішення питання злочинності як антисоціального явища необхідно застосовувати всі змістовні поняття, які так чи інакше виражають саму протидію йому. Більше ніж 10 років тому О. М. Литвинов слушно зауважував, що поняття «протидія злочинності» й «боротьба зі злочинністю» є термінами найбільшого ступеня узагальненості, відповідно, позначувані ними системи найвищого порядку можна використовувати як тотожні, зі всіма наслідками, що впливають у вигляді поширення ознак і характеристик [149, с. 38]. Крім протидії й боротьби, можна цілком погодитися, що цьому процесу також притаманні поняття: профілактика та запобігання злочинним діям, а також припинення розпочатих злочинів [136, с. 13]. Найбільш вдало із цього приводу висловився В. М. Кудрявцев, який запропонував застосовувати термін «стратегія». Учений, зокрема, зазначив, що таке поняття є більш змістовним порівняно з іншими термінами, оскільки передбачає наявність загальної концепції визначення не лише найближчих, а й віддалених цілей і способів їхнього досягнення, тобто їх системний характер [129, с. 38]. З питань запобігання існують ще й інші наукові праці, серед авторів яких імпонують наукові підходи О. М. Бандурки і Л. М. Давиденка [16], С. Ф. Денисова та Т. С. Жукової [62, с. 492–500], В. В. Коваленка [97, с. 89–101] та деяких інших. Підтримуючи позицію В. М. Кудрявцева щодо загальної стратегії боротьби зі злочинністю з визначенням цілей і способів їх досягнення у межах системного характеру застосування, цей підхід доцільно доповнити за допомогою визначення поняття, яке охопить усі описані вище. Отже, доцільно визначити його як

«концепцію», а відповідно до мети цього дослідження – як «концепцію радіаційної безпеки України».

Концепція в політичному розумінні – це власна доктрина, в якій прозоро й чітко викладено політичну волю держави, її наміри до рішучих дій. У загальнонауковому сенсі концепція [франц. *conception* < лат. *conceptio* – сприйняття] – система поглядів, розуміння певних явищ, процесів, набір доказів при побудові наукової теорії [265, с. 556].

Концепція нерепресивної протидії злочинності має виходити як директивний акт від вищих владних структур, яким керуються всі органи влади, управління, самоврядування від верху й до низу. Концепцію розробляють для обґрунтування необхідності створення державної цільової програми та визначення оптимального варіанта вирішення проблеми [52, с. 19].

Відповідний правовий механізм її розробки й втілення можливий у межах повноважень Ради Національної безпеки та оборони України, що визначені спеціальним Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [232]. Ця концепція, згідно з наведеною пропозицією, має вмістити всю сукупність загальнодержавних/загальносоціальних заходів і механізмів, що повинні забезпечувати прогресивний розвиток політики радіаційної безпеки, ставлення громадян до цієї сфери, а також, беручи до уваги, що цей процес є всеохопним та взаємопов'язаним з іншими сферами, то й економічної, політичної, духовної, сімейно-побутової, виробничо-промислової, культурної тощо. За своєю сутністю та роллю ці заходи мають більш широкі цілі, ніж просто запобігання радіаційній злочинності, тому створюють надійний фундамент для цих процесів. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки в межах концепції радіаційної безпеки охоплюють масштабні процеси, які мають тривалий характер, і способи соціальної роботи в широкому розумінні.

Концепція має включати в себе загальносоціальні заходи у сфері права як законодавча ланка. Це виявляється в удосконаленні чинного законодавства, ухваленні нових законів і урядових постанов, затвердженні

загальнонаціональних програм, регіональних методик, інструкцій тощо. Не є принциповим, що вони будуть мати на меті саме запобігання радіаційним злочинам, адже їхня основна мета – створення нормального законодавчого, нормативно-правового клімату для розвитку радіаційно безпечних умов перебігу соціальних процесів. Предметом регулювання таких правових норм, правил, стандартів мають стати всі сфери людського буття, в яких відбуваються різні за характером правовідносини, нормальне врегулювання яких стане самостійним поштовхом до зниження криміногенного рівня в країні. Тобто не завжди загальносоціальний захід запобігання злочину повинен мати стримувальний, заборонний, каральний або превентивний характер. Напевне, варто акцентувати все ж таки саме на виховному характері, що стає об'єктивним стримувальним фактором людського середовища й основою для похідних форм забезпечення радіаційної безпеки, таких як: правило, механізм запобігання, заборона та санкція.

У політичній сфері загальносоціальні заходи мають істотне антикриміногенне значення. Вони спрямовані на посилення соціального діалогу з владою, зменшення дистанції спілкування, втілення соціально орієнтованих програм, збереження та захист політичної стабільності, зміцнення державних інституцій тощо.

В економічній сфері загальносоціальними заходами, що мають антикриміногенне значення, є ті, що спрямовані на втілення нових технологій, зменшення податкового тиску та навантаження на приватний сектор економіки, пільгові програми для малого й середнього бізнесу, побудову привабливого інвестиційного клімату в державі, податкові пільги в межах певних соціальних програм, зниження рівня інфляції, посилення економічного процесу самозаміщення товарів і послуг за рахунок внутрішнього виробника (зміцнення національного виробника), що істотно впливає на життєвий рівень людини та якість її життя.

У культурно-виховній сфері для запобігання злочинності необхідно досягти зміцнення інтелектуального рівня суспільства завдяки розвитку та

піднесенню рівня освіти та культури в ньому. Розбудова сильних освітніх і культурних інституцій має стати потужним фундаментом для виховання законослухняного суспільства, в якому повага до закону стає пріоритетним внутрішнім завданням кожного його члена. На цей час уже є аксіомою взаємозв'язок між освітньо-культурним рівнем громадян з ризиками прояву злочинного діяння в них. На перший план мають висуватися загальнодержавні освітні проекти, доступ до інформації, відкритість влади, а також правильна викладацько-виховна політика держави. Покликання викладача – це, передусім, його характер форпосту перед викликами антисоціальних звичок та вад виховання, так би мовити, боротьба з властивими суспільству явищами пропаганди антисоціального, антисімейного, антидуховного життєвого устрою. Надто вразливою групою ризику перед такими загрозами є молодь, яка за своїми психологічними особливостями схильна до викривлень в ієрархії цінностей, що виявляється в прихильності до прогресивного, на їхній погляд, способу життя. Не останню роль у цьому відіграє сучасне телебачення, що доволі часто стає прямим пропагандистом хибних ідеалів і прикладів. Фактично культурно-виховні заходи становлять ідеологічні методи запобігання злочинам, які покликані формувати у членів суспільства моральну свідомість на ґрунті загальнолюдських цінностей, за допомогою диференційованого споживання обмежувати негативний вплив стандартів масової культури на поведінку людей [93, с. 33–34].

Необхідно звернути увагу й на організаційні заходи в правоохоронній сфері. Нашому суспільству сьогодні вкрай потрібне формування ідеології державної служби, тобто її моральних принципів і цінностей. Адже комуністичні постулати відійшли в минуле, а ідеалів української державності ще не вироблено. Панівний серед чиновництва дух невизначеності й невпевненості в майбутньому – один з важливих чинників корупційної злочинності, яка породжує інші злочинні діяння й в інших сферах. Однак втілення в життя такої ідеології неможливе без реального прояву політичної волі. Політична воля в будь-якій державі, а особливо з недостатньо

розвинутими демократичними інститутами, є дієвим засобом протидії корупції. За відсутності такої волі найдосконаліше законодавство має декларативний характер, а діяльність правоохоронних органів лише імітує боротьбу з корупційною злочинністю [134, с. 33]. Дослідження цього аспекту виявило неоднозначну ситуацію. Так, розхитана моральна сторона правоохоронних органів стає сьогодні реальним детермінантом співучасті, дуже часто системної участі, представників правоохоронних органів у вчиненні злочинів проти радіаційної безпеки. Актуальність і важливість цієї проблеми також пояснюється тим, що найчастіше такі випадки трапляються з представниками правоохоронних відомств, на яких і покладено обов'язок здійснювати та забезпечувати радіаційний захист. Тобто державою та народом України фактично не лише покладено обов'язок на цих правоохоронців, а ще й виражено певну довіру в забезпеченні такого захисту, якою в окремих випадках правопорушники знехтували.

Крім того, такий чинник, як деморалізація, прямо впливає на бездіяльність, дуже часто на злочинну бездіяльність цих же представників, які просто через деморалізацію, дезорієнтації та невпевненості в своєму майбутньому не здатні протистояти згуртованій злочинності, яка за цією ознакою – груповою – є доволі частим явищем серед радіаційної злочинності.

Так, під час проведення слідчих та інших процесуальних дій працівники правоохоронних органів нерідко стикаються з активною протидією з боку злочинців, представників офіційних державних структур, інших осіб щодо виконання відповідних повноважень, а також з діями стосовно погроз власне самій безпеці таких правоохоронців. Тому можливість виникнення таких ситуацій має бути передбачена, і щодо цього повинні вживатися відповідні заходи. Адже безпека працівників правоохоронного органу, їх процесуальна незалежність – це головна запорука їхньої ефективної роботи [86, с. 75–76].

У межах наведеного політичного аспекту загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, а також виходячи з аналізу ситуації навколо системної дискредитації правоохоронних органів у країні, їх

деморалізації, доцільно законодавчо посилити, з одного боку, відповідальність за умисні протиправні діяння, спрямовані проти представника правоохоронних органів, суддів та інших учасників судового процесу, з іншого – за співучасть представника правоохоронного органу у вчиненні злочину проти радіаційної безпеки. З огляду на загальну криміногенну ситуацію в країні доцільним було б і посилення кримінально-правових санкцій за такі злочини, як: «погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» (ст. 345 КК України), у тому числі щодо його близьких родичів чи членів сім'ї; «умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця» (ст. 347 КК України), у тому числі щодо близьких родичів чи членів сім'ї такого працівника. Аналогічний підхід також потрібно реалізувати щодо зміцнення превентивного захисту роботи журналістів і громадських діячів, яке має бути виражене в посиленні кримінальної відповідальності за вчинення протиправних дій щодо цих осіб. Ідеться про ст. 345¹ «Погроза або насильство щодо журналіста», ст. 346 «Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча», ст. 347¹ «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», ст. 348 «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця», ст. 348¹ «Посягання на життя журналіста», ст. 349 «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника», ст. 349¹ «Захоплення журналіста як заручника», ст. 350 «Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок» КК України.

Крім цього, є підстави посилити кримінальну відповідальність за вчинення радіаційних злочинів представниками правоохоронних органів та посадовими особами, які зобов'язані дотримуватись правил радіаційної безпеки. Так, запропоновано доповнити ст. 258 «Терористичний акт», ст. 258¹ «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258² «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258⁴ «Сприяння вчиненню

терористичного акту», ст. 261 «Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення», ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ст. 263 «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами», ст. 264 «Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів», ст. 265 «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами», ст. 265¹ «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію», ст. 266 «Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали», ст. 267 «Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами», ст. 267¹ «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки», ст. 268 «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини», ст. 269 «Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин», ст. 270 «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки», ст. 270¹ «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства», ст. 259 «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» додатковими частинами такого змісту: «Ті самі діяння, вчинені працівником правоохоронного органу, або посадовою особою, яка зобов'язана дотримуватись правил радіаційної безпеки». Визначення санкції потребує самостійного вивчення, яке виходить за межі предмета цього дослідження.

Сьогодні потребують перебудови організаційна структура та діяльність спеціальних підрозділів правоохоронних органів, які протидіють радіаційній злочинності, професійна підготовка співробітників, їх правовий і соціальний захист, поліпшення матеріально-технічного забезпечення цих підрозділів.

За аналогією з кримінологічною протидією бандитизму необхідно підтримати думку про те, що розвиток системи боротьби з радіаційною

злочинністю має спиратися на ряд основних принципів, таких як: пріоритет розвідувально-інформаційної роботи стосовно організованої й професійної злочинності (такий пріоритет зумовлений аналізом судових вироків, проголошених за ст. 265 КК України («Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами») у 2012–2019 рр. Серед ознак суб'єкта злочину доволі часто наявна професійна складова, як службова особа – правопорушник. Серед кваліфікуючих ознак у цей період часу було проголошено 10% вироків за вчинення цього кримінального правопорушення злочинними групами і 35% – за попередньою змовою групою осіб. Висловлену позицію можна обґрунтувати й тим, що більшість вироків визначають обставини, коли правопорушник вчинив протиправні дії з радіаційним матеріалом з невстановленою особою, тобто з іншим правопорушником, якого досудовим і судовим слідством встановити не вдалося.

Відчутна нагальна потреба в покращенні фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності правоохоронних органів загалом і тих підрозділів, що за своєю специфікою перебувають фактично у стані боротьби з радіаційною злочинністю, зокрема. Головними чинниками має бути забезпечення матеріально-технічною базою, що надає змогу повноцінно виконувати обов'язки правоохоронця та відповідне соціально-матеріальне забезпечення таких працівників і їх сімей. Реалізація цих заходів прямо впливає на рівень корупції всередині правоохоронної структури, формує професійний мотив до підвищення результатів запобігання, а також створює привабливий клімат для залучення потенційних професійних кадрів. Збільшення заробітної плати та покращення матеріально-технічного забезпечення повинні не лише сприяти запобіганню корупційним діям і злочинам корисливої спрямованості з боку працівників правоохоронних органів, а й підвищити соціальний статус працівників у цілому, що також може запобігти частині злочинів, що вчиняють з іншими, некорисливими мотивами [12, с. 102].

При цьому є беззаперечним те, що головним елементом цієї проблеми є питання достатнього державного фінансування з бюджету країни вказаних

потреб, тобто постійного його збільшення. Водночас у цьому аспекті вкрай потрібним видається відокремлення в державному бюджеті країни в межах витрат на правоохоронні органи додаткової статті видатків на інноваційні потреби, тобто стратегічно-перспективні потреби щодо покращення рівня матеріально-технічного забезпечення діяльності слідчих органів і їх працівників [80, с. 54–55].

Одним з важливих питань запобігання сприянню та приховуванню радіаційної злочинності з боку окремих громадян, зокрема представників відповідних державних установ та приватних суб'єктів господарювання (з наявним законним правом на здійснення окремого виду комерційної діяльності, пов'язаної з радіаційним предметом) і правоохоронних органів, є встановлення загальних ознак, які можуть свідчити про ймовірність вчинення окремими особами або групами осіб відповідних протизаконних дій та, відповідно, про необхідність індивідуального запобіжного впливу. Серед таких ознак-індикаторів можуть бути:

1) прагнення до виконання не властивих згідно з посадовою інструкцією обов'язків (службових обов'язків) та явна зацікавленість у їх специфіці;

2) прагнення до володіння (фактичного чи опосередкованого через осіб найближчого ступеня споріднення) коштовними предметами техніки, засобів комунікації, придбання цінних товарів, вартість яких невідповідна розміру заробітної плати; відпочинок на дорогих курортах тощо;

3) формальний, а інколи, навпаки, явно перебільшений підхід до своїх службових обов'язків;

4) здійснення системної стихійної торгівлі продуктами рибного, звіриного промислу, грибами та ягодами (найактуальніша для мешканців територій, суміжних із Чорнобильською зоною безумовного (обов'язкового) відселення);

5) часте перебування на закритих об'єктах або об'єктах з обмеженим доступом понад робочий час (характерно для службовців і посадових осіб відповідних установ та організацій).

Враховуючи таку конструктивну ознаку радіаційної злочинності, як наявність радіаційного предмета, як окремий напрям загального запобігання цьому соціальному феномену потрібно визначити контроль за обігом такого предмета в країні. Саме відповідний контроль є одним з основних заходів запобігання цьому виду злочинності, зокрема на стадії організації злочину.

До основних заходів протидії незаконному обігу радіаційних предметів належать такі, як:

- посилення контролю у сфері надходження радіаційних речовин та пристроїв до законного обігу (виробництво, використання, передача, експонування, ввезення, вивезення тощо);

- припинення надходження радіаційних речовин та пристроїв до незаконного обігу (кустарне виготовлення, розкрадання, контрабанда, надходження з «гарячих точок» і з місць захоронення радіаційних та токсичних предметів);

- боротьба з незаконним розповсюдженням радіаційних предметів та пристроїв (придбання, перевезення, зберігання, передача й збут);

- вилучення радіаційних предметів та пристроїв з незаконного обігу та їх знищення;

- утилізація радіаційних речовин, пристроїв, відходів;

- зберігання радіаційно забруднених предметів тощо.

Серед загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки особливу увагу потрібно приділити реабілітації осіб, що відбули покарання в місцях позбавлення волі за злочини, вчинені проти радіаційної безпеки. Соціальні заходи запобігання злочинності, безумовно, покликані впливати на різні соціальні інститути, зокрема під час відбуття покарання в місцях позбавлення волі в середовищі ув'язнених та після відбуття, у межах нормальних життєвих умов громадянського суспільства. Згідно з відомою кримінологічною закономірністю, чимало осіб, звільнених з місць позбавлення волі, апріорі перебувають у зоні ризику щодо потенційної ймовірності скоїти повторний злочин. Набутий кримінальний досвід, у тому

числі тривалий досвід перебування в середовищі засуджених в умовах соціальної ізоляції, впливає на сприйняття навколишнього середовища «на волі» та на побудову мислення. Чималий відсоток колишніх ув'язнених свідомо націлені на законослухняний спосіб життя, особливо ті особи, яких було засуджено за необережні злочини проти радіаційної безпеки.

До того ж після аварії на Чорнобильській АЕС майно, що залишилося на території зони відчуження, було вилучене з господарського обігу, відтак, одержало нульову вартість, тому його привласнення юридично не вважалось крадіжкою (предметом злочинів проти власності може бути майно, яке має вартість, ціну і перебуває в чужій власності. У разі ж викрадення чорнобильського майна діями винних не завдається матеріальної шкоди що є однією зі складових об'єктивної сторони складів злочинів проти власності) [35, с. 257–267].

Ситуація в державі свідчить про знижені можливості ресоціалізації таких осіб після звільнення. На це впливають соціально-економічні чинники в країні. Тому це питання має бути визначено державою як одне із пріоритетних. Крім цього, існує потреба встановлення ефективного адміністративного нагляду за цими особами. Ресоціалізація особи, звільненої з місць позбавлення волі, покликана забезпечити відновлення й розвиток цілісної особистості, здатної до об'єктивного ставлення як до навколишнього світу, так і до самої себе, світоглядного вибору, орієнтованого на загальнолюдські цінності [102, с. 90–92].

Повернення до протиправної поведінки осіб, що відбули покарання у вигляді позбавлення волі, нерідко пов'язане з невмінням або небажанням пристосовуватися до нових умов життя. Нерідко це спричинено закріпленням у свідомості зазначеної категорії осіб ціннісних орієнтацій, антисуспільних установок, що утворилися під впливом як злочинного середовища з його ідеологією, субкультурою та іншими атрибутами в місцях позбавлення волі, так і окремих представників злочинного світу. Тому необхідне здійснення ефективного контролю за особами, звільненими з місць позбавлення волі, після

відбуття покарання за вчинення злочинів, особливо в складі організованих угруповань. Однак робота із цією категорією осіб повинна бути спрямована не лише на оперативне запобігання або припинення можливого вчинення нових злочинів чи здійснення сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності, а, перш за все, на їх ресоціалізацію [304, с. 164].

Отже, без негайних загальносоціальних заходів, про які йшлося вище, рівень радіаційної злочинності в нашій країні буде зростати, а проблеми – поглиблюватись. Давно назріла проблема вироблення єдиного комплексного загальнонаціонального механізму протидії та запобігання злочинам проти радіаційної безпеки на концептуальному рівні, з розробленням поетапної стратегії радіаційної безпеки України (далі – Стратегія радіаційної безпеки України). Саме така Стратегія (як програмний документ) на загальному рівні визначить загальнонаціональну структуру державних органів з відповідними функціями й повноваженнями як систему соціально-економічних та правових заходів забезпечення радіаційно-екологічних інтересів людини і громадянина та держави в цілому (Додаток Н).

Крім того, одним із першочергових кроків із запобігання радіаційній злочинності є соціально орієнтована стратегія держави поліпшення умов забезпечення працевлаштуванням населення регіонів, наближених до територій Чорнобильської зони безумовного (обов'язкового) відселення. Неможливо залишити поза увагою й ту ситуацію, яка склалася в надрах правоохоронної системи, працівники якої наразі переживають часи невизначеності та деморалізації, що саме по собі стає об'єктивним чинником детермінації радіаційної злочинності. Дедалі все більше злочинів проти радіаційної безпеки вчиняють за сприяння окремих правоохоронців, на яких покладено обов'язок її забезпечувати. Такий стан справ змушує посилювати відповідальність службовців шляхом внесення змін до ряду статей КК України, що визначають покарання за кримінальні правопорушення в радіаційній сфері, і водночас вносити зміни до статей, спрямованих на захист правоохоронців і громадських діячів під час виконання ними власних службових обов'язків. Це має стати

запобіжним заходом протиправної поведінки щодо цих осіб. Враховуючи концептуальність визначених заходів запобігання цим злочинним проявам у сфері радіаційної безпеки, доцільно виокремити це поняття з внесенням його до переліків об'єктів кримінально-правової охорони, що містяться в ст. 1 КК України.

3.3. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинам проти радіаційної безпеки

У науковій сфері існують різні погляди на сутність спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам порівняно із загальносоціальними. Так, є думка, що, на відміну від загальносоціальних заходів, що реалізуються в основних сферах життєдіяльності, спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам мають переважно правовий характер. При цьому їх розуміння не можна зводити лише до реалізації кримінально-правових норм, оскільки покарання як таке не матиме успіху в протидії злочинності [140, с. 173–174].

До такого кореневого висновку Я. В. Леляк доходить на підставі аналізу праць класиків кримінологічної науки. Останні вважають, що покарання ніколи не перетворить потенційних правопорушників на законослухняних громадян, адже воно може завдати удару тільки злочинцю, який вчинив злочин, але не усуває причин, які сприяли його формуванню як злочинця. Продовжуючи свої міркування, автор шукає їм підґрунтя й у дослідженнях В. К. Мамутова та Б. Г. Розовського. Вони зазначили, що перш ніж «хапатися за сокиру» кримінально-правового впливу, потрібно спробувати розібратися в причинах недієздатності позитивного регулювання, поповнити й підвищити його потенціал» [140, с. 174; 155, с. 10–15]. Посилання здійснено на авторитетні джерела, однак складно погодитися з тим висновком, що спеціально-

кримінологічні заходи мають переважно правовий характер. Такий характер мають і загальносоціальні заходи з підстав, описаних у підрозділі 3.2 цієї дисертації. Крім того, видається, що ці дві категорії неможливо порівнювати через низку відмінностей. Ці заходи мають різний практично-застосовний характер, хоча й належать до одного комплексного процесу протидії та запобігання.

Під спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності розуміють «сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [126, с. 96]. Саме на цьому рівні відбувається спеціальна діяльність уповноважених на це державних органів, спрямована безпосередньо на протидію злочинним проявам. Зниження рівня злочинності є основним завданням таких заходів [276].

Усі ці напрями передбачають спеціальні заходи, що включають у себе заходи кримінального покарання, які застосовуються до особи, яка вчинила злочин, і мають на меті запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами; примусові заходи виховного характеру; заходи громадського впливу; адміністративні й дисциплінарні заходи; пропаганду кримінальних законів тощо [301, с. 25].

В основу класифікації заходів спеціально-кримінологічної профілактики також можуть бути покладені різні критерії. Наприклад, у кримінологічній літературі пропонують як критерій поділу використовувати дві ознаки: урегульованість кримінально-процесуальним законом (заходи процесуальні і непроцесуальні) та характер діяльності (заходи впливу на конкретну особу, заходи запобігання окремому злочину й усунення причин та умов вчинення злочинів). Заходи з усунення причин і умов вчинення злочинів, у свою чергу, поділяють на такі, що приймають за матеріалами конкретної кримінальної справи, за матеріалами узагальнення групи справ і за матеріалами вивчення

стану, динаміки, структури злочинності в різних масштабах. За своєю спрямованістю заходи профілактики можуть бути такими, що усувають обставини, пов'язані з несприятливими умовами формування особистості, а також обставини, які пов'язані з обстановкою вчинення злочину та сприяють досягненню злочинного результату [91, с. 42–43].

Зокрема, А. Е. Жалинський, розглядаючи структуру спеціально-кримінологічного запобігання, пропонує виокремити такі елементи: мету, прийоми та навички, організаційні форми заходів, умови, запобіжний ефект. На його думку, спеціальні заходи профілактики злочинів можна поділити на три групи залежно від механізму впливу на криміногенні фактори:

- заходи-норми, тобто спеціальні норми правил поведінки, що полегшують виконання кримінального закону та перешкоджають вчиненню злочину;

- заходи-команди (сигнали), тобто спонуки до проведення профілактичної роботи (подання, окремі ухвали, узагальнення судової практики, накази, що не мають нормативного характеру);

- заходи-дії, які полягають у безпосередньому впливі на криміногенні фактори та в реальній зміні несприятливої ситуації. Заходи-дії, у свою чергу, бувають таких видів: заходи контрольно-наглядового характеру, спрямовані на підтримання існуючих режимів, процесів і станів, на захист їх від різного роду порушень; заходи регулювання ситуацій, що вже склалися, виправлення несприятливої обстановки, що може призвести до злочину [81, с. 158–161]. Крім цього, у кримінологічній літературі пропонують здійснювати класифікацію заходів спеціальної профілактики переважно за ступенем їхньої радикальності:

- заходи, які запобігають виникненню криміногенних явищ і ситуацій;
- заходи, які усувають криміногенні явища та ситуації;
- заходи, які нейтралізують криміногенні явища й ситуації;
- заходи, які послаблюють чи утруднюють виникнення криміногенних явищ і ситуацій [91, с. 44].

Можливі класифікації спеціально-кримінологічних заходів і за іншими критеріями:

– залежно від масштабу: 1) ті, які здійснюються на всій території країни (загальнодержавні); 2) регіональні (галузеві); 3) ті, що здійснюються в масштабі об'єкта; 4) розраховані на групи конкретних осіб; 5) розраховані на певну особу (індивідуальні);

– за моментом їх застосування (початком реалізації) – раннє спеціальне запобігання, безпосереднє запобігання, запобігання рецидиву.

Як бачимо, критерії класифікації спеціально-кримінологічних заходів і механізмів протидії злочинності різноманітні та відмінні за своїми ознаками. Крім того, їх перелік можна продовжувати, а от відокремити найефективніші неможливо, виходячи з принципу розуміння важливості кожного з них у єдиній системі протидії.

Не вдаючись до дискусій стосовно термінологічних пропозицій щодо понять попередження – запобігання (за ступенем їх глибини та ефективності), варто зауважити, що ми приєднуємося до думок тих науковців, які вважають, що базовий рівень становлять заходи запобігання виникненню криміногенно сприятливих умов і полегшення виконання кримінального закону, спрямованого на проведення, зокрема, профілактичної роботи. Одним із таких комплексних заходів є кримінологічна експертиза норм права, спрямована на виявлення суперечностей і проблем, що можуть бути потенційно створені відповідними нормативно-правовими актами.

Підходи до проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів уже тривалий час обговорюють у кримінологічній науці. У вітчизняній кримінології цьому питанню з кінця 1990-х рр. приділяв увагу А. П. Закалюк [84, с. 100–104]; у російській – А. І. Долгова, яка, зокрема, є автором законопроекту РФ «Про кримінологічну експертизу» [171] й у дослідженні 2003 р. наголошує, що така експертиза спроможна виявляти ті суперечності та проблеми, що будуть створені відповідними нормативно-правовими актами й загострять проблему злочинності або боротьби з нею [72, с. 24].

Пізніше такого висновку дійшли й інші науковці. Так, дослідниця ефективності норм кримінального права І. О. Рощина обґрунтовує, що однією з умов підвищення ефективності норм кримінального права в протидії злочинам є проведення їх кримінологічної експертизи [252, с. 170].

Необхідність проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів передбачено Постановою Верховної Ради України «Про Державну програму боротьби із злочинністю» від 25 червня 1993 р. [205], згідно з якою, усі законопроекти та інші нормативні акти у сфері економіки, передусім зовнішньоекономічної, підприємницької, кредитно-фінансової та банківської діяльності, підлягають попередньо обов'язковій кримінологічній експертизі експертною комісією при Інституті держави і права Академії наук України [205]. Водночас чинне законодавство України має власні особливості. Так, за спектром розкриття конкретних правових питань ситуація різниться в окремих сферах. Якщо названа вище постанова ВР України визначає завдання експертного кримінологічного дослідження законопроектів та інших нормативно-правових актів переважно у сфері фінансово-економічної, кредитно-фінансової й банківської діяльності, то сфера радіаційної безпеки країни не зачіпається. Отже, законодавство України потребує включення на базовому нормативно-правовому рівні категорії нормативно-правових актів всіх рівнів у сфері радіаційної безпеки. Єдиний законопроект, який містив цю категорію, – «Про кримінологічну експертизу проектів нормативно-правових актів», який було зареєстровано ще у 2005 р., однак, він досі залишається не прийнятим [220].

У цьому аспекті варто також врахувати чинник формування внутрішнього ставлення громадян до потенційно криміногенного явища та його наслідків. Ідеться про засоби масової інформації. У сучасних умовах саме ЗМІ (зокрема мережа Інтернет) стали найпоширенішим джерелом отримання інформації, особливо серед молоді.

Тому при визначенні спеціально-кримінологічного запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної

поведінки неповнолітніх потрібно звернути увагу, що, згідно з Рекомендаціями Парламентської Асамблеї Ради Європи з медіаосвіти [246], для більшості дітей і молоді сучасні медіа (особливо Інтернет), значно більше, ніж прості засоби пізнання навколишнього світу. Це їх світ, їх віртуальна реальність, де все найкраще й найгірше може бути як створено, так і знищено. Молоді значно більше, ніж дорослим, подобається мати справу з новими технологіями, і вони більш невимушені в цьому відношенні. Водночас молоді люди не володіють достатніми навичками для об'єктивного оцінювання реального змісту отримуваної інформації [249, с. 124–127].

Оскільки злочинам проти радіаційної безпеки притаманна географічна ознака, розробку методик втілення такої програми необхідно покласти на місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування, а її втілення – на відповідні структурні одиниці в особі відділів та управлінь освіти. На виконання цього завдання нами запропоновано проект доповнень до щорічних планів заходів Міністерства освіти і науки щодо профілактики правопорушень серед дітей та учнівської молоді (Додаток П).

За нашою теоретичною конструкцією спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, яка бере свій початок з кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у сфері протидії злочинам проти радіаційної безпеки, виховне запобігання має здійснюватись через упровадження педагогічно-виховних механізмів, налагодження контролю над ЗМІ тощо. Отже, ми пропонуємо наступний рівень таких заходів, яким є правоохоронна профілактика. Упровадження нового КПК України й реалізація його положень [117; 118; 119] крізь призму галузевих наказів Генерального прокурора України загострила проблему, яка заслуговує на обговорення та вимагає вироблення єдиної практики вирішення цих питань у державі. Зокрема, неврегульованим на законодавчому рівні на сьогодні є порядок виявлення причин вчинення кримінальних правопорушень і умов, що їм сприяли, у зв'язку із чим органи досудового розслідування не виконують ефективно роботи із цих питань, а профілактична функція слідчого фактично зводиться нанівець [159].

Фактично кримінально-процесуальне правове поле сьогодні позбавлене дієвого заходу запобігання умовам виникнення й прояву злочинних явищ. КПК України від 28 грудня 1960 р. містив у собі положення, згідно з яким при провадженні дізнання, досудового слідства та судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані були виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину та реалізації цього механізму як заходу подальшого запобігання (ст. 23, 23¹ КПК України 1960 р.).

Про необхідність існування такого механізму свідчить аналіз судової практики, проведений Верховним Судом України саме в аспекті винесення окремих ухвал і постанов місцевих судів. Так, для усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також з інших підстав, передбачених КПК, місцевими та апеляційними судами України за результатами розгляду кримінальних справ у 2001 р. було винесено 6320 окремих ухвал (постанов), у 2002 р. – 4661, у 2003 р. – 5753, у 2004 р. – 7339, у 2005 р. – 7265, у 2006 р. – 6613. На порушення законності при проведенні дізнання чи досудового слідства у 2006 р. суди винесли 2,3 тис. окремих ухвал, що становить 38,5% від загальної кількості, та у зв'язку зі зривами судових засідань – майже 2 тис., або 30,2% від усіх винесених (6613). У 2006 р. питома вага винесених окремих ухвал із різних питань становила 3,5% (у 2005 р. – 3,5%) від кількості закінчених провадженням кримінальних справ. Найменше винесено окремих ухвал у судах Черкаської (1%, або 47 окремих ухвал), Харківської (1,3%, або 164), Рівненської (1,5%, або 47) областей, м. Севастополя (1,6%, або 24). Повідомлення про вжиті заходи надійшли в 2006 р. до судів лише на 4,4 тис. окремих ухвал (постанов), що становить 66,7% від їх загальної кількості. За невиконання заходів до усунення зазначених в окремих ухвалах (постановах) судів, поданнях органів дізнання або протестах, приписах чи поданнях прокурора порушень закону до адміністративної відповідальності відповідно до ст. 185⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) суди в 2006 р. притягнули 185 осіб. Апеляційні суди згідно зі ст. 380 КПК у 2006 р.

винесли 1,4 тис. окремих ухвал, із них на порушення закону, допущені судами першої інстанції, – 731 [200].

Подібні механізми правоохоронної профілактики успішно діють й у Республіці Білорусь (Кримінально-процесуальний кодекс РБ, ст. 33 [121]), Російській Федерації (Кримінально-процесуальний кодекс РФ, ст. 29 [123]), Республіці Казахстан (Кримінально-процесуальний кодекс РК, ст. 59 [122]).

Враховуючи успішність практики застосування таких заходів як одного з дієвих механізмів запобігання злочинним проявам, а тим більше специфічність самих злочинів у сфері радіаційної безпеки, наразі видається доцільним повернути цей механізм і закріпити його на нормативно-правовому рівні.

З огляду на вищезазначене необхідно доповнити чинний КПК України процесуальною нормою з метою зобов'язати слідчого встановлювати причини й умови вчинення злочину та винесення відповідного подання, а саме ст. 110 КПК України:

– частиною восьмою такого змісту: *«Під час кримінального провадження слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення»;*

– частиною дев'ятою в такій редакції: *«Слідчий, прокурор, встановивши причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вносять у відповідний державний орган, орган місцевого самоврядування, громадську організацію, суб'єкту господарювання, незалежно від форми власності та підпорядкування або посадовій особі такого органу й суб'єкту постанову про вжиття заходів для усунення цих причин і умов»;*

– частиною десятою, метою якої є створення механізму контролю, та викласти її в такій редакції: *«Процесуальні керівники й керівники слідчих підрозділів зобов'язані контролювати стан виконання постанови та дані про результати їх розгляду долучати до матеріалів кримінальних і наглядових проваджень».*

Фахівці в галузі кримінального процесуального права поділяють цей підхід і вважають, що відмова від встановлення причин та умов злочинів істотно погіршить протидію злочинності [159].

Такий механізм є особливо актуальним для злочинів проти радіаційної безпеки, враховуючи особливість таких злочинів і своєрідність радіаційної злочинності. У цій специфічній сфері особливий характер мають і самі умови та причини виникнення злочинної поведінки. Територіальний критерій спонукає звертати особливу увагу на функціонування органів державної влади на цих територіях, зокрема на умови перебування радіаційного предмета, здійснення діяльності, пов'язаної з ним. Сама специфіка цього предмета змушує враховувати процеси, що відбуваються навколо нього. Причини виникнення злочинного прояву в цих умовах вимагають аналізу наслідків, які настали та пов'язані з високим рівнем латентності. Низький рівень правової свідомості населення стосовно радіаційних ризиків, які дуже часто є прихованими, також вимагає ретельної уваги та контролю для забезпечення належних умов з метою зменшення рівня чинників радіаційної злочинності.

Особливе значення серед спеціальних заходів запобігання злочинності має покарання як одна з форм кримінально-правової реакції на вчинений злочин. Цей захід кримінально-правового впливу органічно поєднує в собі як суто юридичні, так і філософсько-правові питання [65, с. 33–45].

З одного боку, наявність покарання слугує важливим виховним інструментом, оскільки застерігає особу від вчинення злочину, а з іншого – застосування такого засобу примусу до особи, яка вчинила злочин, і пов'язані із цим обмеження прав і свобод засудженого мають утримати інших осіб від злочинної поведінки під загрозою покарання [140, с. 178]. У зв'язку із цим актуальним є питання про ефективність покарання як засобу запобігання злочинам проти радіаційної безпеки.

Покарання, як і інші заходи кримінально-правового характеру, передбачені в КК України, повинні бути доцільними, диференційованими та ефективними з погляду досягнення поставлених завдань, особливо

забезпечення належного й дієвого запобігання вчиненню злочинів [256, с. 1]. Лише законне, обґрунтоване та справедливе покарання може забезпечити належний запобіжний вплив. Щодо важливості покарання з обов'язковим дотриманням його основного завдання, то актуальними є висновки Н. О. Гуторової, на думку якої, невідворотність покарання постає важливим чинником його ефективності [58, с. 344–348]. Під час характеристики кримінально-правових функцій покарання Т. А. Денисова обґрунтовано акцентує на тому, що призначенням покарання повинна забезпечуватись ефективна реакція суспільства на злочин, чим буде досягнута невідворотність покарання. У ході судового розгляду справи необхідно задовольнити, насамперед, інтереси потерпілого, усунути впевненість громадян у тому, що органи поліції, прокуратури й суди є корумпованими. Зараз реакція кримінального правосуддя на вчинений злочин є або запізнілою (враховуючи час від вчинення посягання до винесення вироку), що породжує враження безкарності, або жорсткою, невідповідною тяжкості злочину й особі винного [64, с. 17].

Подібна наукова позиція була висловлена в дисертації О. І. Шинальського. На його думку, значне зниження загальнозапобіжної ролі покарання в протидії злочинності відбувається через низьку реалізацію принципу невідворотності покарання й відповідальності [322, с. 8].

Неможливість забезпечити достатню міру невідворотності кримінального покарання, високий рівень латентності радіаційних злочинів зводять до мінімуму роль покарання в запобіганні злочинам, тому потрібно насамперед визначити мету спеціального запобігання. Під кутом зору цього дослідження доречно навести приклад необхідності дотримання принципу невідворотності за вчинення злочинів, передбачених ст. 267¹ КК України, – переміщення за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин або будь-яких інших об'єктів. Цей

приклад стосується питань порушення режиму переміщення продуктів рослинного і тваринного походження (грибів, ягід, риби) мешканцями забруднених та суміжних територій. У наших реаліях міра розуміння загроз від цих дій у цих людей мінімальна, а ризик, навпаки, максимальний. Дотримання завдання невідворотності покарання в цьому аспекті є малоефективним через наявність суб'єктивного людського фактора з боку представників контролюючих органів.

Аналіз судових вироків у кримінальних справах та провадженнях щодо осіб, що вчинили злочини проти радіаційної безпеки, дозволив дійти такого висновку: у судовій практиці не спостерігається тенденції переваги певних видів покарань. При призначенні покарання суди, залежно від конкретних обставин справи, застосовують до засуджених покарання у виді як позбавлення волі (в окремих випадках у вироках призначаються строки від 5 до 8 років позбавлення волі), так і із застосуванням ст. 75 КК України, звільняючи засудженого від відбування покарання з випробуванням протягом певного строку (як правило, такий строк судами визначається у виді 3 років з покладанням на таку особу встановлених кримінально-виконавчою інспекцією обов'язків). У першому випадку кількість «реальних» вироків становить 36%, у другому – 34,21% від загальної кількості вироків у цій сфері. Водночас із набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р. [117; 118; 119] у правозастосовній практиці виникла можливість укладення між правоохоронним органом та підозрюваним угод про визнання винуватості. Ця новела прямо вплинула на осіб, що вчиняють радіаційні злочини. Серед радіаційних злочинців все більше спостерігається їх намір, обґрунтований усвідомленням та каяттям, піти на компроміс з державою завдяки застосуванню цього права. Частка такої остаточної форми вирішення кримінального конфлікту між державою та фізичною особою становить 28,94% від загальної кількості кримінальних проваджень. Здебільшого судові вирoki, що так чи інакше пов'язані з позбавленням волі, припадають на ст. 265 КК

України; в окремих випадках спостерігається одночасне застосування ст. 201 КК України залежно від обставин злочину.

Водночас дослідження виявило менш сувору судову позицію щодо обрання міри покарання за вчинені злочини у сфері радіаційної безпеки. Так, під час розгляду правопорушень, передбачених ст. 267¹ КК України, судами здебільшого обирається санкція у вигляді штрафу (від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Такий вид покарання застосовують на рівні 82,35% від злочинів цієї групи, ще 17,64% припадає на призначення покарання у вигляді позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК України. Підсудний звільняється від відбування покарання з випробуванням та встановленням іспитового строку, як правило, терміном в один рік. Під час проголошення кожного вироку судами враховуються обставини, що пом'якшують покарання, зокрема такі, як наявність на утриманні малолітніх/неповнолітніх дітей. Кількість осіб, що вчинили злочини цієї групи, на утриманні яких перебувають діти, становить 78% від загальної кількості притягнутих до покарання осіб у цій категорії судових обвинувальних вироків.

Із загальної кількості вироків за найпоширеніші радіаційні злочини (ст. 265, 267¹ КК України) маємо таку статистичну картину: більша частина вироків, проголошених за вчинення злочинів у сфері радіаційної безпеки, не пов'язана з обранням покарання у вигляді позбавлення волі (91%), а остаточні судові рішення в справах/провадженнях цієї категорії в частці 9% від їх загальної кількості передбачають виправлення засудженого саме в умовах ізоляції від суспільства.

Крім цього, у всіх випадках (100%) за вчинений злочин проти радіаційної безпеки законодавство передбачає, а суди застосовують додаткові заходи – конфіскацію або знищення предмета злочину, якщо наявне майно, до якого таку санкцію допустимо застосувати. Окремим заходом, що може мати місце лише при розгляді справи у сфері злочинів проти радіаційної безпеки, є відправлення речових доказів на технологічну переробку (за наявності такої можливості) до відповідного спеціалізованого підприємства, яким в Україні

визначено ДСП «Централізоване підприємство з поводження з радіоактивними відходами» [40], як єдиній національній експлуатаційній організації з поводження з радіоактивними відходами на стадії їх довгострокового зберігання і захоронення [235].

Притягнення винних до кримінальної відповідальності, призначення та виконання покарання, передбаченого законом, є похідним від завдань реалізації цієї відповідальності. Найбільш кримінологічне навантаження має напрям здійснення спеціально-кримінологічних заходів запобігання та протидії, спрямованих на нейтралізацію криміногенних факторів, запобігання злочинів, що готуються, і припинення злочинних посягань, що починаються.

Відомо, що запобігання злочинам забезпечується не лише правоохоронною діяльністю, а й низкою заходів інших державних органів і громадських формувань [279, с. 13–18].

Однак, відповідно до основних завдань цього дослідження та основних поглядів, які в ньому обстоюються, увагу зосереджено на суб'єктах, функцією яких є запобіжний, обмежувальний вплив на створення причин та умов виникнення кримінальної загрози радіаційній безпеці. Так, актуалізовано нерозкритий потенціал навчальних закладів у вихованні правової радіаційно безпечної культури, загострено увагу на проблемах безконтрольного контенту в ЗМІ, черговий раз порушено питання відсутності стратегічного напрямку радіаційної безпеки в доктрині національної безпеки, вказано на відсутність механізму правової експертизи нормативно-правових актів у сфері радіаційної безпеки (що, наприклад, призвели до прогалин стосовно запобігання в чинному КПК України) і наявність де-факто проблеми невідворотності покарання за злочини, пов'язані з порушенням режиму вивезення за межі зони відчуження продуктів харчування місцевим населенням суміжних територій тощо. Водночас ці суб'єкти цілком заслуговують на визначення спеціальних у режимі запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, а їх потенційні механізми впливу – достатніми заходами запобігання таким проявам.

Закладення основ правового виховання молоді, інформаційна робота в ЗМІ та системний попередній аналіз нормативно-правових актів у сфері запобігання злочинам проти радіаційної безпеки є складовими фундаментального підходу до комплексного запобігання. Ефективна робота із запобігання злочинам цього виду не може ґрунтуватися на разових механізмах і короточасних акціях. Така діяльність первинно має базуватись на вихованні, просвітництві та аналізі з метою профілактики. Наразі Україна переживає часи зміни напрямів політичних процесів, що завжди породжує нові погляди на реформування державного апарату. Так, доволі поширеними є заклики щодо створення нових органів тієї чи іншої боротьби/протидії. Ситуація, що склалася, спонукала до проведення опитування представників правоохоронних органів з переліком питань стосовно новітньої концепції реформування правоохоронних органів у цілому, а також щодо необхідності створення спеціального органу протидії та боротьби зі злочинами проти радіаційної безпеки та/або спеціального правоохоронного органу з повноваженнями протидії радіаційній злочинності на території Чорнобильської зони безумовного обов'язкового відселення. На запитання: *«Чи вважаєте Ви доцільним створення спеціального органу боротьби та протидії радіаційній злочинності?»* – 211 респондентів дали такі відповіді: виправдано та доцільно – 15,3%; ні, вже достатньо контролюючих органів (служб, управлінь) – 57%; інше – 11,4%; вагаюся відповісти – 17%. Причому багато респондентів запропонували власний варіант відповіді, який фактично в уніфікованому вигляді зводився до такого: потрібно зменшити кількість контролюючих служб та перелік підстав для перевірки суб'єктів цивільного сектору. Отримані результати дають підстави вважати, що «експертне» середовище правоохоронців, яких за необхідності замінити просто ніким, на фоні відсутності профільних загальнодержавних програм виховання та підготовки кадрів, не готове до кардинальних змін у системі протидії злочинності, зокрема до структурних змін у сфері протидії радіаційній злочинності (Додаток Р). Отриманий результат ще раз свідчить на користь наших базових пропозицій

щодо вдосконалення, насамперед, фундаментальних підходів у фаховій підготовці відповідних нормативно-правових актів, спеціального правового виховання та забезпечення радіаційної безпеки за допомогою ЗМІ. По суті, ми тяжіємо до гібридної моделі поєднання вищенаведеної комплексної роботи з невідворотним наслідком у вигляді обов'язкового кримінального покарання за вчинене протиправне радіаційно небезпечне діяння, в якій саме покарання посідає не провідне місце в системі заходів запобігання, а постає заходом, що доповнює об'єктивно не ідеальний процес спеціально-кримінологічного запобігання злочинам цього виду.

За усталеною позицією, індивідуальні заходи запобігання злочинам визначають як цілеспрямований комплекс дій, спрямованих на конкретну людину, її найближче оточення, де робота, передусім, зосереджена на дослідженні її поведінки та впливі на її спосіб життя тощо. Аналіз таких об'єктів надає змогу виявити чинники, що свідчать про реальну можливість вчинення особою злочину. Тобто під індивідуальними заходами запобігання злочинам розуміють систему цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог, виховного впливу на свідомість, почуття, волю особи, що піддається профілактиці, з метою усунення, нейтралізації, блокування в неї негативних та одночасно формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки [6, с. 39].

Основним завданням індивідуальної профілактики є недопущення вчинення злочину конкретною особою.

Індивідуальна профілактика здійснюється у двох формах:

1) усунення тих детермінант, які сприяють вчиненню злочинів проти радіаційної безпеки. Для цього висувають вимоги щодо проведення заходів роз'яснювально-профілактичного, організаційно-управлінського, економічного, ідеологічного характеру;

2) безпосередній вплив на особу, яка вчинила або схильна до вчинення злочинів цього виду, для чого необхідно знати характерні риси особи злочинця,

мікросередовище, в якому перебуває особа, обставини, які зумовлюють внутрішнє ставлення до порушення радіаційної безпеки.

Індивідуальні заходи запобігання злочинам належать до фундаментального рівня заходів забезпечення радіаційної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки держави. Без перебільшення можна стверджувати, що внутрішнє ставлення потенційного винуватця до радіаційної безпеки є основним чинником, на який мають бути спрямовані такі заходи. Воля індивіда формується не лише під дією певних чинників, що мотивують, а й через несприятливий вплив зовнішніх факторів, які прямо чи опосередковано формують внутрішнє асоціальне ставлення особи до об'єктивних процесів. Злочинність, як одна з форм соціопатії людини, є прямим наслідком соціальних криз та гуманітарних катастроф. Як слушно зауважує О. М. Костенко, серед загроз національній безпеці особливе місце посідають фактори, що виражаються у формі злочинності. Виявляється, що коріння будь-яких соціальних криз і гуманітарних катастроф, а також національної деградації перебувають у соціопатії особистості, одним із проявів якої є злочинність. У подальшому такі міркування набувають логічного висновку, що індивідуальна профілактика знаходить свою реалізацію, зокрема, і крізь призму загальнонаціонального процесу формування соціальної культури в громадян і втілюється у формулі: «краще за допомогою формування у людей культури усунути комплекс свавілля та ілюзій, ніж карати за прояв цього комплексу у вигляді злочину» [105, с. 37–43].

Таким чином, для індивідуальної профілактики злочинів проти радіаційної безпеки важливе значення має не лише безпосереднє запобігання порушенням вимог та правил радіаційної безпеки, а й усунення явищ і процесів, які формують ілюзію безпечного свавілля стосовно правил безпеки. Сутність індивідуальної профілактики полягає у своєчасному виявленні осіб, які потенційно схильні до вчинення радіаційно небезпечних злочинів, і застосуванні до них заходів, що націлені на запобігання цій злочинній поведінці. Індивідуальну профілактику щодо осіб, від яких потенційно можна

очікувати вчинення злочинів, повинні проводити, перш за все, правоохоронні органи, вищі керівники відповідних організацій, підприємств і установ (якщо в зоні злочинного ризику є посадова особа або державний службовець), працівники контрольних органів, органів прокуратури, представники громадських організацій та інші суб'єкти профілактики.

Злочинність зумовлюється комплексом негативних явищ та процесів різного походження, котрі і є так званими об'єктами запобіжного впливу. Тому важливе значення для запобігання злочинам має правильний вибір об'єкта впливу. Кримінологія переважно спирається на соціологічну парадигму й виокремлює суспільні відносини, вважаючи тільки їх об'єктами злочинів, об'єктами визначають різні недоліки у функціонуванні суспільних відносин [71, с. 85].

Беручи за основу модель індивідуальної профілактики з двох вищенаведених форм – усунення детермінант та вплив на особу, яка вчинила злочин, комплексну роботу з усунення детермінант, які сприяють вчиненню злочинів проти радіаційної безпеки, доцільно розпочати з індивідуальних організаційно-управлінських заходів. За своїм правовим характером такі заходи мають превентивний, тобто запобіжний, характер і здебільшого спрямовані на запобігання виникненню злочинних наслідків через службову недбалість відповідальних службових або посадових осіб установ/організацій, на яких покладено обов'язок прямо чи опосередковано забезпечувати належний стан радіаційної безпеки. Вагому частку злочинів цієї групи становить службова недбалість, як дія або бездіяльність, що призводить до порушення нормального функціонування процесів, пов'язаних із радіаційним предметом.

Для індивідуальної профілактики вчинення службової недбалості важливе значення має не лише безпосереднє запобігання порушенням вимог здійснення державної служби чи виконанню посадових обов'язків, а й усунення явищ і процесів, які негативно впливають на їх виконання. Суть індивідуальної профілактики полягає у своєчасному виявленні осіб, які недбало ставляться до своїх обов'язків, і застосуванні до них заходів, що націлені на запобігання цій

злочинній поведінці. Заходи індивідуальної профілактики службової недбалості радіаційної сфери в органах виконавчої влади можуть мати застережливий або обмежувальний характер і полягають у встановленні певних вимог, обмежень чи заборон стосовно осіб, які претендують на службу в органах виконавчої влади, проходять таку службу чи звільнилися з неї [160, с. 31]. Певний перелік таких заходів, що фактично створюють обмеження при прийомі на публічну службу/посаду, може містити вимоги відповідно до характеру виконуваної роботи. Наприклад, якщо посада на підприємстві передбачає транспортування радіаційно небезпечних матеріалів, то обов'язковою умовою для прийняття кандидата на цю посаду може слугувати певний водійський стаж або досвід керування спецтранспортом [38]. Обмеження під час прийому на роботу, на наш погляд, не можна тлумачити як дискримінаційне обмеження конституційного права на працю, а навпаки, воно спрямоване на запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, які можуть бути вчинені малокомпетентними чи недосвідченими кадрами.

Процедура прийняття на державну службу, просування по ній тощо є недостатньо відкритим та прозорим явищем, зокрема, має місце суб'єктивізм у доборі кадрів і їх просуванні, а відтак не забезпечується належний контроль у цій сфері з боку суспільства. Це посилює недовіру до органів державної влади й разом із тим створює додаткові можливості для зловживань, корупції та хабарництва, безвідповідальності державних службовців. Унаслідок дії зазначених і численних інших факторів ефективність державної служби знижується, посилюються відчуженість людини від держави, нестабільність у суспільстві [219, с. 12]. У такому разі актуальною є реформа щодо проведення атестаційних перевірок із залученням громадськості. Введення до складу таких комісій представників медіа та громадських організацій посилить контроль за доббором спеціальних кадрів, а також стане ще одним чинником протидії існуванню лояльного середовища щодо виникнення, існування та поширення радіаційних ризиків у частині недбалого управління на спеціальних об'єктах.

З огляду на значення та ступінь небезпеки в установах, на підприємствах, де використовують радіаційно небезпечний предмет, увага до кадрів, які працюють, має також бути на високому рівні. Ділові й моральні якості працівників є частиною загальної культури, яка є об'єктивним фактором, що стримує поширення недбалості в радіаційній сфері. Для запобігання службовій недбалості свого часу було запропоновано прийняти Моральний кодекс державного службовця, який би став основою кадрової й виховної роботи в державних установах та освітніх закладах [144, с. 243]. Досі не прийняті проект Кодексу поведінки державних службовців України [99], проект Закону України «Кодекс доброчесної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави» [98] та проект Закону України «Про доброчесну поведінку осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів місцевого самоврядування» від 10 квітня 2008 р. № 2362 [207]. Однак, незважаючи на згадані спеціально-кримінологічні заходи, що стосуються службової особи, основною метою індивідуальної профілактики злочинів проти радіаційної безпеки є безпосереднє керівництво підприємств, установ, яке має створювати та підтримувати нормальний клімат у колективі й забезпечувати загальні умови запобігання потенційним злочинним проявам.

Стосовно роз'яснювально-профілактичних заходів необхідно зауважити, що найбільш ефективним механізмом їх втілення є загальнодоступна інформація, яку транслюють засоби масової інформації. Роз'яснення всіх ризиків, що тягнуть за собою злочини проти радіаційної безпеки, має бути одним із пріоритетних напрямів такої роботи. У цьому аспекті обов'язково потрібно запровадити проведення профілактичних лекцій, спеціалізованих семінарів тощо із залученням спеціалістів з різних сфер. Такими експертами можуть бути лікарі (для пояснення наслідків ураження радіацією людей), службовці правоохоронних органів з профільних управлінь/відділів боротьби з корупцією (для ілюстрації наслідків необережної поведінки у сфері радіаційних ризиків або наведення прикладів відповідальності за діяння, спрямовані на протиправне збагачення), екологи (для розкриття масштабності потенційних

радіаційно небезпечних наслідків для навколишнього середовища) тощо. Прогресивним заходом можуть стати спеціально створені відеоматеріали із соціальним змістом, що характеризують особливості діяльності того чи іншого підприємства, про недопущення протиправного поширення радіаційного елементу. Майже всі засоби масової телекомунікації в нашій країні є приватними або перебувають на шляху роздержавлення [234]. Через це виникають певні складнощі з наданням безкоштовного ефірного часу, якщо це радіо чи відео-ЗМІ, газетних шпальт – якщо друковані ЗМІ. Аналіз ефірного контенту основних загальнонаціональних телевізійних каналів України: «1+1», «Інтер», «ICTV» – свідчить, що приблизна частка соціального контенту ефірів становить від 1 до 3% загального ефірного часу. На жаль, більшість із трансльованих телесюжетів не містить роз'яснень ризиків радіаційної злочинності. У свою чергу, одержані результати дають підстави для висновку, що частково соціальний контент допустимо заповнювати й важливими для радіаційної безпеки сюжетами, однак, актуальним є питання: хто повинен цим займатися? Оскільки основним суб'єктом профілактичної діяльності в нашій країні є правоохоронні органи, то єдиний можливий втілювач ідей медійної профілактики – громадськість в особі спеціалізованих громадських організацій. Заохоченням останніх до такої діяльності як вагомої рушійної сили можуть бути спеціально розроблені грантові програми. Однак на сьогодні такий напрям діяльності профільного міністерства зведено до формального декларування [187].

Необхідність законодавчо врегулювати взаємодію громадських об'єднань з державними, правоохоронними органами, органами кримінально-виконавчої системи, судової системи між собою також пов'язана зі здійсненням наглядової функції над можливими правопорушниками режиму радіаційної безпеки, особливо над мешканцями суміжних із Чорнобильською зоною населених пунктів.

Економічний характер здійснення індивідуальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки в межах цієї дисертації розкрито на

прикладі підвищення рівня матеріального забезпечення мешканців територій, суміжних із Чорнобильською зоною безумовного (обов'язкового) відселення. Так, новаторським заходом у цьому плані можуть стати спеціальні проекти часткового розвитку туристичної інфраструктури таких територій. Катастрофа на Чорнобильській АЕС та історії, пов'язані із цим, протягом тривалого часу поширюються в інформаційному просторі та породжують неабиякий інтерес з боку туристів, які прагнуть відвідати зону відчуження в межах дозволених територій суто з туристичних міркувань та жаги до екстремальних розваг. Теоретично, проведення однодобових турів є можливим за умови правильної організації такого проекту з урахуванням усієї специфіки та ризиків цих територій. Окремим сегментом відвідувачів можуть бути вимушені переселенці з міста Прип'ять, які в обов'язковому порядку були змушені виїхати до інших територій після аварії на ЧАЕС. Розвиток таких проектів частково вплине на появу нових робочих місць, на розвиток інфраструктури, що, у свою чергу, стане імпульсом для регіонального розвитку окремих груп населення. Поява такої динаміки прямо вплине на поліпшення ситуації із зайнятістю населення, його матеріальними здобутками, а отже, і на часткове зникнення окремих детермінант злочинності, зокрема радіаційної.

Заходами ідеологічного характеру має стати патріотичне виховання молоді, формування ідейного переконання громадян України в тому, що національна безпека, у тому числі радіаційна, починається з кожного з нас. Наступним важелем ідеологічної складової заходів запобігання є поглиблене поширення ідеології: «безпечне життя сьогодні – безпечне майбутнє завтра», що буде включати, насамперед, розуміння необхідності додержання радіаційної безпеки завдяки запобіганню злочинним проявам у цій сфері. Усі умисні злочини цієї групи так чи інакше пов'язані з контактами з громадянами як кінцевими споживачами радіаційно забруднених речей/матеріалів та продуктів. У цьому аспекті доводиться торкатися проблем віктимологічної профілактики, позаяк для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, а саме запобігання злочинам, разом із вивченням особи злочинця, причин та умов, що

сприяють вчиненню злочинів, необхідно також детальне дослідження особи потерпілого (жертви злочинів) та всіх тих обставин, через які ця особа потерпіла від злочину [242, с. 114]. В аспекті запобігання не робиться акцент на жертві злочину в розумінні процесуального закону як потерпілої особи. У цьому випадку зосереджено увагу на жертві злочинного прояву, якою стає звичайний пересічний громадянин – споживач товару від незаконного промислу радіаційно забрудненими матеріалами або продуктами харчування.

Під час цього дослідження було проведено опитування низки фокус-груп у трьох містах України: Києві, Чернігові та Славутіч (Київська область). Ці міста опитування обрано не випадково. Так, Київ та Чернігів – це найближчі обласні центри країни, що найбільш наближені до зони радіаційного ураження та забруднення після Чорнобильської катастрофи. Саме до цих міст і потрапляє більшою мірою уражена продукція від рибальства, полювання та збору грибів. Усім відомі місця/ринки стихійної торгівлі, де ведеться несанкціонована торгівля, зокрема продукцією, яка не проходить відповідних аналізів та перевірок. Місто Славутич географічно знаходиться найближче до Чорнобильської атомної електростанції та забруднених територій відповідно. Його мешканці переважно працюють на станції й об'єктах, пов'язаних із забезпеченням її функціонування, підтримання безпеки та радіаційного контролю. Тобто люди, які щодня перебувають у прямому чи опосередкованому контакті з радіацією чи пов'язаних з нею процесах. Основними питаннями анкетування були такі: «Чи купуєте Ви продукти харчування в місцях стихійного продажу, наприклад, біля станцій метро чи в інших місцях масового скупчення громадян?»; «Якщо так, то чи входить до Вашого вибору свіжа риба, гриби та ягоди?». Загалом було опитано 150 респондентів різних вікових груп і соціальних категорій. Отримані результати свідчать, що 17,6% громадян беззастережно купують продукти харчування в зазначених місцях.

Час від часу можуть придбати продукти в зазначених місцях 34,3% громадян, з них майже всі готові й далі це робити, якщо це впливає на вартість

продукту; 48% опитаних респондентів вказали, що ніколи не купують грибів за таких умов, однак інколи можуть придбати ягоди, рідше свіжу рибу. Цікавим виявився результат опитування респондентів у м. Славутич: відсоток людей, готових купувати певне коло продуктів в умовах стихійного продажу з усіма ймовірними ризиками виявився незначним порівняно з відсотком в інших містах – 7%. Майже 60% опитаних славутичан зазначили, що ніколи не купували зазначені продукти в таких умовах продажу; 33% – що можуть іноді купити ягоди та рідше свіжу рибу (Додаток С).

Як індивідуальні профілактичні заходи превентивного характеру для осіб, що можуть потенційно стати правопорушниками в радіаційній сфері, допустимо використовувати профілактичні бесіди з представниками правоохоронних органів із залученням експертів з охорони навколишнього середовища, а також фахівців Міністерства охорони здоров'я. Метою такого підходу є поєднання важелів від ідейного переконання до загрози покаранням. Певне поєднання риторики невідворотності покарання за вчинення певного роду злочину з психологічним внутрішнім усвідомленням прихованої загрози, яку несе радіаційний матеріал, як потенційний предмет злочину, має бути вагомим важелем переконання для особи, яка керується мотивом користі та збагачення, а також особи, від сумлінності виконання функцій якої залежать життя та здоров'я неусвідомленого й невизначеного кола осіб простих громадян.

Вище розглянуто здебільшого заходи переконання та індивідуальної профілактики злочинів проти радіаційної безпеки. Однак, беручи до уваги категорію самих злочинів і природу їх виникнення, варто визнати, що такі підходи не є абсолютними та достатніми. Дотримання кримінального законодавства у сфері радіаційної безпеки передбачає наявність загрози покаранням у вигляді штрафів, обмеження або позбавлення волі. Актуальним є і посткримінальний контроль.

Посткримінальний контроль можна застосовувати й до правопорушників режиму радіаційної безпеки, а саме мешканців прилеглих до Чорнобильської

зони територій, які порушили закон з метою вилову риби, полювання та збиральництва для забезпечення власних потреб без системного такого промислу з корисливих мотивів. Пом'якшення в цьому разі ми запропоновано застосувати до потенційних правопорушників через їх територіальну належність до зони, що обмежує їх у праві на вільне використання природних багатств порівняно з іншими територіями України.

Наступним питанням, що потребує вирішення в межах програми індивідуальної профілактики злочинів проти радіаційної безпеки, є заходи запобігання необережній поведінці. Майже в більшості випадків злочинів проти радіаційної безпеки внутрішнє ставлення правопорушників до вчиненого є легковажним з погляду оцінки наслідків своїх дій. Протидіяти такій поведінці, а в нашому випадку – ставленню до наслідків, за допомогою правових та інших заходів можна, якщо спиратися на особливості змісту свідомості та волі [337, с. 474–480].

Зміст підходу зводиться до того, щоб актуалізувати потенційні наслідки злочину проти радіаційної безпеки в усвідомлення потенційного правопорушника. Це питання є вкрай важливим для тих правопорушень проти радіаційної безпеки, які не мають індивідуально вираженої власної жертви, тобто потерпілого, яким може бути невизначена особа, це може бути пересічний громадянин, який придбав радіаційно забруднену рибу на стихійному ринку або за оголошенням купив будівельні матеріали, що були у вжитку, які заздалегідь у супереч режиму радіаційного контролю було вивезено із зони радіаційного забруднення тощо. Результати опитування та дослідження свідчать, що більшість правопорушників не мають на меті завдати шкоди іншим. Їх вводить у глибокі роздуми нетривала розмова про те, що після пояснення їм усіх негативних та прихованих радіаційних наслідків для людей продовження їх діяльності набуває умисного характеру й робить їх злочинцями, які завдають умисної шкоди життю та здоров'ю інших, тим більше, коли серед можливих потерпілих і діти. Важливо під час таких бесід досягти розуміння причинно-наслідкового зв'язку між їх діями або бездіяльністю та шкодою

життю й здоров'ю потенційної жертви. Ідеться про необхідність створення системних підходів до психологічного впливу на свідомість окремого індивіда, формуючи в нього певні правослужняні та моральні стереотипи. У цьому аспекті є сенс розкрити механізм психологічного впливу через технології PR (аббревіатура словосполучення «Public relations», що в перекладі з англійської мови означає: 1) «громадська думка»; 2) «зв'язок з громадськістю» [165; 4, с. 27–28]).ф

При цьому найефективнішим, як видається, буде застосування технології впливу на свідомість індивіда через візуальні уявлення з паралельним супроводом мультимедійних засобів. Тобто формувати правосвідомість через ризик настання негативних наслідків можна за допомогою найефективніших каналів отримання й усвідомлення інформації індивідуумом. Одним із механізмів цього слугує соціальна реклама, контент якої має містити опис характеру негативного наслідку впливу радіації й радіаційно забруднених речей, продуктів.

Висновки до розділу 3

1. Суб'єктів запобігання злочинам у сфері радіаційної безпеки поділяють на спеціалізованих і неспеціалізованих.

До спеціалізованих суб'єктів належать органи та організації, для яких протидія злочинності у сфері радіаційної безпеки є основним завданням і функцією (МВС, СБУ, суд, прокуратура); до неспеціалізованих – органи та організації, які керують діяльністю із запобігання злочинам у сфері радіаційної безпеки, організовують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); органи, установи, організації, функції та повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, але їхня

діяльність впливає на запобіжні процеси щодо детермінант цього виду злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, адміністрація підприємств, установ, організацій тощо).

2. Організація загальносоціальних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, передусім, вибудовується на загальнодержавному рівні з боку неспеціалізованих суб'єктів. Провідними суб'єктами заходів запобігання є органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування.

Загальносоціальними заходами запобігання злочинності у сфері радіаційної безпеки визнано такі, як:

- створення й реалізація загальнодержавної екологічної політики;
- досягнення політичної стабільності в державі;
- покращення економічного розвитку держави;
- створення робочих місць і зменшення рівня безробіття;
- підвищення соціальних стандартів для населення;
- зменшення соціальної напруги у відносинах різних верств суспільства;
- суворий контроль за обігом радіаційних предметів у державі.
- реабілітація осіб, які відбули покарання за вчинення злочинів проти радіаційної безпеки.

3. Організація спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки формується на двох рівнях; загальнодержавному та місцевому, – передусім спеціалізованими суб'єктами. Провідними суб'єктами здійснення заходів спеціально-кримінологічного запобігання є органи та організації, стосовно яких протидія злочинності у сфері радіаційної безпеки належить до основних завдань і функцій.

Як спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності у сфері радіаційної безпеки визначено такі:

- доповнення переліку об'єктів кримінально-правової охорони, що містяться у ст. 1 КК України таким об'єктом, як «радіаційна безпека»;
- розроблення законопроекту щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти радіаційної безпеки працівниками

правоохоронних органів та службовими особами, які зобов'язані дотримуватись правил радіаційної безпеки;

- проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у сфері охорони від радіаційної небезпеки;

- запровадження урядової програми дій щодо профілактики правопорушень у сфері радіаційної безпеки;

- доповнення чинного КПК України заходом правоохоронної профілактики щодо встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню правопорушенню у сфері радіаційної безпеки.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження на основі узагальнення отриманої інформації, відповідних підходів кримінологів, аналізу законодавства та практики судових і правоохоронних органів України сформульовано основні наукові положення, що в сукупності спрямовані на вирішення важливого науково-практичного завдання кримінологічної характеристики злочинів проти радіаційної безпеки, їх детермінації та запобігання. Одержані наукові результати дають підстави для висновків, рекомендацій та узагальнень, що мають як теоретичне, так і практичне значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Встановлено, що радіаційна безпека є одним з елементів національної безпеки країни. Водночас сьогодні в науці відсутнє визначення поняття «радіаційна безпека» як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони як у кримінологічному розумінні, так і в кримінально-правовому. На виконання одного із завдань дослідження сформульовано наукове визначення поняття «радіаційна безпека», яке може бути використано для нормативних цілей, а саме: радіаційна безпека – це стан, зокрема явища та процеси, радіаційної захищеності, у якому перебувають природні, соціальні й загальнодержавні системи, коли нічого не загрожує їх нормальній життєдіяльності та виконанню звичайних функцій, зокрема непорушність цих процесів і відсутність ризиків таких порушень, а також вчасна, правдива та повна поінформованість про настання ризиків або факту порушення таких процесів.

2. Враховуючи результати аналізу соціально-правової природи злочинів проти радіаційної безпеки, а також процесів формування механізму злочинної поведінки в цій сфері, можна дійти висновку, що формування поняття радіаційної безпеки в аспекті захисту як суспільства загалом, так і окремого громадянина в ньому зокрема, здійснювалося поступово залежно від внутрішньополітичної ситуації в країні та відповідно до політичної волі й ідеї відносин, що домінують. На сучасному етапі чітко сформовано основні риси

радіаційної злочинності як окремої категорії протиправних діянь у цій сфері. Такі висновки дають достатньо підстав для ефективного вдосконалення чинного кримінального законодавства України, а саме виокремлення радіаційної групи злочинів у самостійний розділ КК України: «Злочини проти радіаційної безпеки».

В аспекті *de lege ferenda* варто підкреслити, що цей розділ могли б утворити статті такого змісту: 1) контрабанда радіоактивних матеріалів (ст. 201 КК); 2) приховування або перекручення відомостей про радіаційний стан (ст. 238 КК); 3) напад на об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні матеріали, з метою захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів (ст. 261 КК); 4) викрадення, привласнення, вимагання радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 262); 5) незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК); 6) незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265¹ КК); 7) погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК); 8) порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК); 9) порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267¹ КК); 10) порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК); 11) порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами під час несення або проходження військової служби (ст. 414 КК).

Виявлено, що радіаційна безпека як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони володіє властивостями, які надають підстави говорити про однорідний характер відповідних суспільних відносин, на які посягає така сама однорідна група злочинів. Наведене означає, що радіаційна безпека набуває якостей, які з теоретичного погляду наближають її до поняття родового (групового), а не видового об'єкта злочину.

3. Типові особистісні соціальні та психологічні характеристики суб'єктів, що скоїли злочини проти радіаційної безпеки, на підставі здійсненого

дослідження, виглядають таким чином. Це переважно особи чоловічої статі віком від 30 до 50 років (53%), які мають загальну середню освіту (74,68%). Частка злочинців цієї сфери з повною вищою чи базовою вищою освітою становить 9,37% від загальної кількості. Більшість з правопорушників є працездатними, які не працюють і не навчаються, та безробітними – 71%. За своїми морально-психологічними ознаками радіаційні злочинці є соціально інтегрованими особами без явно виражених дефектів моральної та правової свідомості. Мотивування та виправдання своєї поведінки з боку таких злочинців ґрунтуються на тому, що здебільшого вся їх протиправна діяльність спрямована не проти конкретної особи чи організації, а проти державного інтересу, який ця категорія правопорушників не сприймає як чітко виражений у конкретних охоронюваних законом правовідносинах.

4. Виявлено та проаналізовано основні детермінанти, що породжують злочини проти радіаційної безпеки (причини) або сприяють їх виникненню (умови). До основних детермінантів загальносоціального характеру, які постають провідними чинниками злочинів проти радіаційної безпеки, належать ті, які визначають реальні умови суспільного існування людей, а саме: 1) негативний бік науково-технічного прогресу; 2) інформаційний фактор (неналежна інформованість населення); 3) адміністративно-контролюючий фактор; 4) розрив між економічними й радіаційно-безпечними інтересами в державі та суспільстві; 5) низький рівень правової свідомості; 6) низький рівень культури й обізнаності в площині радіаційної безпеки; 7) зубожіння (бідність) населення сільських територій; 8) корупційна детермінанта; 9) територіальний фактор.

5. На індивідуальному рівні вчинення злочинів у сфері радіаційної безпеки зумовлено переважно безробіттям, відсутністю засобів існування (зокрема коштів), правовим нігілізмом. Водночас ці причини є похідними від вищезазначених загальносоціальних детермінант.

6. Суб'єктів запобігання злочинам у сфері радіаційної безпеки поділено на спеціалізованих і неспеціалізованих.

До спеціалізованих суб'єктів належать органи та організації, для яких протидія злочинності у сфері радіаційної безпеки є одним з основних завдань і функцій (МВС, СБУ, суд, прокуратура); до неспеціалізованих – органи та організації, які керують діяльністю із запобігання злочинам у сфері радіаційної безпеки, організовують її, створюють систему управління нею (органи державної влади та управління, органи місцевого самоврядування); органи, установи, організації, функції й повноваження яких не мають цільового спрямування на запобігання злочинам проти радіаційної безпеки, але їхня діяльність впливає на запобіжні процеси щодо детермінант цього виду злочинності та окремих злочинів (заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги; адміністрація підприємств, установ, організацій тощо).

Необхідною умовою результативності діяльності із запобігання злочинам проти радіаційної безпеки є тісна співпраця суб'єктів запобігання відповідним злочинам, тому акцентовано на важливості координації їх діяльності в напрямі підвищення ефективності такого запобігання.

7.3 метою дієвого запобігання злочинам проти радіаційної безпеки запропоновано реалізовувати на загальнодержавному рівні такі заходи:

1) запровадити системний механізм протидії та запобігання злочинам проти радіаційної безпеки у формі ухвалення державної концепції «Стратегія радіаційної безпеки України»;

2) удосконалити методи зведення статистичних відомостей з приводу виявлених фактів протиправної поведінки щодо радіаційної безпеки та зіставлення цієї інформації з кінцевим процесуальним рішенням за ними;

3) доповнити перелік об'єктів кримінально-правової охорони, що міститься у ст. 1 КК України, таким об'єктом, як «радіаційна безпека»;

4) розробити законопроект щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення радіаційних злочинів працівниками правоохоронних органів та службовими особами, які зобов'язані дотримуватись правил радіаційної безпеки, зокрема доповнити статті 258, 258¹, 258², 258⁴, 261, 262, 263, 264, 265, 265¹, 266, 267, 267¹, 268, 269, 270, 270¹, 259 частинами, які б

містили такі диспозиції: *«ті самі діяння, вчинені працівником правоохоронного органу або службовою особою, яка зобов'язана дотримуватись правил радіаційної безпеки, – караються...»*. Визначення санкції потребує окремого вивчення, що виходить за межі предмета цього дослідження;

5) організувати розроблення й обговорення законопроекту щодо посилення кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 345, 347, 345¹, 346, 347, 348, 348¹, 349, 349¹, 350 КК України.

8. Для належної запобіжної діяльності на спеціально-кримінологічному рівні доцільною є реалізація комплексу заходів, таких як:

1) проведення *кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у сфері охорони від радіаційної небезпеки*;

2) запровадження *урядової програми дій щодо профілактики правопорушень у сфері радіаційної безпеки*;

3) доповнення чинного КПК України заходом *правоохоронної профілактики*, для цього статтю 110 КПК України доповнити частиною восьмою такого змісту: *«Під час кримінального провадження слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення»*. Крім цього, варто доповнити зазначену статтю частиною дев'ятою в такій редакції: *«Слідчий, прокурор, встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вносять у відповідний державний орган, орган місцевого самоврядування, громадську організацію, суб'єкту господарювання, незалежно від форми власності та підпорядкування, або посадовій особі такого органу й суб'єкту постанову про вжиття заходів для усунення цих причин і умов»*. Запропоновано також доповнити цю статтю частиною десятою, яка мала б на меті створити механізм контролю, у такій редакції: *«Процесуальні керівники й керівники слідчих підрозділів зобов'язані контролювати стан виконання постанови та відомості про результати їх розгляду долучати до матеріалів кримінальних і наглядових проваджень»*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 20 років Чорнобильської катастрофи. Погляд у майбутнє: Національна доповідь України. Київ : Атіка, 2006. 245 с.
2. Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление : учеб. пособие. Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1975. 423 с.
3. Авер'янов В. Б. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 3–8.
4. Аги У., Кэмерон Г., Олт Ф., Уилкокс Д. Самое главное в PR : пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 560 с.
5. Аксьонова А. Законність у Чорнобильській зоні: пріоритети змінюються. *Вісник Чорнобиля*. 2011. № 50. С. 4.
6. Алексеев А. И., Сахаров А. Б. Причины преступлений и их устранение органами внутренних дел. Москва : Изд-во МВШМ МВД СССР, 1982. 48 с.
7. Аналітична доповідь «Тенденції та актуальні проблеми у сфері протидії незаконному обігу ядерних та інших радіоактивних матеріалів, також ядерному та радіаційному тероризму» / Нац. ін-т стратегічних досліджень. Київ, 2012. URL. http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/yaderni_vidhodu-6851d.pdf. (дата звернення: 25.01.2015).
8. Аналітичний матеріал стану споживчого ринку в Україні. URL. <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=265> (дата звернення: 25.01.2015).
9. Аналітичний матеріал. Девальвація гривні. URL. <http://korrespondent.net/business/economics/3446230-devalvatsiya-hryvny-sostavliaet-100-hontareva> (дата звернення: 25.01.2015).
10. Антонян Ю. М. Изучение личности преступника. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1982. 80 с.

11. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое-психологическое исследование. Москва : Норма Инфра-М, 2010. 368 с.
12. Ануфрієв М. І., Венедиктов В. С. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ України : наук.-практ. посібник. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 343 с.
13. Арзамаскин Н. Н., Матросов П. И. Государственная безопасность: понятие, черты и перспективы стабилизации. *Преступность как угроза национальной безопасности* : матер. первой межд. открытой сессии «Modus Academicus» (г. Ульяновск, 4–5 декабря 1997 г.) / под ред. А. И. Чучаева. Ульяновск, 1998. С. 51–54.
14. Астемиров З. А. Криминология : курс лекций. Махачкала : ИПЦ ДГУ, 2002. 189 с.
15. Бабаев Н. С., Демин В. Ф., Ильин Л. А. Ядерная энергетика, человек и окружающая среда / под ред. А. П. Александрова. Москва : Энергоиздат, 1981. 296 с.
16. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. 367 с.
17. Бандурка О. М. Интерпол: Міжнародна організація кримінальної поліції : наук.-практ. посібник. Харків : Основа, 2003. 324 с.
18. Бахин В., Биленчук П., Ковалева В. Криминалистические рекомендации. Киев : КВШ, 1990. 213 с.
19. Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2006. 1081 с.
20. Беляков О. О. Екологічна проблематика в засобах масової інформації : навч. посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2003. 185 с.
21. Бельков О. А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности. *Безопасность* : информ. сборник. 2004. № 3 (19). С. 91–94.

22. Бикеев И. И. Ответственность за преступления против общественной безопасности, связанные с незаконным обращением с материальными объектами повышенной опасности: вопросы теории и практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2009. 36 с.

23. Біленчук П. Д., Гель А. П., Мошняга Л. В. Генезис злочинності: детермінація та причинність. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 10. С. 32–36.

24. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л. та ін. Ядерна злочинність: поняття, сутність, класифікація, характеристика, шляхи запобігання, протидії, розслідування : монографія / за ред. П. Д. Біленчука. Київ : ННІПСК КНУВС, 2009. 88 с.

25. Біленчук П. Д., Шульга О. О., Юрчишин В. М. Генезис інтелектуально-інноваційного розвитку у сфері судочинства: історіографія, джерелознавство, гносеологія : навч. посібник / за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Літера ЛТД, 2006. 112 с.

26. Білоусова О. О. Поняття і ознаки кримінальної безпеки країни. *Форум права*. 2011. № 1. С. 83–87.

27. Близько 60% українців живуть за межею бідності – ООН. URL. <https://www.unian.ua/society/1850746-blizko-60-ukrajintsiv-jivut-za-mejeju-bidnosti-oon.html> (дата звернення: 12.02.2018).

28. Блувштейн Ю. Д., Зырин М. И., Романов В. В. Профилактика преступлений. Минск : Университетское, 1986. 287 с.

29. Бордюгов Л. Г. Судово-екологічна експертиза як важлива ланка у боротьбі з екологічними правопорушеннями. *Форум права*. 2008. № 3. URL. <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08blgzep.pdf> (дата звернення: 20.03.2015).

30. Борисова С. В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с бандитизмом : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 189 с.

31. Брагина Е. А. Формирование терминологической системы Уголовного кодекса Российской Федерации 1996 г. в сфере правовой охраны

ядерной безопасности и радиационной защиты. *Глобальная ядерная безопасность*. 2016. № 3 (20). С. 88–99.

32. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. Москва : Юрид. лит., 1963. 275 с.

33. В Україні зріс рівень злочинності. URL: <http://www.ukrinform.ua/-rubric-society/2036271-v-ukraini-zrosla-zlocinnist-dekanoidze.html> (дата звернення: 25.02.2015).

34. Веприцький Р. С. Суспільні процеси як фактори впливу на кримінальну ситуацію в регіоні. *Наше право*. 2015. № 6. С. 99–106.

35. Васильківська І. П. Деякі питання кримінально-правового забезпечення ядерної безпеки та протирадіаційного захисту населення у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС. *Правове регулювання економіки* : зб. наук. пр. 2010. № 10. С. 257–267.

36. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право. 1064 с.

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

38. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 10 квітня 2014 р. у справі № 752/4154/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39162895> (дата звернення: 20.10.2018).

39. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 26 лютого 2011 року. *Архів Іванківського районного суду Київської області*. Спр. № 1-34 /2011 р.

40. Вирок Славутицького міського суду Київської області від 10 червня 2013 року у справі № 377/719/13-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/-Review/31727499> (дата звернення: 20.10.2018).

41. Вирок Славутиського районного суду Київської області від 14 березня 2011 року у справі № 1-1/11.URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/-14673020> (дата звернення: 20.10.2018).

42. Власенков В. В., Стахов А. И. Безопасность как объект правового регулирования. *Проблемы борьбы с преступностью в Центральном Федеральном округе Российской Федерации* : матер. науч.-практ. конф. (28–29 ноября 2001 г., г. Брянск) / под ред. А. М. Никитина. Москва ; Брянск, 2002. Ч. 2. 342 с.

43. Водний кодекс України : Закон, Кодекс від 06.06.1995 № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.

44. Гавриш С. Б. Кримінально правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 636 с.

45. Гаевая Т. Г. Проблемы нравственного воспитания ответственности личности. *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия*. 1983. № 2. С. 62–69.

46. Гайворонський Є. П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 224 с.

47. Ганус Д. И. Становление и развитие института предупреждения преступности в России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 23 с.

48. Гилинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2009. 504 с.

49. Гилинский Я. И. Проблема причинности в криминологической науке. *Советское государство и право*. 1986. № 7. С. 67–71.

50. Гладкова Є. Ю. Особа, що вчиняє насильницькі злочини проти працівників ОВС. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 166–170.

51. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. Москва : Мысль, 1991. Т. 2. 731 с.

52. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
53. Голіна В. В. Злочинності – організовану протидію. Харків : Рубікон, 1998. 128 с.
54. Голіна В. В. Кримінологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2008. № 2. С. 182–190.
55. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 189 с.
56. Грачёв Н. Н., Мырова Л. О. Защита человека от опасных излучений. Москва : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2005. 317 с.
57. Гула Л. Ф. Детермінанти організованих злочинних груп: теоретичні та прикладні аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 432–442.
58. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2001. 459 с.
59. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 302 с.
60. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації : навч. посібник. Харків : Фоліо, 2002. 285 с.
61. Даньшин І. М., Зелінський А. Ф. Кримінальна політика: за і проти. *Право України*. 1992. № 8. С. 28–34.
62. Денисов С. Ф., Жукова Т. С. Італійська модель запобігання злочинності молоді. *Держава і право*. 2007. № 35. С. 492–500.
63. Денисов С. Ф. Детермінанти злочинності і моделі кримінологічної превенції злочинів молоді : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2010. 396 с.
64. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 40 с.

65. Денисова Т. А. Філософсько-правові категорії при визначенні поняття покарання. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 33–45.
66. Деркач А. Л. Організаційно-правові аспекти контролю у галузі ядерної та радіаційної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 15 с.
67. Дмитренко І. А. Екологічне право України : підручник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. 341 с.
68. Довірливим українцям продають радіоактивні меблі та їжу з Чорнобиля. URL: <http://tsn.ua/ukr/ukraina/dovirlivim-ukraincyam-prodaut-radioaktivni-mebli-ta-yizhu-z-chornobilya-300148.html> (дата звернення: 10.02.2015).
69. Долгова А. И. Взаимодействие и причинность в криминологии (статья первая). *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1981. Вып. 34. С. 8–17.
70. Долгова А. И. Взаимодействие и причинность в системе научно-детерминистического подхода к изучению преступности (статья вторая). *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1981. Вып. 35. С. 8–17.
71. Долгова А. И. Организация предупреждения преступности с учетом особенностей ее детерминации. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1988. Вып. 47. С. 85–87.
72. Долгова А. И. Преступность, ее организованность и криминальное общество. Москва : Российская криминологическая ассоциация, 2003. 572 с.
73. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. Москва : Юрид. лит., 1981. 160 с.
74. Допомога в соціальній адаптації звільненим військовослужбовцям Збройних Сил України : Розпорядження КМУ від 18 грудня 2013 р. № 1068-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=246973104> (дата звернення: 12.03.2015).

75. Дунаєва Т. Є. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання службовій недбалості : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 216 с.
76. Екологічні організації на міжнародній арені. <https://artius.com.ua/-uk/novini/statti/ekologichni-organizacii/> (дата звернення: 12.02.2018).
77. Екологічна свідомість в Україні та в ЄС: топ-5 подібностей та відмінностей. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/09/24/-7087297/> (дата звернення: 12.02.2018).
78. Еникеев М. И. Общая и юридическая психология. Краткий курс. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 320 с.
79. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. / укл.: Р. В. Болдирєв та ін. Київ : АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1982. Т. 1: А–Г. 632 с.
80. Жалинский А. Э. Социально-правовое мышление: проблемы борьбы с преступностью. Москва : Наука, 1989. 192 с.
81. Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР. Львов : Вища школа, 1976. 183 с.
82. Жалинский А. Э. Условия эффективности профилактики преступлений. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1978. 152 с.
83. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
84. Закалюк А. П. Про запровадження в Україні кримінологічної експертизи. *Право України*. 1999. № 7. С. 100–104.
85. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы. Харьков : Основа, 1994. 321 с.
86. Зеленецький В. С. Проблеми забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю у сфері економічної діяльності. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності* : матеріали міжнар. наук. конф. (15–16 грудня 1998 р.) / під ред.

В. І. Борисова. Харків : Харків. центр вивчення організованої злочинності, 1999. С. 41–42.

87. Зелинский А. Ф. Криминология : учеб. пособие. Харьков : Рубикон, 2000. 240 с.

88. Иванова Е. В. Использование специальных знаний при выявлении и расследовании преступлений, связанных с опасными для здоровья веществами: теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. 472 с.

89. Иншаков С. М. Криминология. Москва : Юриспруденция, 2000. 432 с.

90. Іваненко І. В. Бандитизм: кримінологічне та кримінально-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2003. 248 с.

91. Каиржанов Е. И. Понятие, структура и виды профилактики преступлений. Караганда : ВШ МВД СССР, 1986. 87 с.

92. Каиржанов Е. И. Причинность в криминологии. *Избранные труды (Selected works in criminal law and criminology)* : в 2 т. Алматы : Экономика, 2008. Т. 1. С. 170–281.

93. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 225 с.

94. Карасева М. Ю. Криминологическая характеристика личности субъекта, совершающего преступления по неосторожности. *Вестник РУДН. Серия «Юридические науки»*. 2014. № 2. С. 102–107.

95. Каримов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). Москва : Аванта+, 2001. 560 с.

96. Ковалева Р. Р. Уголовная ответственность за преступления, связанные с оборотом ядерных материалов и радиоактивных веществ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2004. 26 с.

97. Коваленко В. В. Досвід боротьби з організованою злочинністю у зарубіжних країнах. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2004. № 4. С. 89–101.

98. Кодекс добросовісної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави : проект Закону України. *Національне агентство України з питань державної служби* : офіц. веб-сайт. URL.: http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=73846&cat_id=36306&ctime=1183364404122(дата звернення: 22.04.2015).

99. Кодекс поведінки державних службовців України. Проект Закону України від 2 червня 2004 р. № 5585. *Верховна Рада України* : офіц. веб-сайт. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=18243&pf35401=52901> (дата звернення: 22.04.2015).

100. Кодекс цивільного захисту в Україні : Закон від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34–35. С. 1802. Ст. 458.

101. Кожевников К. К. Эколого-правовое обеспечение ядерной безопасности объектов атомной энергетики : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015. 217 с.

102. Колб О. Г. Про деякі правові та соціальні аспекти ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. *Право України*. 2001. № 8. С. 90–92.

103. Комарницький В. М. Право спеціального природокористування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 36 с.

104. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30.

105. Костенко А. Н. Социопатизация личности – главная угроза национальной безопасности. *Шлях до кримінології. Пам'яті Анатолія Петровича Закалюка* : зб. матеріалів / Нац. академія правових наук України. Координаційне бюро з проблем кримінології та кримінологічних досліджень. Київ ; Запоріжжя : КПУ, 2010. С. 37–43.

106. Коцюба Р. О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 39 с.

107. Кочергин Г. М., Костыря Е. А., Минаев В. В. Личность преступника-браконьера: особенности лиц, совершающих незаконную добычу

водных биоресурсов в субъектах Северо-Западного федерального округа. *Молодой ученый*. 2012. № 2 (37). С. 198–202.

108. Кочетков Ю. В. Державний контроль у сфері захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС та надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2007. 22 с.

109. Криминология: приглашение к дискуссии : монография / А. В. Баляба, Э. В. Виленская, Э. А. Дидоренко, Б. Г. Розовский. Луганск : РИО ЛИВД, 2000. 318 с.

110. Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Юрист, 2007. 734 с.

111. Криминология : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. Москва : БЕК, 1998. 566 с.

112. Криминология : учебник для вузов / под ред. проф. В. Д. Малкова. 2-е изд., перероб. и доп. Москва : ЗАО «Юстицинформ», 2006. 528 с.

113. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 2. 780 с.

114. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.

115. Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 20.11.2014).

116. Кримінальний кодекс : Закон від 08.07.192. Харків : Юрид. вид-во Нарком'юсту УСРР, 1927. 322 с.

117. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page> (дата звернення: 20.11.2014).

118. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/4651-17> (дата звернення: 01.02.2018).

119. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 черв. 2017 р. : офіц. текст. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2017. 372 с.

120. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини : навч. посібник / О. М. Джужа, С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинський та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. 2-ге вид, перероб. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

121. Кримінально-процесуальний кодекс РБ : Закон від 16.06.1999 № 295-3. URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900295#load_text_none_1 (дата звернення: 22.04.2015).

122. Кримінально-процесуальний кодекс РК : Закон від 04.06.2014 № 231-V. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата звернення: 22.04.2015).

123. Кримінально-процесуальний кодекс РФ : Закон від 18.12.2001 № 174-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ (дата звернення: 22.04.2015).

124. Кримінологія. Загальна частина : навч. посібник / А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків, 2010. 240 с.

125. Кримінологія. Загальна частина : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. URL: http://www.ukrreferat.com/lib/pravo/-kryminologiya_ukr/8.htm (дата звернення: 20.04.2015).

126. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

127. Кудрявцев В. Н. Категория причинности в советской криминологии. *Советское государство и право*. 1965. № 11. С. 80–89.

128. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения). Москва : Юрид. лит., 1968. 176 с.

129. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Наука, 2005. 366 с.
130. Кудрявцев В. Н. Причинность и детерминизм в криминологии. *Проблемы причинности в криминологии и уголовном праве*. Владивосток : ДВГУ, 1983. С. 4–10.
131. Кузнецова Н. Ф. Детерминация в уголовном праве и криминологии. *Теоретико-методологические проблемы права* / под ред. д-ра юрид. наук, ЗДН РФ, проф. М. Н. Марченко. Москва : Зерцало-М, 2007. Вып. 2. С. 319–336.
132. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / под ред. В. Н. Кудрявцева. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 208 с.
133. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
134. Курс кримінології: Особлива частина : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.
135. Кухта Б., Романюк А., Поліщук М. та ін. Основи політичної думки : курс лекцій : у 2 ч. / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 1997. Ч.: 3 історії політичної думки: від стародавності до наших часів. 282 с.
136. Куц В. М. Загальна характеристика механізму протидії злочинності та його понятійного апарату. *Актуальні проблеми кримінального права та криминології* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (24 квітня 2009 р., м. Донецьк). Донецьк : Норд Комп'ютер, 2009. С. 12–15.
137. Куц В. М. Теорія кримінальної відповідальності : навч. посібник. Київ : Нац. академія прокуратури України, 2011. 307 с.
138. Левицькі Л. В., Самілик Г. М. Криминологічні проблеми запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх. Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2006. 182 с.
139. Лейкина Н. С. Причины конкретного преступления и личность преступника в аспекте индивидуализации наказания. *Преступность и ее предупреждение* : сб. ст. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. С. 127–139.

140. Лесяк Я. О. Особливості протидії злочинності на території Чорнобильської зони відчуження : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 243 с.
141. Леоненко Т. Є. Злочинність і релігія: кримінологічне дослідження. Запоріжжя : Кругозір, 2015. 700 с.
142. Леоненко Т. Є. Злочинність на релігійному ґрунті: феномен, детермінація, запобігання : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 40 с.
143. Ли Р. Последние тенденции в контрабанде ядерных материалов. *Российская организованная преступность: новая угроза?* Москва : КРОН-ПРЕСС, 2000. С. 211–232.
144. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.
145. Литвин О. П. Злочини проти громадської безпеки: захист екології та здоров'я населення : наук.-навч. посібник. Київ : Вид-во АМУ, 2003. Ч. 1. 224 с.
146. Литвин О. П. Класифікація злочинів проти екологічної й громадської безпеки та безпеки здоров'я населення України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. № 4. С. 154–164.
147. Литвин О. П. Кримінально-правова охорона громадської безпеки і народного здоров'я : монографія. Київ : ВПЦ АМУ, 2008. 457 с.
148. Литвинов О. М. Організаційні засади функціонування системи протидії злочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 39. С. 37–44.
149. Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2003. 312 с.
150. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. 600 с.
151. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.

152. Лопатин В. Н. Информационная безопасность России: Человек. Общество. Государство. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2000. 424 с.

153. Майорова Е. И. Некоторые теоретические вопросы судебно-экологической экспертизы. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2007. № 2 (6). С. 15–22.

154. Майстренко М. М. Кримінологічна характеристика та попередження органами внутрішніх справ злочинів проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси та вибухові речовини : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 285 с.

155. Мамутов В. К., Розовский Б. Г. Некоторые экономико-правовые аспекты борьбы с преступностью. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 2. С. 10–15.

156. Маслюк О. В. Особливості протидії ядерній організованій злочинності у Європейському правовому просторі: роль України. *Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України. Серія юридична*. 2005. № 3. С. 96–101.

157. Матвійчук В. К. Інші тяжкі наслідки в злочинах проти довілля: теоретичні та практичні проблеми. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 96–104.

158. Матвійчук В. К., Харь І. О. Злочини проти довілля. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. Т. 17: Кримінальне право. С. 310–313.

159. Мельник А. Впроваджувати новий КПК, не знищуючи рівня протидії злочинності. URL: http://yurincom.com/ua/legal_practice/services/-kryminalne_pravo/vprovadzhuvaty_novy_i_kpk_ne_znyshchuiuchy_rivnia_protydii_z_lochynnosti-publication (дата звернення: 22.11.2015).

160. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2002. 33 с.

161. Механизм преступного поведения / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва : Наука, 1981. 248 с.
162. Митрохин В. И. Концептуальные основы стратегии национальной безопасности России. *Социально-политический журнал*. 1995. № 6. С. 22–39.
163. Мішина О. Б. Право вільного доступу до екологічної інформації та її поширення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/-Vlduvs_2010_2_32 (дата звернення: 28.09.2015).
164. Мусієнко М. М., Серебряков В. В., Брайон О. В. Екологія. Охорона природи : словник-довідник. Київ : Знання, 2002. 550 с.
165. Мюллер В. К. Англо-русский словарь. 24-е изд., стер. Москва : Рус. яз., 1992. С. 562.
166. На Житомирщині у зоні відчуження прикордонниками затримано шестеро «туристів». URL: http://cripo.com.ua/print.php?sect_id=10&aid=194057 (дата звернення: 20.12.2015).
167. Навроцький В. О. Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я: курс лекцій для студентів юридичного факультету. Львів : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1997. 51 с.
168. Нелегальна міграція: реалії ЄС у галузі трудових відносин. URL: <http://rozum.info/publ/6-1-0-89> (дата звернення: 22.04.2016).
169. Номоконов В. А. О методологической основе концепции причинности в криминологии. *Известия ВУЗов. Правоведение*. 1982. № 5. С. 71–77.
170. Номоконов В. А. Определение и классификация причин конкретных преступлений. *Известия ВУЗов. Правоведение*. 1985. № 6. С. 39–46.
171. О криминологической экспертизе : проект Федерального Закона РФ. URL: <http://crimas.ru/?p=1685> (дата обращения: 14.05.2015).
172. О террористической преступной деятельности : Резолюция ООН, Международный документ от 07.09.1990. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/-show/995_828 (дата обращения: 05.04.2015).

173. Об основах деятельности по профилактике правонарушений : Закон Республики Беларусь от 4 января 2014 г. № 122-3. URL: http://base.spinform.ru/-show_doc.fwx?rgn=64951 (дата обращения: 14.05.2015).
174. Общая теория права и государства / под ред. В. В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. 520 с.
175. Общественная оценка экологической политики в Украине. Доклад украинских общественных экологических организаций. Киев, 2003. URL: <http://www.ecoleague.net/34903999-195.html> (дата обращения: 10.01.2015).
176. Овчинникова Г. В. Терроризм: Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе» / науч. ред. проф. Б. В. Волженкин. Санкт-Петербург, 1998. 36 с.
177. Ожегов С. И. Словарь русского языка. 15-е изд., стереотип. / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Рус. яз., 1993. 698 с.
178. Оліяничук Ю. Співвідношення судового контролю і функцій органів дізнання, досудового слідства та прокуратури. *Вісник прокуратури*. 2003. № 1 (19). С. 91–96.
179. Омельченко О. В. Международно-правовые проблемы физической защиты ядерных материалов : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. 213 с.
180. Организация работы по профилактике противоправного поведения : метод. пособие / авт.-сост. Е. А. Туровец. Минск : БГУИР, 2015. 28 с.
181. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. 656 с.
182. Основні проблеми ядерної та радіаційної безпеки, поінформованість та інформаційні потреби мешканців різних регіонів України. URL: <http://sociocon.org/uk/issledovaniya/marketing-and-public/file2.html> (дата звернення: 19.10.2017).
183. Офіційний сайт Державний науково-технічний центр з ядерної та радіаційної безпеки. URL: <http://sstc.kiev.ua/ua/> (дата звернення: 19.10.2017).

184. Офіційний сайт Державної інспекції з ядерного нагляду. URL: <http://www.customs.gov.ua/nuclear/uk/index;jsessionid=6A32E55E88D71DA187C98E1ECC603EE7> (дата звернення: 19.10.2017).
185. Офіційний сайт Державної інспекції з ядерного регулювання України. URL: <http://www.snrc.gov.ua/nuclear/uk/index> (дата звернення: 19.10.2017).
186. Офіційний сайт Інституту проблем безпеки атомних електростанцій Національної академії наук України. URL: <http://ipbaes.org.ua/index.php/-ua/home.html> (дата звернення: 19.10.2017).
187. Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. URL: <http://www.menr.gov.ua/about/point> (дата звернення: 19.10.2017).
188. Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 19.10.2017).
189. Офіційний сайт Відділу поліції зони Чорнобильської АЕС. URL: www.mvs.gov.ua/mvs/control/kyivska/uk/publish/article/80998 (дата звернення: 20.10.2017).
190. Оценка реальности угрозы, исходящей от международной преступности : Доклад Совета Национальной Безопасности США, 2000 г. URL: <http://corruption.rsuh.ru/magazine/5-2/n5-02.html> (дата обращения: 22.04.2017).
191. Панкратов В. В. Проблема причинности и принцип взаимодействия в криминологии. *Советское государство и право*. 1967. № 6. С. 122–126.
192. Панов М., Тихий В. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 3 (22). С. 10–16.
193. Пащенко А. А. Об основном непосредственном объекте нарушения правил ядерной или радиационной безопасности. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України*. 2002. № 3. С. 161–168.

194. Пащенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 17 с.
195. Пищуліна О. М. Диференціація населення за рівнем доходу та ефективність інституційної організації механізмів його перерозподілу в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 2 (3). С. 93–102.
196. Плєва К. В. Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні діяння стосовно радіоактивних матеріалів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 209 с.
197. Плєва К. В. Кримінальна відповідальність за суспільно небезпечні діяння стосовно радіоактивних матеріалів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 16 с.
198. Поленов Б. В., Сафронов В. Г., Цыбиков Н. А. К вопросу совершенствования нормативной базы, методов и средств обследования радиационно загрязненных объектов и территорий. *Стратегия гражданской защиты: проблемы и исследования*. 2014. Т. 4. № 2 (7). С. 71–85.
199. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 22 с.
200. Практика винесення судами окремих ухвал (постанов) у кримінальних справах : Інформаційний лист Верховного Суду України. *Офіційний сайт Верховного Суду України*. URL: [http://www.scourt.gov.ua/-clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/275EC65149B6D6CCC2257B7C00435543](http://www.scourt.gov.ua/-clients/vsu/vsu.nsf/(print)/275EC65149B6D6CCC2257B7C00435543) (дата звернення: 05.06.2015).
201. Про видобування і переробку уранових руд : Закон України від 19.11.1997 № 645/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 11. Ст. 39.
202. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 12. Ст. 81.

203. Про відходи : Закон України від 05.03.1998 № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36. Ст. 242.
204. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
205. Про Державну програму боротьби із злочинністю : Постанова ВР України від 25.06.1993 № 3325-XII. URL: <http://crimas.ru/?p=1685http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3325-12> (дата звернення: 12.09.2016).
206. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 52. С. 490.
207. Про доброчесну поведінку осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів місцевого самоврядування : проект Закону України від 10.04.2008 № 2362. URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=32266&pf35401=1209761 (дата звернення: 20.10.2017).
208. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 11 січня 2000 р. № 1370-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 9. Ст. 68.
209. Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) Конвенція : Закон від 25.06.1998. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 22.10.2017).
210. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.
211. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова КМ України від 03.11.2010 № 996. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 18.10.2017).
212. Про застосування Плану рахунків в бухгалтерському обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Інструкція, затв. Наказом Міністерства фінансів України від

30.11.1999 № 291. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 14.06.2014).

213. Про затвердження вимог щодо аналізу безпеки впровадження діяльності з використанням джерел іонізуючого випромінювання: Наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 2 грудня 2002 р. № 125. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0978-02> (дата звернення: 26.06.2014).

214. Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей: Постанова КМ України від 22 січня 1996 р. № 116. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/116-96%D0%BF> (дата звернення: 14.06.2014).

215. Про затвердження умов та правил провадження діяльності з виробництва джерел іонізуючого випромінювання: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 20 березня 2001 р. № 111. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0334-01> (дата звернення: 26.06.2014).

216. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання. Закон України від 14 січня 1998 р. № 15/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 22. Ст. 115.

217. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Закон України від 08.06.2000 № 1809-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000 р. № 40. Ст. 337.

218. Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

219. Про концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні: Указ Президента України № 140/2006 від 20 лютого 2006 р. *Урядовий кур'єр*. 2006. 3 березня (№ 43). С. 12.

220. Про кримінологічну експертизу проектів нормативно-правових актів: проект Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/-webproc4_2?id=&pf3516=7755&skl=5 (дата звернення: 08.10.2016).

221. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 4. С. 95. Ст. 20.
222. Про національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. С. 1970. Ст. 379.
223. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
224. Про основи національної безпеки України. Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
225. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. С. 1284. Ст. 218.
226. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
227. Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України від 30.06.1995 № 255/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 27. Ст. 198.
228. Про порядок надання екологічної інформації : Наказ Міністерства екології та природних ресурсів № 169 від 18.12.2003. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0156-04> (дата звернення: 19.10.2017).
229. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 7. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09> (дата звернення: 15.01.2015).
230. Про прийняття за основу проекту Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання безпеки у сфері використання ядерної енергії» : Постанова ВРУ від 18.10.2011 № 3923-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3923-vi> (дата звернення: 16.10.2015).

231. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. С. 54. Ст. 12.

232. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

233. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України № 832-XIV від 6 липня 1999 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 33. С. 12. Ст. 1191.

234. Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації : Закон України від 24.12.2015 № 917-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. С. 98. Ст. 34.

235. Про реформування державних підприємств зони відчуження: Наказ Міністра надзвичайних ситуацій України від 09.12.2010 № 1086. URL: <http://www.mns.gov.ua/content/mes1086.html> (дата звернення: 20.11.2015).

236. Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 № 2331-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 19. Ст. 94.

237. Про службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII III. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

238. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Київської області на 2014 року : Розпорядження голови Київської ОДА від 15.01.2014 № 4. URL: www.kyiv-obl.gov.ua/files/com_filemanager/.../-Programa__2014.doc (дата звернення: 15.02.2015).

239. Проект уголовного улаженія Россійской имперіи. Часть первая. Основанія уголовного права. Санкт Петербургъ : Печать при Сенатской типографіи, 1813. 123 с.

240. Прокопенко О. Ю. Причини та умови вчинення адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 121–125.

241. Протокол по Стратегической экологической оценке (Киев, 2003) к Конвенции об оценке воздействия на окружающую среду (ОВОС) в трансграничном контексте (Эспо, 1991). URL: http://live.unesco.org/env/eia/-sea_protocol.html (дата обращения: 20.09.2017).

242. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

243. Психология для юристов : учебник / И. И. Аминов, И. Ф. Колонтаевская, И. Б. Лебедев и др. ; под. ред. И. И. Аминова. Москва : Омега-Л, 2005. 552 с.

244. Пушкарев М. А. Субъект преступления и личность преступника. *Юридическая наука и практика*. Курган : Изд-во Курган. гос. ун-та, 2005. С. 171–174.

245. Реабилитация украинских ветеранов. Это кому-то вообще нужно? URL: <https://112.ua/statji/reabilitaciya-ukrainskih-veteranov-eto-komu-voobshhe-nuzhno-415455.html> (дата обращения: 14.03.2018).

246. Рекомендации Парламентской Ассамблеи Совета Европы по медиа образованию № 8753 от 6 июня 2000 (Parliamentary Assembly, Council of Europe. Doc. 8753, June 6, 2000). URL: <http://www.ifap.ru/library/book288.pdf> (дата звернення: 10.11.2016).

247. Рейтинг слабых государств мира. URL. <https://nonews.co/directory/-lists/countries/fragile-states-index> (дата обращения: 26.01.2019).

248. Рівень безробіття в Україні. URL. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/> (дата звернення: 26.02.2019).

249. Рибачук М. Шляхи удосконалення взаємодії ОВС і ЗМІ у запобіганні тероризму в Україні. *Право України*. 2008. № 1. С. 124–127.

250. Родіонова Т. В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 247 с.

251. Роль прокуратури у встановленні законності на території Чорнобильської зони. URL: <http://prokuratura.kiev.ua/news/370/> (дата звернення: 02.12.2015).

252. Рощина І. О. Ефективність норм кримінального права України у запобіганні злочинам : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 221 с.

253. Руденко М. Спеціалізація як принцип побудови прокурорської системи України (науково-практичний прогноз). *Вісник національної академії прокуратури України*. 2012. № 3 (27). С. 27–32.

254. Рудык А. Н. Экологическая политика Украины. *Геополитика и экогеодинамика регионов*. 2011. Т. 7: спецвып., вып. 1, 2. 126 с.

255. Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. 448 с.

256. Рябчинська О. П. Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 40 с.

257. Сабіров Р. Ф. Екологічна безпека як невід'ємна складова національної безпеки України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2010. № 1. С. 240–245.

258. СБУ затримало злочинців, які влаштували схованку з радієм. URL: <https://ukranews.com/ua/news/570349-sbu-zatrymala-kontrabandystiv-yaki-vlashtuvaly-skhovanku-z-radiyem> (дата звернення: 16.03.2018).

259. СБУ попередило виникнення надзвичайної ситуації на Запорізькій АЕС. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sbu-poperedila-viniknennyyu-nadzvichaynoyi-situaciyi-na-zaporizkiy-aes-995523.html> (дата звернення: 16.03.2018).

260. СБУ попередило надзвичайну ситуацію на «Южно-Українській АЕС» – що планувалося. URL: <https://www.5.ua/ekonomika/sbu-poperedyla-nadzvychainu-sytuatsiiu-na-yuzhnoukrainskii-aes-shcho-planuvalosia-173234.html> (дата звернення: 16.03.2018).

261. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.
262. Серебрянников В. В., Хлопьев А. Т., Иванов В. Н., Яновский Р. Г. Социальная безопасность России. Москва : Университет, 1996. 349 с.
263. Рибні дні в Чорнобилі. URL: <https://dilovyi.info/rybni-dni-v-chornobyli/>
264. Словарь терминов в области радиационной безопасности / И. Б. Кеирим-Маркус, А. Агапов, Э. Кунц, В. Штрегобер и др. Москва : СЭВ ПКАЭ, 1980. 103 с.
265. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк ; за ред Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 2000. 1017 с.
266. Словник української мови : в 11 т. / А. П. Білоштан, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. ; під ред. акад. І. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970. 912 с.
267. Соколовський В. Л. Громадська безпека як об'єкт злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 22 с.
268. Солонина Є. Радіоактивна загроза «людського фактору»: URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1811085.html> (дата звернення: 03.12.2015).
269. Соціальні аспекти сучасних економічних процесів в Україні. URL: <http://readbookz.com/book/138/3933.html> (дата звернення: 20.12.2017).
270. Соціологічне опитування «Яке з наведених суджень найбільшою мірою відповідає фінансовому становищу Вашої Родини (Динаміка 2004–2009)». URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php/poll.php?poll_id=139 (дата звернення: 02.10.2017).
271. Статистичні дані з офіційного сайту СБУ. URL: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=57903&cat_id=57648&mustWords=пейд&serchPublishsng=1 (дата звернення: 10.09.2016).

272. Статистичні дані з офіційного сайту СБУ. URL: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=109816&cat_id=39574 (дата звернення: 10.09.2016).

273. Статистичні дані рівня безробіття в Україні. Державна служба зайнятості. URL: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=-1&art_id=230309&cat_id=173564&ctime=1333367142883 (дата звернення: 20.01.2016).

274. Статистичні дані щодо скорочення чисельності населення України Державний комітет статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/-operativ2011/ds/kn/kn_u/kn1111_u.html (дата звернення: 20.01.2016).

275. Статистичні дані. Падіння економіки. URL: http://espreso.tv/tag/-padinnya_ekonomiky (дата звернення: 20.01.2016).

276. Стрелковська Ю. О. Маргінальні групи в структурі організованої злочинності: кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 249 с.

277. Сухарев А. Я. Юридический энциклопедический словарь. Москва : Советская Энциклопедия, 1984. 416 с.

278. Тангиев Б. Б. Экологическая криминология: проблемы теории и методологии исследования экологической транснациональной преступности. Саарбрюкен : Palmarium Academic Publishing, 2014. 450 с.

279. Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2002. № 1. С. 13–18.

280. Тельдеши Ю., Кенда М. Радиация – угроза и надежда / пер. со словац. М. Я. Аркина ; под ред. и с предисл. Б. А. Трубникова. Москва : Мир, 1979. 415 с.

281. Тихий В. П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепасными предметами : учеб. пособие. Киев : УМК ВО, 1989. 79 с.

282. Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. 172 с.

283. Торбеев Н. А. Криминологическая характеристика радиационной преступности (исследование на примере Украины). *Legea si viata, Moldova*. 2015. № 3/2 (279). С. 91–95.

284. Торбеев М. О. Деякі аспекти віктимологічної безпеки в контексті загальної концепції безпеки людини. *Актуальні сучасні проблеми кримінального права та криминології у світлі реформування кримінальної юстиції* : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ МВС України, Криминологічна асоціація України, 2013. С. 248–249.

285. Торбеев М. О. Деякі особливості форм кримінальної поведінки в сфері радіаційної безпеки. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2013. С. 197–200.

286. Торбеев М. О. Загальний опис заходів забезпечення радіаційної безпеки. *Наука і вища освіта* : тези доповідей XXIII Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених. Запоріжжя, 2015. С. 188–189.

287. Торбеев М. О. Загальні заходи протидії та запобігання незаконному обігу радіаційних матеріалів. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки* : матеріали міжнар. круглого столу / Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2018. С. 119–123.

288. Торбеев М. О. Інформаційна профілактика як індивідуальний захід запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Технологія професійної діяльності: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів, 2016. С. 222–225.

289. Торбеев М. О. Класифікація злочинів проти радіаційної безпеки. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія», Одеса, 2013. С. 304–307.

290. Торбєєв М. О. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинами проти радіаційної безпеки (на прикладі України та країн ЄС). *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine* : International Scientific-Practical Conference: Conference Proceedings. Sandomierz, 2017. С. 167–170.

291. Торбєєв М. О. Національна комісія, що здійснює державне регулювання безпеки у сфері використання ядерної енергії, як суб'єкт запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Теоретико-прикладні засади правової науки: сучасний вимір* : матеріали наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2014. С. 186–188.

292. Торбєєв М. О. Окремі питання дослідження природи злочинів у сфері радіаційної безпеки. *Право та державне управління*. 2014. № 4 (17). С. 86–91.

293. Торбєєв М. О. Основи державного регулювання радіаційної безпеки, як частини екологічної безпеки країни. *Наука і вища освіта* : тези доповідей XXI Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2013. С. 17–18.

294. Торбєєв М. О. Причини та умови індивідуальної злочинної поведінки проти радіаційної безпеки. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 127–135.

295. Торбєєв М. О. Проблематика визначення вартості збитків та ціни позову у злочинах проти вимог радіаційної безпеки. *Актуальні проблеми публічного та приватного права* : тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2012. С. 336–338.

296. Торбєєв М. О. Соціально-правова природа злочинів проти радіаційної безпеки: дослідження суті шляхом аналізу історичного становлення поняття безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 4 (46). С. 132–135.

297. Торбєєв М. О. Соціально-правова природа злочинів проти радіаційної безпеки. *Кримінологические исследования*. 2015. № 9 (15). С. 264–279.

298. Торбєєв М. О. Стан дослідження проблем кримінально-правової та кримінологічної характеристики запобігання злочинам проти радіаційної безпеки в сучасному кримінальному праві України та кримінології. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3 (6). С. 204–214.

299. Торбєєв М. О. Суб'єкти запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Кримінальне право: традиції та новації*: зб. матеріалів Міжнар. круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса. Полтава ; Харків, 2015. С. 375–379.

300. Торбєєв М. О. Актуальні питання злочинних проявів з прихованим джерелом іонізуючого випромінювання. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: Національний та міжнародно-правовий виміри*: зб. тез доповідей XIV Міжнар. наук.-практ. конф. / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018. С. 185–189.

301. Тузов А. П. Профілактика правопорушень серед молоді. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1978. 62 с.

302. Турлак В. Радиационная безопасность в России и средства ее обеспечения. *Наука-Культура-Общество*. 2006. № 2. С. 84–94.

303. Турлова Ю. Кримінологічний аналіз сучасного стану екологічної злочинності в Україні.. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 66–72.

304. Тюнін В. О. Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності: кримінально-правова, кримінологічна характеристика та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 261 с.

305. Уголовный кодекс УССР с изменениями и дополнениями по 1-ое ноября 1924 г. и с алфавитным указателем. Харьков: Юрид. изд-во Наркома У.С.С.Р., 1924. 102 с.

306. Україна увійшла в ТОП-20 найбільш нестабільних країн світу. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/791979-zmi-ukrayina-uvijshla-v-top-20-najbilsh-nestabilnih-krayin-svitu> (дата звернення: 10.10.2015).

307. Українське село: вимирання чи еволюція. URL: <https://tyzhden.ua/Society/219622> (дата звернення: 16.03.2018).
308. Українсько-англо-російський тлумачний словник з радіоекології і радіобіології. Київ : Чорнобиль інтерінформ, 2001. 395 с.
309. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт Петербургъ: Въ типографіи Второго Отделения Собственной Его Императарского Величества Канцеляріи, 1845. 922 с.
310. Хохряков Г. Ф. Криминология : учебник / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. Москва : Юристъ, 2000. 511 с.
311. Чорнобиль. Двадцять років потому. Бібліографічний покажчик. Київ, 2006. 56 с.
312. Чорнобильська зона: без контролю, без грошей, але з браконьєрами і самоселами. URL: <https://www.unian.ua/society/263853-chornobilska-zona-bez-kontrolyu-bez-groshey-ale-z-brakonerami-i-samoselami.html> (дата звернення: 16.03.2018).
313. Детальніше читайте на УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/263853-chornobilska-zona-bez-kontrolyu-bez-groshey-ale-z-brakonerami-i-samoselami.html> (дата звернення: 16.03.2018).
314. Чубинский М. П. Очерки уголовной политики: понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права. Москва : ИНФРА-М, 2008. 433 с.
315. Шаблистий В. В. Безпека людини як показник її щастя (кримінально-правовий вимір). *Публічне право*. 2013. № 4. С. 122–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_4_17 (дата звернення: 10.09.2016).
316. Шаблистий В. В. Про публічність та приватність кримінально-правового забезпечення інформаційної безпеки людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 1. С. 177–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2013_1_22 (дата звернення: 10.09.2016).

317. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 36 с.

318. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 470 с.

319. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

320. Шевчук Т. А. Сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 227 с.

321. Шемшученко Ю. С. Ядерне законодавство : зб. нормативно-правових актів. Київ : Ін Юре, 1999. Т. 2. 648 с.

322. Шинальський О. І. Покарання в системі засобів протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 195 с.

323. Шкурина Ю. В. Транспортировка и физическая защита ядерных материалов. *Вестник Уральского института экономики, управления и права*. 2017. № 2. С. 83–90.

324. Щербакова А. К., Литвинов О. М. Механізм індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє бандитизм : монографія. Харків : Панов, 2015. 235 с.

325. Экогеодинамика регионов. URL: <http://geopolitika.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/02/003rudyk.pdf> (дата звернення: 20.09.2015).

326. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська Енциклопедія, 2004. 768 с.

327. Яворська О. Про детермінанти, що породжують та обумовлюють посягання на безпечні умови відбування покарання у виховних колоніях. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 2 (4). С. 153–157.

328. Яковлев А. М. Некоторые теоретические вопросы общей методики изучения личности преступника. *Проблемы искоренения преступности*. Москва : Юрид. лит., 1965. С. 57–90.

329. Як зростав у ціні продуктовий кошик українця. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/08/19/infografika/suspilstvo/yak-zrostav-czini-produktovyj-koshyk-ukrayincya> (дата звернення: 26.02.2018).

330. Ярошенко В. Зона відчуження – територія закону. *Вісник Чорнобиля*. 2009. № 12 (1575). 28 березня. С. 1–3.

331. Anzelon G., Hamond W., Nicholas M. The IAEA's Illicit Trafficking Database Programme: Measures to Prevent, Intercept and Respond to Illicit Uses of Nuclear Material and Radioactive Sources (Proc. Conf. Stockholm, 2001). Vienna : IAEA, 2002. 54 p.

332. Baker R. Nuclear Terrorism. Nova Science Publishers. New-York, 2002. 64 p.

333. Bunn M., Bunn G. Strengthening Nuclear Security Against Post-September 11: Threats of Theft and Sabotage. Viena : JNMM, 2002. 465 p.

334. Charles D. Ferguson, William C. Potter. The Four Faces of Nuclear Terrorism. Monterey Institute / Center for Nonproliferation Studies. Monterey, California, 2004. 387 p.

335. Kilo of uranium can be bought even in a street / *Vechernyaya Moskva*. 2002. 2 May.

336. National Environmental Policy of Ukraine: Assessment and Development Strategy / UNDP. Kyiv, 2007. URL: http://www.undp.org.ua/files/en_26469national-main.pdf (date of request: 26.02.2018).

337. Shikhanov V., Sirokhin A. Structure of Psychic Attitude of a Person to Careless Traffic Violations and Potential Ways of Accident Prevention. *Журнал Сибирского федерального университета. Серия «Гуманитарные науки»*. 2008. Т. 1. № 4. URL: <http://elib.sfu-kras.ru/handle/2311/846> (date of request: 26.02.2018).

338. The Global Environmental Goods and Services Industry. Manual for Data Collection and Analysis / OECD, 1999. URL. <http://unstats.un.org/unsd/>

envaccounting/ceea/archive/EPEA/EnvIndustry_Manual_for_data_collection.PDF
(date of request: 26.02.2018).

339. The Telegraph: French doctors and radiologist jailed for radiation overdoses. URL: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/-9837803/French-doctors-and-radiologist-jailedforradiationoverdoses.html?goback=.gde_1428887_member_210408016 (date of request: 26.02.2018).

340. UNITED STATES NUCLEAR REGULATORY COMMISSION, Lost Iridium-192 Source Resulting in the Death of Eight Persons in Morocco, Information Notice No. 85–57, USNRC, Washington (1985). URL: <http://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/gen-comm/info-notices/1985/in85057.html> (date of request: 26.02.2018).

341. Zaitseva L., Hand K. Nuclear Smuggling Chains: Suppliers, Intermediaries and End-Users. *American behavioral scientist*. 2003. Vol. 46. № 6.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акт впровадження в діяльність Апеляційного суду Чернігівської області

№
від «25» грудня 2018 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження «Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання», підготовленого Торбєєвим Миколою Олександровичем в правозастосовну діяльність Апеляційного суду Чернігівської області

Видана Торбєєву Миколі Олександровичу про те, що він дійсно у період з 2012 по 2018 роки проводив науково-дослідну роботу в Апеляційному суді та районних судах Чернігівській області за темою дисертаційного дослідження «Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання», з впровадженням відповідних результатів в практичну діяльність судових органів.

Апеляційним судом Чернігівської області прийнято до впровадження у практику роботи розроблені дисертантом Торбєєвим М.О. науково-практичні пропозиції та рекомендації щодо запобігання злочинам, що вчинені проти радіаційної безпеки, а також проти громадського порядку в цій сфері тощо. Високої оцінки заслуговує розроблене та сформульоване Торбєєвим М.О. визначення поняття «радіаційна безпека» як у кримінологічному, так і в кримінально-правовому розуміннях як самостійного об'єкту кримінально-правової охорони.

Торбєєвим М.О. підготовлені пропозиції щодо уніфікації та систематизації кримінальних правопорушень у сфері радіаційної безпеки, що має суттєво поліпшити роботу в питаннях правильної кваліфікації цих правопорушень.

Голова Апеляційного суду
Чернігівської області

Г.А. Салай

Акт впровадження в діяльність Прокуратури Київської області

№ 8/м
від «10» грудня 2018 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
М.О. Торбєєва за темою «Злочини проти радіаційної безпеки:
кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання» в
правозастосовну діяльність органів і підрозділів прокуратури Київської
області**

Прокуратурою Київської області розглянуто результати дисертаційного дослідження Торбєєва Миколи Олександровича за темою «Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінанти і запобігання».

У роботі запропонована уніфікація злочинів проти радіаційної безпеки, яка буде корисною у правозастосовній площині для діяльності органів та підрозділів прокуратури Київської області.

Торбєєвим М.О. пропонується виокремлення спеціальної групи злочинів, що дасть можливість здійснювати більш точне статистичне узагальнення та співставлення вчинених злочинів, зафіксованих фактів, спрямованих до суду кримінальних проваджень та відповідних судових вироків.

Прокурор Київської області

М.Ю. Киричук

Акт впровадження в діяльність ГУНП в Чернігівській області

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

14000, м. Чернігів, проспект Перемоги, 74 тел. 678-896, факс 678-363

04.12.2018 № 6829/124/07/01-2018**АКТ**

впровадження результатів дисертаційного дослідження «Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання», підготовленого Торбєєвим Миколою Олександровичем
в правозастосовну діяльність органів і підрозділів Головного управління поліції України в Чернігівській області

Видана Торбєєву Миколі Олександровичу про те, що він дійсно у період з 2012 по 2018 роки проводив науково-дослідну роботу в органах і підрозділах управління поліції України в Чернігівській області за темою дисертаційного дослідження «Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання», з впровадженням відповідних результатів в практичну діяльність підрозділів поліції.

Результати дисертаційного дослідження, представлені Торбєєвим М.О., дозволять підвищити ефективність діяльності по запобіганню злочинності, зокрема у сфері радіаційної безпеки слідчим та оперативним підрозділам національної поліції в Чернігівській області.

Заступник начальника Головного управління, — начальник слідчого управління ГУНП в Чернігівській області
полковник поліції

Є.С. Гончаров

Акт впровадження в діяльність Верховної Ради України

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики та правосуддя

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-29/15-2434 (254239)"04" грудня 201 8 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

ТОРБЄЄВА М.О. у законотворчу діяльність

Комісія у складі: Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя Князевича Р.П., в.о. керівника секретаріату Комітету Колісника І.В., заступника керівника секретаріату Комітету Юр'єва С.Є., склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Торбєєва Миколи Олександровича на тему: "Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання", поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України.

Голова Комітету

Р.П. КНЯЗЕВИЧ

В.о. керівника секретаріату Комітету

І.В. КОЛІСНИК

Заступник керівника секретаріату Комітету

С.Є. ЮР'ЄВ

Князевич Р.П.,
Колісник І.В., Юр'єв С.Є.
 підтверджую:
 Керівник Управління кадрів
 Апарату Верховної Ради України
"04" 12 2018 р.

0052300

**Акт впровадження в діяльність
Чернігівського національного технологічного університету**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Чернігівського
національного
технологічного університету
Д.т.н., професор

О.О. Новомлинець

„12” _____ 12 2018 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження Торбєєва М. О. на
тему «Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика,
детермінація і запобігання» в освітній процес
Чернігівського національного технологічного університету**

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального права та правосуддя навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету, доцента, кандидата юридичних наук Головка М.Б., заступника завідувача кафедри кримінального права та правосуддя навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету, доцента, доктора юридичних наук Коломієць Н.В., професора кафедри кримінального права та правосуддя навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету, доцента, кандидата юридичних наук Берднік І.В., склала цей акт з приводу того, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження Торбєєва М. О., впроваджені в освітній процес і наукову діяльність кафедри кримінального права та правосуддя навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету таким чином:

1. Професорсько-викладацький склад кафедри кримінального права та правосуддя використовує окремі положення дисертаційного дослідження Торбєєва М. О. при підготовці лекцій з навчальної дисципліни «Кримінологія».

2. Опубліковані праці за темою дисертації Торбєєва М. О. включено до списку додаткової рекомендованої літератури в межах підготовлених навчальних програм з навчальної дисципліни «Кримінологія».

3. Матеріали і висновки дисертаційного дослідження Торбеєва М. О.² використовуються науково-педагогічними працівниками кафедри кримінального права та правосуддя навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету під час роботи з студентами в наукових гуртках кримінально-правового спрямування.

Завідувач кафедри кримінального
права та правосуддя ЧНТУ
к.ю.н., доцент

Головко М.Б.

Заступник завідувача кафедри кримінального
права та правосуддя ЧНТУ
д.ю.н., доцент

Коломієць Н.В.

Професор кафедри кримінального
права та правосуддя ЧНТУ
к.ю.н., доцент

Берднік І.В.

Акт впровадження в діяльність Департаменту з питань цивільного захисту
та оборонної роботи Чернігівської ОДА

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ З ПИТАНЬ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
ТА ОБОРОННОЇ РОБОТИ

вул. Гетьмана Полуботка, 70, м. Чернігів, 14013, тел. (0462) 67-62-34, e-mail: dcz_post@cg.gov.ua

27.11.2018 № 01-04/1918

На № _____ від _____

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження М.О. Торбєєва
за темою «Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна
характеристика, детермінація і запобігання»**

Видана Торбєєву Миколі Олександровичу про те, що він дійсно у період з 2012 по 2018 роки проводив науково-дослідну роботу за темою дисертаційного дослідження **«Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання»** з впровадженням відповідних результатів в практичну діяльність.

Впровадження пропозицій, які були вироблені в процесі дослідження здійснюється шляхом їх використання при організації профілактики правопорушень, пов'язаних з порушенням режиму радіаційної безпеки та в процесі інформування населення про основні засади радіаційної безпеки.

Директор Департаменту

С.М. Болдирев

Акт впровадження в діяльність Чернігівського районного відділу
У ДСНС України у Чернігівській області

ДСНС України

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
(У ДСНС України у Чернігівській області)

Чернігівський районний відділ

вул. Жабинського, 21, м. Чернігів, 14017, тел. (0462) 678-405, e-mail: chern_r@cndsns.gov.ua

04.12.18 № 17-10/1805 на № _____ від _____

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
М.О. Торбєєва за темою «Злочини проти радіаційної безпеки:
кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання»**

Видана Торбєєву Миколі Олександровичу про те, що він дійсно у період з 2012 по 2018 роки проводив науково-дослідну роботу за темою дисертаційного дослідження **«Злочини протирадіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація і запобігання»** з впровадженням відповідних результатів в практичну діяльність.

Впровадження пропозицій, які були вироблені в процесі дослідження здійснюється шляхом їх використання при організації профілактики правопорушень, пов'язаних з порушенням режиму радіаційної безпеки та в процесі інформування населення про основні засади радіаційної безпеки.

У роботі запропоновані методичні заходи запобігання злочинам у сфері радіаційної безпеки, а також механізми спеціального превентивного впливу щодо неможливості порушень в цій сфері в умовах спеціальних об'єктів та територій.

Начальник Чернігівського РВ
У ДСНС України в Чернігівській області
підполковник служби цивільного захисту

В.І. Гребельний

Рис. К.1. Карта розміщення реакторів в Україні.
URL: <http://www.insc.gov.ua/ukr/plants/index.html>

Анкета
щодо стану радіаційної безпеки в Україні

1. Охарактеризуйте, за власним внутрішнім розумінням, що є для Вас радіаційною безпекою?

- А) стан захищеності суспільства від радіаційних загроз природного характеру – 6%;
Б) стан захищеності суспільства від радіаційних загроз штучного (техногенного) характеру – 22%;
В) стан захищеності суспільства від радіаційних загроз з боку злочинних проявів/посягань – 15% (окрема група респондентів – студенти юридичного факультету – 20%*);
Г) все вищеперераховане 57%.

2. Ваша оцінка сучасного стану радіаційної безпеки в Україні (за п'ятибальною шкалою, де 1 – найменший, а 5 – найбільший показник захищеності). ВАРІАНТ оцінки «3» – 49%.

3. Визначте за п'ятибальною шкалою, які найнебезпечніші загрози радіаційній безпеці України (де 1 – найменша, а 5 – найбільша загроза за характером потенційної шкоди):

- А) ядерний тероризм – 3%;
Б) аварія на атомній електростанції – 22%;
В) незаконний вивіз з метою подальшого вільного продажу радіоактивних матеріалів (обладнання) із закритої території Чорнобильської АЕС та зони безумовного (обов'язкового) відселення (прихована радіаційна небезпека) – 48%;
Г) все вище перераховане – 27%.

4. Оцініть стан правового регулювання здійснення діяльності, пов'язаної з використанням радіоактивних матеріалів:

- А) ідеальний – 0%;
Б) допустимий – 28%;
В) недосконалий – 46%;
Г) важко відповісти – 26%

5. Визначте, на Ваш погляд, найнебезпечніший злочин для України у сфері радіаційної безпеки (за п'ятибальною шкалою, де 1 – найменш, а 5 – найбільш небезпечний):

- А) напад на об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні матеріали (ст. 261 КК України) – 16% (окрема група – студенти юридичного факультету – 33%*);

- Б) викрадення, привласнення, вимагання радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства (ст. 262 КК України) – 3%;
- В) незаконне придбання, носіння, зберігання, використання, передача, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 265 КК України) – 8%;
- Г) незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265-1 КК України) – 12% (окрема група – студенти юридичного факультету – 22%*);
- Ґ) погроза вчинити викрадення або використати радіоактивний матеріал (ст. 266 КК України) – 0%;
- Д) порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України) – 34%;
- Е) порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267-1 КК України) – 27%.

6. На Вашу думку, чи збільшується рівень радіаційних загроз для України в рамках еволюційного розвитку людства?

- А) так – 91%;
- Б) ні – 2%.
- В) важко відповісти – 7%.

7. Оцініть за п'ятибальною шкалою рівень корумпованості органів державної влади у сфері радіаційних правовідносин, що, у свою чергу, призводить до радіаційних небезпек у латентній формі (за п'ятибальною шкалою, де 5 – найбільший показник корумпованості). ВАРІАНТ оцінки «3» – 58%.

8. Яка, на Вашу думку, динаміка розвитку боротьби зі злочинами у сфері радіаційної безпеки?

- А) позитивна – 4%;
- Б) негативна – 23%;
- В) більше позитивна, ніж негативна, – 15%;
- Г) більше негативна, ніж позитивна, – 12%;
- Д) важко відповісти – 46%.

9. Які основні напрями боротьби з радіаційною злочинністю, на Ваш погляд, мають бути втілені державою на пріоритетному рівні?

- А) боротьба з корупційними проявами 37%;
- Б) посилення відповідальності – 35%;
- В) удосконалення законодавчої бази – 18%;
- Г) інше – 10%.

10. Які Ви можете назвати основні недоліки державної політики у сфері боротьби з радіаційною злочинністю?

- А) недостатня боротьба з корупційними проявами – 37%;

- Б) слабка робота боротьби з латентними проявами злочинів в цій сфері – 35%;
 В) відсутність законодавчої ініціативи щодо удосконалення закон. бази – 18%;
 Г) інше – 10%;

11. На Вашу думку, що є основним мотивом вчинення злочину проти радіаційної безпеки?

- А) недбалість – 63%;
 Б) незаконне збагачення – 29%;
 В) інше – 8%.

12. На Вашу думку, безпека в суспільстві тримається за рахунок санкції чи відповідного виховання?

- А) так, більше за рахунок санкції – 49%;
 Б) мабуть, так, більше за рахунок санкції – 20%;
 В) мабуть, ні, більше за рахунок внутрішнього виховання – 19%;
 Г) ні, за рахунок внутрішнього виховання – 12%.

13. Оцініть рівень латентності (прихованості) злочинів проти радіаційної безпеки в Україні:

- А) дуже високий, приховуються майже всі злочини цієї групи – 37%;
 Б) високий, приховуються більше половини злочинів даної групи – 29%;
 В) середній, приховуються приблизно третина злочинів даної групи – 24%;
 Г) низький, практично не приховуються злочини даної групи – 10%.

14. Як Ви могли б охарактеризувати загальні риси особи (злочинця), який вчиняє злочини проти радіаційної безпеки?

За соціальним параметром:

- працівник АЕС – 38%;
 місцевий житель – 29%;

За статтю:

- чоловік – 73%;
 жінка – 27%.

За віком:

- від 18 до 30 років – 40%;
 від 30 до 45 років – 34%;
 від 45 до 65 років – 26%.

15. Які, на Вашу думку, основні детермінанти (умови, мотиви) злочинів проти радіаційної безпеки (відповідь може містити декілька варіантів, не більше 3):

- А) постійна матеріальна потреба – 54%;
 Б) бажання збагатитися – 30%;
 В) заздрість ☐;
 Г) помста ☐;
 Д) самоствердження ☐.

- Е) агресія ☐;
- Є) вороже ставлення до оточення ☐;
- Ж) переконання в неможливості вирішити проблему законним шляхом;
- З) віра у вседозволеність та безкарність ☐;
- И) вплив оточення ☐;
- Й) незнання законів – 10%;
- К) слабкість державних правоохоронних та контролюючих органів – 1%;
- Л) високий рівень корупції – 5%;
- М) політична нестабільність ☐.

16. Які 2–3 сучасні проблеми можна виділити як найбільш актуальні для людства:

- А) національна безпека – 3%;
- Б) зростання злочинності ☐;
- В) погіршення екології – 40%;
- Г) проблема виживання, брак грошових коштів – 32%;
- Д) зростання безробіття та низька заробітна плата – 22%;
- Е) проблема у сфері освіти ☐;
- Є) криза культури населення – 3%;
- Ж) особиста безпека ☐.

17. Чи згодні Ви з тим, що правоохоронні органи здатні діяти набагато краще в боротьбі з організованою злочинністю, зокрема у сфері радіаційної безпеки?

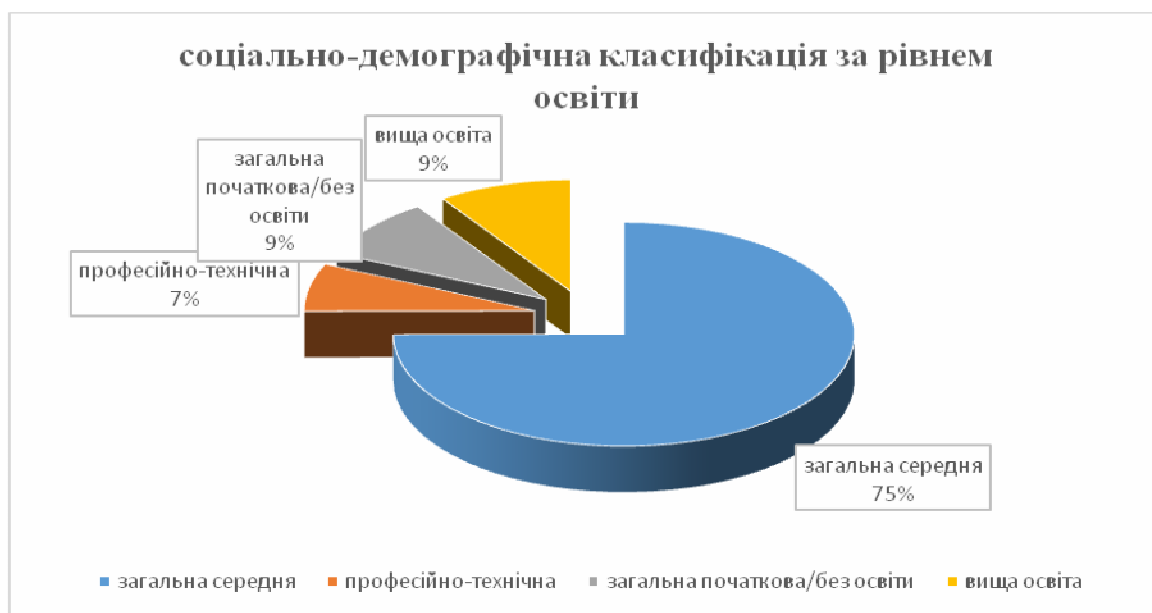
- А) так – 82%;
- Б) ні ☐;
- В) можливо, так, однак основна причина в недосконалоості кримінального законодавства – 6%;
- Г) уся причина в низькому рівні професіоналізму серед співробітників – 7%;
- Д) ні, зміни можливі в комплексній зміні підходів організації правоохоронної системи в цілому ☐;
- Є) Ваш варіант – 5%.

18. Оцініть, на Ваш погляд, рівень поінформованості населення про рівень радіаційної безпеки та злочинні прояви в цій сфері з боку держави:

- А) дуже високий, інформування здійснюється постійно ☐;
- Б) високий, інформування здійснюється відносно часто ☐;
- В) середній, населення інформується в залежності від події, пов'язаної з цим – 15%;
- Г) низький, населення практично перебуває в інформаційній ізоляції – 85%;

Дякуємо Вам за допомогу, надану в дослідженні

Соціально-демографічна класифікація

Указ Президента України

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від _____ 201__ року «Про Стратегію радіаційної безпеки України»

Відповідно до статті 107 Конституції України **п о с т а н о в л я ю** :

1. Увести в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від _____ 201__ року «Про Стратегію радіаційної безпеки України».
2. Затвердити «Стратегію національної безпеки України» (додається).

СТРАТЕГІЯ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

I. Загальні положення

1. Ця Стратегія спрямована на забезпечення радіаційної безпеки як частини національної безпеки України.

2. Цією Стратегією визначаються основні джерела загроз радіаційній безпеці в Україні, цілі, завдання, принципи та основні напрями діяльності уповноважених органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні, інших установ і організацій, які беруть участь у забезпеченні радіаційної безпеки на підставі законодавства України. Стратегічні підходи до забезпечення радіаційної безпеки розроблені відповідно до положень Стратегії національної безпеки України, спрямованої на реалізацію до 2020 року, визначених нею пріоритетів державної політики національної безпеки.

3. Ця Стратегія є основоположним національним документом стратегічного моделювання, що визначає державну політику в сфері забезпечення радіаційної безпеки, в тому числі базою для дієвої взаємодії всіх

суб'єктів забезпечення радіаційної безпеки та інститутів громадянського суспільства, відповідальних громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства.

4. Забезпечення радіаційної безпеки є одним із пріоритетних напрямів державної політики в сфері національної безпеки України. Радіаційна безпека України розуміється як непорушність нормального/безпечного стану існування процесів (навіть відсутність ризику такої загрози) у формі, зокрема, забезпечення та запобігання комплексом заходів та зв'язку між порушенням цього стану та можливими наслідками від радіаційного впливу та ураження. Із цього комплексного аналізу базового поняття та його протилежності формується розуміння радіаційної безпеки саме як об'єкта охорони від порушень нормальних умов життєдіяльності, а беручи до уваги, що людина і суспільство залежить від стану об'єктів, процесів та явищ, що їх оточують, то в цьому розумінні безпека є відчуття людини та її суб'єктивного сприйняття непорушності нормального перебігу життєвих процесів, в тому числі неможливості настання ризиків порушення безпечності процесів, явищ і стану радіаційної безпеки в цілому від радіаційного впливу та ураження.

5. Україна при забезпеченні радіаційної безпеки концептуально виходить з необхідності постійного вдосконалення системи та механізмів забезпечення радіаційної безпеки, а також політичних, організаційних, соціально-економічних, інформаційних, правових та інших заходів:

а) щодо запобігання, виявлення та припинення злочинної діяльності, пов'язаної з радіаційними предметами, незаконним обігом радіаційних предметів, міжнародними терористичними організаціями, а також інших злочинних посягань на права і свободи людини і громадянина, матеріальні цінності суспільства, пов'язані з радіаційною безпекою;

б) щодо профілактики внутрішніх і міждержавних радіаційно злочинних проявів;

в) щодо попередження, ліквідації та/або ліквідації та усунення наслідків надзвичайних ситуацій радіаційного характеру;

г) щодо вдосконалення державного управління у сфері ядерної та радіаційної промислової та транспортної безпеки;

г) з розвитку міжнародного співробітництва в правоохоронній сфері, а також у галузі запобігання надзвичайним ситуаціям радіаційного характеру та ліквідації їх наслідків.

6. Для цілей цієї Стратегії терміни вживаються в такому значенні:

а) загроза радіаційній безпеці – пряма або непряма можливість, ризик завдання радіаційної шкоди правам та свободам людини і громадянина та матеріальним цінностям суспільства;

б) забезпечення радіаційної безпеки – реалізація визначеної державою системи політичних, організаційних, соціально-економічних, інформаційних, правових та інших заходів, спрямованих на протидію злочинним і іншим протиправним посяганням на радіаційну безпеку України, а також на запобігання, ліквідацію та/або ліквідацію та усунення наслідків надзвичайних ситуацій радіаційного характеру;

в) система забезпечення радіаційної безпеки – засоби і заходи забезпечення радіаційної безпеки;

г) державна система моніторингу стану радіаційної безпеки – єдина міжвідомча багаторівнева автоматизована інформаційна система спостереження за станом радіаційної безпеки, призначена для виявлення, прогнозування та оцінки загроз радіаційній безпеці, оцінки ефективності державної політики, що проводиться в сфері забезпечення радіаційної безпеки, а також для формування пропозицій щодо вдосконалення стану радіаційної безпеки;

г) засоби забезпечення радіаційної безпеки – технології, а також технічні, програмні, лінгвістичні, правові та організаційні засоби, включаючи телекомунікаційні канали та автоматизовані системи управління процесами, які використовуються для збору, формування, обробки, передачі або прийому інформації про стан радіаційної безпеки та заходи щодо її зміцнення.

7. Правову основу забезпечення громадської безпеки становлять Конституція України, загальновизнані принципи і норми міжнародного права, міжнародні договори України, Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», Кодекс Цивільного захисту України, а також нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, наукові праці вчених фахівців у цій сфері.

II. Основні джерела загроз радіаційній безпеці

8. Стан радіаційної безпеки в Україні характеризується як недосконалий. Україна, як і інші світові держави, що ставлять перед собою завдання прогресивного розвитку, організовує внутрішнє забезпечення, зокрема за рахунок використання атомної енергії. Ця сфера врегульована системою

законодавства, що передбачає врегулювання правовідносин між усіма органами державної влади в ній. Загальне розуміння того, що радіаційна загроза не знає меж та кордонів, робить проблему радіаційної безпеки та захисту загальною для людства і виносить її на площину питання виживання. Врегулювання цих питань спонукає кожен соціально відповідальну країну трансплантувати систему заходів радіаційної безпеки як обов'язкову ланку до єдиної системи національної безпеки. Лівова частина державних заходів має припадати на інформаційну сферу як базовий елемент єдиної системи загальнодержавних заходів, що має на меті першочергово формувати культуру поведінки з радіаційним предметом та/або культуру поведінки суб'єкта, що здійснює свою діяльність в умовно-радіаційному процесі.

9. Сукупний аналіз нормативно-правової бази, заходів, присвячених сфері радіаційної безпеки та запобіганню загроз з боку злочинних посягань, свідчить про недостатню увагу, непопулярність цієї проблематики.

10. Побудова громадянського суспільства в Україні зобов'язує подальший розвиток ядерної енергетики здійснювати з взаємною конструктивною участю органів державної влади та місцевого самоврядування і свідомої громадськості в цьому процесі, оскільки ця сфера прямо зачіпає проблеми безпеки самих громадян, охорони їх життя та здоров'я як однієї з пріоритетних течій безпечного розвитку держави.

Упродовж усіх років існування незалежна Україна долає наслідки Чорнобильської катастрофи – найбільшої в історії людства техногенної радіаційної аварії.

В умовах, що склалися, необхідна реалізація комплексу заходів з протидії радіаційній злочинності та ліквідації її базових основ.

11. Одним з основних джерел загроз радіаційній безпеці є наявність діючих та заморожених об'єктів з джерелом іонізуючого випромінювання, радіаційним предметом – мережі атомних електростанцій на території нашої держави, що об'єктивно створює умови для виникнення радіаційної злочинності як явища. Особливу занепокоєність викликають процеси, пов'язані із забезпеченням процесів життєдіяльності окремих громадян на території Чорнобильської зони безумовного (обов'язкового) відселення та суміжних з нею територій. Окремі злочинні елементи використовують залишені після Чорнобильської катастрофи покинуті радіаційно уражені матеріальні активи для власного збагачення. Також системним злочинним промислом стала діяльність, спрямована на збагачення за рахунок незаконного вивозу

радіаційних товарів/продуктів із зони радіаційного ураження. Постійно фіксуються непоодинокі випадки організованої радіаційної злочинності на базі наведених джерел радіаційних загроз.

Для протидії радіаційній злочинності потрібні узгодженість дій усіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх взаємодія з інститутами громадянського суспільства, формування єдиної консолідованої позиції з питань профілактики злочинам у сфері радіаційної безпеки.

12. Останніми роками спостерігається стрімкий приріст злочинів проти радіаційної безпеки. Аналіз громадської думки свідчить про необізнаність більшості громадян України про приховану загрозу, яку несуть уражені радіаційні матеріали/продукти.

13. Значна кількість злочинів проти радіаційної безпеки є латентними, зокрема, через рівень корупції в тих органах, які покликані боротися зі злочинним проявом у цій сфері. Спостерігаються стійкі тенденції до зрощення інтересів бізнесу й чиновників, включення в корупційні схеми посадових осіб і представників злочинного радіаційного бізнесу.

14. Значна латентність злочинів проти радіаційної безпеки також пояснюється тим, що їх суб'єктами часто є працівники атомних електростанцій та інших об'єктів промисловості, на яких використовуються радіоактивні матеріали та інші джерела радіаційного випромінювання. Протидія в таких випадках ускладнюється тим, що ці особи мають безпосередній доступ до такого матеріалу, а також певний рівень можливостей незаконного викрадення та/або переміщення за рахунок такого доступу.

15. В країні відсутня профілактична робота злочинам проти радіаційної безпеки. Не розробляються програми протидії таким злочинним проявам, а також формування правосвідомості громадян щодо необхідності загальносуспільної протидії радіаційній злочинності.

16. Будучи однією із системних загроз радіаційній безпеці, корупція суттєво ускладнює нормальне функціонування правоохоронних органів, перешкоджає проведенню дієвих та прогресивних перетворень і модернізації методів та механізмів боротьби зі злочинами проти радіаційної безпеки.

17. Серйозну загрозу радіаційній безпеці становить імовірність виникнення надзвичайних ситуацій на ядерно та радіаційно небезпечних об'єктах. У зв'язку із цим потрібно вдосконалення системи запобігання надзвичайним ситуаціям на таких об'єктах, а також системи реагування на можливі аварії.

III. Цілі, завдання та принципи забезпечення радіаційної безпеки

18. Цілями забезпечення радіаційної безпеки є:

а) досягнення і підтримання необхідного рівня захищеності права людини і громадянина на безпечне існування, зокрема в розрізі від загроз радіаційно-кримінального характеру;

б) підвищення рівня захищеності населення від надзвичайних ситуацій радіаційного характеру.

19. Пріоритетним завданням забезпечення радіаційної безпеки є захист життя, здоров'я, конституційних прав і свобод людини і громадянина на безпечне існування. До інших завдань забезпечення громадської безпеки належать:

а) виявлення й нейтралізація джерел загроз радіаційній безпеці;

б) постійний моніторинг та оцінювання стану радіаційної безпеки, прогнозування динаміки її розвитку, вчасне інформування керівництва країни, органів державної влади, громадськості та населення про стан справ у цій сфері;

в) прийняття й супровід комплексних цільових програм, спрямованих на забезпечення радіаційної безпеки, в тому числі на загальнодержавному рівні, регіональних, місцевих рівнях і галузевих програм з профілактики правопорушень проти радіаційної безпеки;

г) постійне вдосконалення і підтримка достатньою мірою готовності сил і засобів забезпечення радіаційної безпеки, в тому числі системи забезпечення виклику екстрених оперативних служб на всій території України;

г) прийняття й супровід комплексних цільових програм, спрямованих на запобігання, ліквідацію та/або ліквідацію та усунення наслідків надзвичайних ситуацій радіаційного характеру;

д) вдосконалення профілактичних заходів щодо зниження ризику актів радіаційного тероризму;

е) захист населення від надзвичайних ситуацій радіаційного характеру;

є) протидія незаконному обігу радіоактивних матеріалів;

ж) протидія корупції;

з) вдосконалення системи державного управління у сфері радіаційної безпеки;

и) удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері радіаційної безпеки, забезпечення ефективної координації та функціонування єдиної системи ситуаційних центрів профільних органів державної влади сектору радіаційної безпеки;

і) створення та постійне вдосконалення механізмів ефективної взаємодії суб'єктів забезпечення радіаційної безпеки з громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями та громадянами з питань забезпечення радіаційної безпеки;

ї) якісне вдосконалення системи громадського контролю над органами державної влади сфери радіаційної безпеки;

20. Забезпечення радіаційної безпеки здійснюється на основі таких принципів:

а) дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – право людини і громадянина на безпечне існування є пріоритетним обов'язком України;

б) законність – здійснення діяльності щодо забезпечення радіаційної безпеки та протидія радіаційній злочинності з повним дотриманням законів України;

в) повнота та всебічність – діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення радіаційної безпеки ґрунтується на повноті дослідження, аналізу, профілактики та протидії злочинним проявам проти радіаційної безпеки із застосуванням широкого профілю засобів і механізмів забезпечення радіаційної безпеки;

г) пріоритет профілактичних заходів щодо забезпечення радіаційної безпеки – як первина ланка недопущення виникненню ризиків порушення радіаційної безпеки для людини і суспільства в Україні;

ґ) взаємодія суб'єктів забезпечення радіаційної безпеки з громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями та громадянами з метою комплексного та своєчасного реагування на загрози суспільній безпеці – як комплексний дієвий механізм протидії злочинним проявам різного характеру проти радіаційної безпеки України.

IV. Основні напрями діяльності щодо забезпечення радіаційної безпеки

21. Основними напрямками діяльності суб'єктів забезпечення радіаційної безпеки в межах їх компетенції є:

а) вдосконалення системи профілактики правопорушень проти радіаційної безпеки, що включає в себе виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню таких правопорушень, а також вжиття заходів щодо їх усунення, реалізація відповідних спеціальних програм щодо запобігання правопорушенням проти радіаційної безпеки;

б) розвиток правової грамотності, правосвідомості та обізнаності населення у сфері забезпечення радіаційній безпеці та протидії її загрозам;

в) виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів проти радіаційної безпеки, і застосування до них заходів профілактичного впливу з метою недопущення з їх боку злочинних посягань, розвиток системи профілактичного обліку осіб, схильних до вчинення злочинів, і контролю за ними, вдосконалення механізмів адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, а також механізмів їх соціальної адаптації та реабілітації;

г) протидія організованій злочинності, пов'язаній з незаконним обігом радіоактивних матеріалів;

г) виявлення і подальше усунення причин корупції та умов її виникнення, розробка і здійснення профілактичних заходів, спрямованих на зниження рівня корумпованості суспільних відносин, забезпечення участі інститутів громадянського суспільства в профілактиці корупції;

д) запобігання виникненню й розвитку надзвичайних ситуацій радіаційного характеру, здійснення заходів щодо нагляду та контролю у сфері цивільного захисту, захисту населення від надзвичайних ситуацій радіаційного характеру;

е) розвиток механізмів громадського контролю за розслідуванням злочинів проти радіаційної безпеки, громадського моніторингу;

є) розвиток співпраці України з іноземними державами і міжнародними організаціями в сферах радіаційної безпеки;

V. Механізми реалізації Стратегії

22. Реалізація цієї Стратегії передбачає:

а) формування державної системи моніторингу стану радіаційної безпеки, яка включає:

встановлення критеріїв оцінювання загроз радіаційній безпеці, показників та індикаторів її стану;

встановлення критеріїв моніторингу стану радіаційної безпеки;

отримання, обробку, аналіз даних про загрози радіаційній безпеці, а також про діяльність і звітування суб'єктів забезпечення радіаційної безпеки;

складання короткострокових і довгострокових прогнозів розвитку криміногенної ситуації у сфері радіаційної безпеки, виникнення надзвичайних ситуацій радіаційного характеру, а також інших можливих загроз у сфері радіаційної безпеки;

б) вдосконалення радіаційного законодавства України в частині, що стосується:

профілактики радіаційних правопорушень;

вдосконалення правових норм, що регулюють взаємовідносини у сфері радіаційної безпеки (цивільно-правові, дисциплінарні, адміністративно-правові, кримінально-правові);

в) розробку та впровадження комплексних цільових програм забезпечення радіаційної безпеки;

г) вдосконалення єдиної державної системи запобігання й ліквідації надзвичайних ситуацій радіаційного характеру;

г) дослідження й обмін міжнародним досвідом у сфері забезпечення радіаційної безпеки та протидії злочинними проявам у цій сфері;

д) розвиток міжнародного співробітництва в правоохоронній сфері.

VI. Прикінцеві положення

Стратегія радіаційної безпеки України є документом, обов'язковим для виконання, та основою для розроблення інших документів стратегічного планування у сфері забезпечення радіаційної безпеки.

Реалізація Стратегії радіаційної безпеки України відбуватиметься на основі національного оборонного, безпекового, економічного, інтелектуального потенціалу з використанням механізмів державно-приватного партнерства, а також із залученням міжнародної консультативної, фінансової, матеріально-технічної допомоги.

Науково-експертне забезпечення координації та контролю за діяльністю у сфері національної безпеки й оборони здійснює Національний інститут стратегічних досліджень із залученням провідних наукових, аналітичних і експертних установ України та інститутів громадянського суспільства.

За результатами аналізу виконання цієї Стратегії Рада національної безпеки і оборони України заслуховує щорічні доповіді та приймає рішення щодо стану її реалізації.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**Запобігання та протидія злочинам проти
радіаційної безпеки**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Київ – 20__

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Розділ 1. Радіаційна безпека

1.1. Визначення радіаційної безпеки

1.2. Види та прояви злочинів проти радіаційної безпеки

1.3. Причини вчинення злочинів проти радіаційної безпеки та їх пагубні наслідки для життя і здоров'я населення

Розділ 2. Заходи щодо запобігання злочинам проти радіаційної безпеки та формування законослухняної моделі поведінки серед дітей та молоді

2.1. Заходи щодо запобігання злочинам проти радіаційної безпеки

2.2. Інформаційно-просвітницька, профілактична та методична робота щодо формування правомірних моделей поведінки серед дітей та молоді

ПІСЛЯМОВА

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

ПЕРЕДМОВА

Радіаційна безпека є складовою громадської безпеки (згідно зі структурою КК України) і водночас складовою екологічної безпеки за своїм характером та змістом, що, у свою чергу, є складовими системи національної безпеки, й утворює складне явище, дослідження якого вимагає поєднання теоретичного та практичного досвіду в багатьох галузях знань, має обґрунтовуватись з самого визначення та розкриття власної сутності та природи, а також ознак цього правового явища.

Побудова громадянського суспільства в Україні зобов'язує подальший розвиток ядерної енергетики здійснювати з урахуванням участі свідомої громадськості в цьому процесі, оскільки ця сфера прямо зачіпає проблеми безпеки самих громадян, охорони їх життя та здоров'я як однієї з пріоритетних течій безпечного розвитку держави.

Захист дітей від можливих проявів протиправної поведінки, запобігання злочинам за участю неповнолітніх та, в подальшому, і повнолітніх громадян у сфері радіаційної безпеки є надзвичайно важливим, соціально значущим і актуальним завданням, вирішення якого має міждисциплінарний свідомоформувальний характер. У діяльність щодо профілактики злочинів проти радіаційної безпеки повинні залучатися працівники правоохоронної системи, органів опіки та піклування, представники соціальної та педагогічної спільнот, співробітники медичної служби. Однак, найчастіше зусилля зі створення ефективної системи профілактики будь-яким злочинам, в тому числі і проти радіаційної безпеки, надання допомоги жертвам та правильного поводження з радіоактивним матеріалом, неефективні через перешкоди, такі як: відомча обмеженість і міжвідомча роз'єднаність, суб'єктивізм у виборі недержавних організацій для співпраці, відсутність єдиних методичних і системних підходів в організації профілактичної роботи; ігнорування профілактичної спрямованості в роботі з дітьми і сім'єю; відсутність концептуальних дотрин щодо радіаційного захисту, що посилюється правовою необізнанністю і недовірою населення до правоохоронних органів, низькими матеріальними статками, що не дозволяють звертатися за кваліфікованою юридичною допомогою; несформованість у педагогічних, поліцейських, соціальних, медичних працівників навичок спеціального профілактичного спілкування. Проблема загострюється тим, що на сьогодні взагалі відсутня методологічна база та практика з профілактичної роботи з неповнолітніми у сфері радіаційного захисту та безпеки, в тому числі щодо запобігання злочинам у цій сфері.

Розв'язати проблему відсутності правосвідомості та розуміння відповідальності в частні радіаційної безпеки серед неповнолітніх можна тільки шляхом спільної роботи педагогів, батьків і всіх дорослих, які так чи інакше причетні до виховання дітей. Метою роботи з нівелювання потенційних ризиків та недопущення порушення норм та правил радіаційної безпеки не є абсолютним завданням у системі виховання. Окрема методологічна виховна робота має на меті доповнити вже існуючі педагогічні заняття у виховному процесі.

Ще з 1995 р. діє Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». Він встановлює пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, встановлює також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

Ці методичні рекомендації щодо формування негативного ставлення до протиправних форм поведінки у сфері радіаційної безпеки, небайдужого ставлення до гіпотетичних ризиків порушення цього безпечного стану, усвідомлення порушення радіаційної безпеки як порушення прав людини на безпечне існування адресовані всім фахівцям, які працюють з дітьми та молоддю.

Розділ 1. Радіаційна безпека

1.1. Визначення радіаційної безпеки

Маючи за мету визначити основні правила поведінки з ядерним та радіаційним предметом Верховна Рада України ще в 1995 році прийняла Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», в якому під терміном радіаційна безпека розуміється дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами та стандартами з безпеки. Вже на сьогодні дане поняття можливо тлумачити розширено і воно має включати такі визначення та стандарти за якими поняття «радіаційна безпека» розуміється, як непорушність нормального/безпечного стану існування процесів (навіть відсутність ризику такої загрози) у формі, зокрема, забезпечення та запобігання комплексом заходів та зв'язку між порушенням цього стану та можливими наслідками. З даного комплексного аналізу базового поняття та його протилежності формується розуміння радіаційної безпеки саме, як об'єкту охорони від порушень нормальних умов життєдіяльності, а приймаючи до уваги, що людина залежить від стану об'єктів, процесів та явищ, що її оточують, то в цьому розумінні безпека є відчуття людини та її суб'єктивного сприйняття непорушності нормального перебігу життєвих процесів. Тому окремим аспектом у визначенні такого поняття слід надати окремої уваги забезпечення рівня поінформованості населення щодо стану радіаційної безпеки. Намагаючись вирішити проблему профілактики злочинів проти радіаційної безпеки серед неповнолітніх уваго до поінформованості в ранньому віці формування особистості – громадянина України і є ключовим аспектом при вирішенні якого відкриваються брами до правосвідомості та розуміння необхідності непорушності безпечного радіаційного стану для людини і суспільства в цілому, зокрема через важливість непорушності такого з боку протиправних зазіхань.

Діяння визнається протиправним лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства і призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод члена людини і громадянина. Злочин проти радіаційної безпеки може мати форму, як активних дій (викрадення предмету іонізуючого випромінювання, незаконне переміщення тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, невжиття обов'язкових заходів безпеки на об'єкті, де застосовуються предмети іонізуючого випромінювання).

1.2. Види та прояви злочинів проти радіаційної безпеки

Згідно діючого Кримінального Кодексу України злочини у сфері радіаційної безпеки не виділено в один відокремлений розділ чи підрозділ Особливої його частини. Диференціація цих діянь базується в залежності від конкретних взаємовідносин, на який здійснюється протиправний вплив. Тобто, КК України містить в собі класифікацію злочинів у сфері радіаційної безпеки за характером правовідносин, а не за ознакою їх спільного видового об'єкта, об'єднавши їх у розділі чи відповідній главі розділу «Злочини проти радіаційної небезпеки».

Окремі склади злочинів, пов'язаних з радіаційними загрозами визначено розділами, що вже по своїй моделі утворює певну, однак не уніфіковану систему в Особливій частині КК України, а саме: 1) Злочини, що посягають на встановлений порядок переміщення відповідних предметів через митний кордон України: Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності» а) контрабанда радіоактивних матеріалів (ст. 201); 2) Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері довкілля: Розділ VIII «Злочини проти довкілля» а) приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ (ст. 238); 3) Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері безпеки виробництва: Розділ X «Злочини проти безпеки виробництва» а) порушення на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого (ст. 274); 4) злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері встановленого порядку несення військової служби: Розділ XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) а) порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414).

Найбільш складів злочинів, що посягають на радіаційну безпеку країни містить в собі Розділ IX «Злочини проти громадської безпеки». Саме цей розділ охопив в собі зміст порушень, що відображає світові загрози в масштабі країни. Конституцією України передбачено, що безпека людини визнається в Україні однією з найвищих соціальних цінностей. Безпеці людей завдають шкоди насамперед злочини проти громадської безпеки, чим і обумовлено їх велику суспільну небезпечність [1, с. 3]

Актуалізація необхідності переходу до світових соціально-правових стандартів в умовах зміни геополітичного клімату у світі, прискорюваній динаміці розвитку людства стала чинником у прийнятті нового кримінального кодексу у структурі якого було виділено окремий розділ, присвячений даній тематиці. В новому кодексі законодавець надав підвищену увагу кримінально-правовому захисту відносин у сфері радіаційної безпеки, порівняно з КК Української РСР 1960 р. Новий КК України доповнився двома новими статтями: 261 і 274, які містять склади злочинів, відсутні в КК Української РСР (1960 р.). Крім того до новел КК 2001 року також належать ст. 267-1 та ст. 265-1.

IX Розділ Особливої частини КК України умовно вмістив в собі найбільшу кількість окремих складів злочинів, що посягають на радіаційну безпеку. Приймаючи до уваги, що загальна кількість злочинів цієї сфери складає 11, то в цьому розділі їх міститься 7.

Утім, перелік правопорушень, передбачених даним розділом не вичерпується лише вищенаведеною групою посягань. Для зрозумілості доречним буде розглянути всі групи злочинів, розміщених в ньому.

Перша група – злочини, пов’язані зі створенням організованих злочинних угруповань або участю в них. Це «Створення злочинної організації» (ст. 255), «Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності» (ст. 256), «Бандитизм» (ст. 257). Також до цієї групи відносяться «Створення терористичної групи чи терористичної організації» (ст. 258-3) та «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» (ст. 260).

До другої групи відносяться терористичні злочини. Це «Терористичний акт» (ст. 258), «Втягнення у вчинення терористичного акту» (ст. 258-1), «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» (ст. 258-2), «Сприяння вчиненню терористичного акту» (ст. 258-4), «Фінансування тероризму» (ст. 258-5).

Третя група – злочини, пов’язані з незаконним поводженням зі зброєю, боєприпасами, вибуховими чи радіоактивними матеріалами.

Це «Напад на об’єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення» (ст. 261), «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» (ст. 262), «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (ст. 263), «Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів» (ст. 264), «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами» (ст. 265), «Незаконне виготовлення

ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію» (ст. 265-1), «Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали» (ст. 266).

Четверта група – злочини, що порушують правила, які забезпечують громадську безпеку.

Це «Порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267), «Порушення режиму радіаційної безпеки» (ст. 267-1), «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини» (ст. 268), «Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин» (ст. 269), «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» (ст. 270), «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства» (ст. 270-1). Також до цієї групи логічно віднести «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» (ст. 259) [2, с. 9-10].

Родовим об'єктом злочинів цього розділу є громадська (загальна) безпека – стан захищеності життєдіяльності людей від джерел підвищених небезпек (злочинних об'єднань, терористів, зброї та інших смертоносних предметів), за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння ними шкоди [3, с. 286].

Як видно, законодавством не виділяються злочини у сфері радіаційної безпеки в один окремих розділ чи підрозділ. Однак, допустимо говорити, що на підставі цієї класифікації доречним навести ще й класифікації залежно від суб'єкта посягання, характеру злочину (спосіб вчинення та направленість умислу), за територіальною ознакою. За критерієм суб'єктості посягання на радіаційну безпеку в нашій державі може бути: 1. будь-які фізичні особи; 2. державні службовці; 3. окремі фізичні особи, на яких покладено обов'язок дотримуватися правил поведінки з радіоактивними матеріалами; 4. військовослужбовці. Тобто, суб'єктом злочину може бути як загальний так і спеціальний. Суб'єктами першої групи можуть бути особи, передбачені статтями 261, 262, 265, 265-1, 266, 267, 267-1 КК України. Другої – ст.ст. 238, 262 КК України. До третьої групи слід віднести суб'єктів, передбачених статтею 274 КК України і до четвертої групи належать військовослужбовці, що вчинили злочин, передбачений ст. 414 КК України.

За характером вчинення злочини даної групи можуть поділятися на ті, що вчинено за критерієм способу: 1. поєднанні з насильством – ст.ст. 261, 262 та погроза вчинення протиправних дій – ст. 266;

2. шляхом таємного заволодіння, в тому числі привласнення – ст. 262;
3. незаконне виготовлення та поведінки – ст.ст. 265, 265-1, 267, 414;
4. пов'язане з зловживанням службовим становищем – ст.ст. 238, 262;

5. пов'язане із вчиненням шахрайських дій – ст. 262.

За направленістю умислу злочини даної групи можуть поділятися на ті, що вчинено з метою заволодіння будь-яким способом та на ті, що не передбачають мету володіння радіоактивними матеріалами та пристроями: 1. протиправна мета, якою є обумовленні дії злочинців на заволодіння у будь-який спосіб (в тому числі і шляхом виготовлення) передбачена ст.ст. 261, 262, 265; 2. вчинення кримінально караних дій, пов'язаних з радіаційною небезпекою без мети заволодіння визначено статтями 265, 266, 267, 267-1, 274, 414 КК України.

Окремо необхідним слід зазначити, що внутрішнє ставлення особи до самого факту порушення радіаційної безпеки (ст.ст. 261, 262, ч. 1 ст. 265, ст. 266) може не мати на меті саме такий наслідок, що в свою чергу підлягає критерію характеристики непрямого умислу. Крім того, психічне ставлення суб'єкта злочину до діяння, що пов'язано з радіаційними загрозами може бути умисним до самого діяння і необережним до можливих незапланованих ним наслідків – подвійна форма вини (ст.ст. 267, 274).

За територіальною ознакою, тобто за місцем вчинення злочину їх можна класифікувати за принципом обов'язкової умови наявності спеціального місця та без такого. До першої групи належать діяння, передбачені статтями 261, 267, 267-1, 274, 414; Друга група злочинів передбачає ст.ст. 262, 265, 265-1, 266.

Досліджуючи відокремлені нами злочини цього розділу, що посягають на радіаційну безпеку можливо визначити їх суспільну небезпеку, яка полягає в неконтрольованому обігу радіоактивних матеріалів, що може призвести до завдання шкоди як окремому громадянину, так і суспільству в цілому. Виходячи з цього, їх безпосереднім об'єктом являється громадська безпека як стан суспільних відносин, які виникають з приводу запобігання виникненню неконтрольованих загроз з боку радіоактивних матеріалів та пристроїв, обіг, а більш конкретизовано, то і контроль за доступом до них.

1.3. Причини вчинення злочинів проти радіаційної безпеки та їх пагубні наслідки для життя і здоров'я населення

Проблема порушення режиму радіаційної безпеки може зачіпати будь-кого, незалежно від релігії, раси, сексуальних вподобань, професійного та освітнього рівня. Загальні причини радіаційної злочинності беруть свій початок в площині протиріч, що виникають при здійсненні людиною певних процесів в сфері радіаційної безпеки держави. При цьому правовідносини в цій сфері можуть містити в собі різні об'єкти, однак поєднанні спільним предметом. Зазначенні протиріччя являють собою складні соціальні процеси, які в вищенаведених негативних умовах створюють підґрунтя для злочинної радіаційної поведінки.

Виходячи з характеру та змісту загально причинних чинників, вони можуть бути згруповані в такі блоки: економічний, соціальний, організаційно-управлінський, технічний, географічний, нормативно-правовий.

З них, *економічні* (об'єктивні протиріччя між економічними потребами та можливостями задоволення цих потреб окремими соціальними групами та індивідами; низький розмір прожиткового мінімуму; рівень прибутку від злочинно-економічної діяльності більший на противагу рівню прибутку від легальної діяльності, крім того зважаючи не високий рівень безробіття.),

соціальні: політичні (нестабільність політичного режиму останніх років, протистояння гілок влади, коливання національного геополітичного курсу розвитку України, протиріччя представників діючої влади, конфлікт інтересів між найвищими посадовими особами держави у виконавчій владі тощо.),

організаційно-управлінські та технічні (недоліки в області обліку та контролю матеріальних цінностей; неефективність поточного та подальшого обліку та контролю; недоліки щодо організації охорони об'єктів на яких зберігається, використовується радіаційний предмет; низький матеріально-технічний рівень забезпечення ОВС; відсутність у працівників органів внутрішніх справ ефективних методик взаємодії з населенням; зношення технічного обладнання, його моральне старіння на виробництві, де використовується радіаційний предмет),

ідеологічні (низька правова культура населення; умови виховання у родині; деструктивний вплив засобів масової інформації на фоні повної відсутності поінформованості населення про природу радіаційної безпеки, правила її дотримання та негативність наслідків порушення),

суспільно-психологічні (невміння знайти вихід із ситуації, що склалася, тяжкі особисті чи сімейні обставини, бажання до швидкого збагачення).

Крім того до перелічених чинників допустимо додати ще й нормативно-правові фактори, а також фактори, що пов'язані з недоліками правозастосовної діяльності органів екологічного контролю та правоохоронних органів.

За рівнем незалежності від стану суб'єкта деякі з наведених факторів можна визначити як і умовою злочинності, зокрема: безробіття, падіння рівня прибутків. Радіаційна злочинність майже не виділяється за своїми умовами від загально кримінальних злочинів, вчинених як умисно з корисливих мотивів, так і з халатної необережності.

До зазначених факторів належать:

падіння виробництва (масштабне скорочення виробничих потужностей, закриття промислових гігантів. В середньому спад промислового виробництва в Україні за 2014-2015 роки склав 22%, тобто не менше ніж на даний відсоток фактично відбулося скорочення робочих місць в державі) [4];

інфляція (лише в 2014 році девальвація гривні склала 100 %) [5];

зниження життєвого рівня населення (показником зниження життєвого рівня населення є збільшення витрат на харчування в структурі бюджету сімей. В середньому питома вага витрат на харчування, у відсотковому вираженні до сукупного доходу сім'ї, зросла з 35,5% у 1990 р. до 65,6% у 1999 р. Порівняння вартості спожитих основних продуктів харчування і споживчий кошик із 22 видів продуктів харчування, що регулярно розраховується Держкомстатом України, показує, що у 1996 р. вартість споживання дорівнювала 83,6%, 1997 р. – 66,7%, 1998 р. – 67,1%, 1999 р. – 83% середньодушового грошового доходу, тобто якщо у населення не було б надходжень з особистого підсобного господарства, то близько 67–84% отриманих середньодушових грошових доходів за місяць населення витрачало б на харчування. Забезпеченість населення непродовольчими товарами (предметами культурно-побутового та господарського призначення тривалого вжитку) протягом 1990–1999 рр. постійно знижувалась. 1999 р. забезпеченість сімей (у розрахунку на 100 сімей) телевізорами досягла 39%, радіоприймальними пристроями – 51%, годинниками – 39%, фотоапаратами – 64%, холодильниками і морозильниками – 49%, пральними машинами – 61%, електропилососами – 52%, мотоциклами і моторолерами – 12%, велосипедами і мопедами – 28%, швейними машинами – 45%, або в середньому – 44% проти рівня 1990 р. [8]). Між 1991 і 2012 роками загальна чисельність населення скоротилася на понад 6 млн. осіб Державний комітет статистики України [6];

безробіття (За останніми оприлюдненими даними Державної служби статистики України, рівень безробіття населення віком 15–70 років, визначений за методологією Міжнародної організації праці, в Україні в середньому зріс з 7,1% (січень-вересень 2013 р.) до 8,9% (січень-вересень 2014 р.) економічно активного населення [7]. Тобто, майже 10 відсотків працездатних громадян України безробітні, що являється вибухонебезпечним чинником для держави).

поділ суспільства за рівнем прибутків (соціальна стратифікація) (за загальними оцінками дослідників, заможні українці акумулюють приблизно 85 % всіх заощаджень у банківській системі, 57 % грошових доходів, 92 % доходів від власності й 96 % видатків на покупку валюти. Наприклад, Вартість всіх активів тільки «Метінвест Холдінгу», до якого увійшли всі активи групи в гірничовидобувній і металургійній галузі, становить, за даними СКМ, Близько 20 Мільярдів доларів. Це Трохи більше, за доходи загального фонду держбюджету України В 2006 році (97264 мільярда гривень, або 1822 мільярда доларів). Сукупний Грошовий результат 100 Найбагатших людей України, становить 70 Млрд доларів (без урахування іноземних активів). У Щорічному рейтингу американського ділового щотижневика Forbes Серед 946 Світових

мільярдерів – 7 Українців. Правда, Укладачі рейтингу відзначають високу непрозорість ринку, Що не дозволяє виявити реальну структуру власності компанії. До Того ж визнати свої високі доходи сьогодні в країні готові не всі [8, с. 93-102];

падіння суспільної моралі (в українському суспільстві існують процеси та явища, які можна віднести до категорії «соціальні захворювання». Це передусім слабкість моральної, етичної та правової ціннісно-нормативної системи. Соціальна анемія властива періодам кризи, але розмір її поширення в поєднанні з іншими соціальними хворобами (агресивністю, егоїзмом, цинізмом та апатією) є реальною загрозою для українського суспільства. Близькості суспільних змін призвела до руйнування традицій, породивши відчуженість між поколіннями [9]);

соціальна нерівність членів суспільства, бідність (за результатами опитування, проведеного Центром Разумкова у липні 2009 р., на питання про матеріальне становище родини респонденти відповіли так :

– ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти – 17,4 %;

– вистачає лише на харчування та придбання необхідних недорогих речей – 39,4 %;

– у цілому на життя вистачає, але придбання товарів тривалого вжитку (меблі, холодильник, телевізор тощо) викликає труднощі – 33,7 % опитаних;

– живемо забезпечено, але зробити дорогі покупки (квартира, автомобіль тощо) поки що не в змозі – 8,0 %;

– можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо, – 0,5 %;

– важко відповісти – 1,0 %.

Отже: бідними в Україні були 56,8 % Населення, а 17,4 % – навіть злиденними. Якщо брати за основу порівняння стандарти розвинених країн, То бідними можна вважати близько 90 % Населення України [10];

нелегальна міграція, урбанізація і внутрішня міграція населення (нелегальна міграція є потужним викликом як особистій безпеці людини, так і безпеці приймаючої країни. Вона спотворює соціальну, демографічну, територіальну структуру, загострює конкуренцію на місцевих ринках праці та житла, створює цілі сектори зайнятості, які не мають законодавчого регулювання, викликає соціальну напругу, ріст ксенофобії та екстремізму)[11];

політична нестабільність (Україна увійшла в ТОП-20 найбільш нестабільних країн світу. За даними журналу The Economist Україна у підсумку опинилася на 16-му місці між Еквадором та Бангладеш, тобто впевнено увійшла до першої двадцятки найбільш нестабільних країн світу. Для

порівняння, сусідні Росія, Білорусь і Польща зайняли 65-е, 124-е і 136-е місця відповідно [12]);

пропаганда відвертого насильства, жорстокості, порнографії;

пияцтво та наркоманія тощо (на сьогодні одна з найбільш актуальних злочинності злочинності. Ситуація з пияцтвом та наркоманією набирає глобальних масштабів в країні. Загальновідомою є та обставина, що відсоток серед дорослого населення, які за своїм психологічним ставленням до проблеми залежностей, щодо ви здоровлення нажалі є низьким. Однак, вкрай невідворотного та плачевного рівня набуває в країні обставина пристосовування до алкоголю дітей. Однією з причин цього фактору є моделювання дітьми поведінки батьків на собі, тобто копіювання та повторення стереотипу поведінки дорослого.

Індивідуальна складова причин та умов злочинності займає основне місце в системі причинності в цілому. Особа злочинця являє собою основний елемент механізму індивідуальної злочинної поведінки та головним об'єктом профілактичного впливу. Особа злочинця займає особливе місце серед факторів злочинної поведінки. Безпосередні причини конкретних злочинів являються суб'єктивними (по відношенню до конкретної особи), внутрішніми, індивідуальними. Це ті негативні моральні якості особистості, які безпосередньо спричинили й визначили вибір злочинного шляху [13]. Тобто, це ті якості, які виразили суб'єктивну морально-правову деформацію особистості в її свідомості та правилах поведінки (антисоціальна установка) особистості. При цьому важливо пам'ятати, що кожне конкретне діяння обумовлено не однією ізольованою причиною, а сукупністю певного роду таких факторів, які могли діяти в різний час та в різних умовах і в яких дана антисоціальна установка починає діяти в ступені та мірі, якою наділені особи, що вчиняють злочин.

Суб'єктивний фактор вчинення злочину проти радіаційної безпеки характеризується і зокрема – деформованою свідомістю на базі нерозуміння всієї шкоди таких вчинків. Злочинці цієї сфери недооцінюють важливість забезпечення радіаційної безпеки. Приховані ризики, які несуть радіаційно забрудненні предмети для них є вторинними. Кінцевий намір особи, що здійснив злочин, передбачений ст. 267-1 КК України у формі порушення вимог радіаційної безпеки у вигляді, до прикладу, незаконного видобутку риби з подальшим переміщенням її за межі безумовного (обов'язкового) відселення (Чорнобильська зона)– це є вільна реалізація здобутку. Тобто, головною метою є користь. Внутрішнє ставлення правопорушника до своєї поведінки не ускладнено тим, що вони реалізують радіаційно забруднений товар пересічним громадянам, який несе приховану та явну загрозу здоров'ю людям, які навіть і

не здогадуються, що можуть придбати продукти вжитку із зони радіаційного забруднення. Доречним буде зазначити, що такий товар часто потрапляє до місць загального харчування найближчих обласних центрів та стихійних ринків.

В розрізі радіаційної злочинності та конкретно наведеного радіаційного прояву здебільшого правопорушники перебувають в повному нерозумінні, що саме їх та чому їх поведінка пов'язується зі злочинним проявом. Властива для них оцінка ситуація, що визначає характер поведінки, робиться не на основі соціальних стандартів (вимог), а на підставі власного уявлення, сформованого способом життя в тій місцевості, де ловити рибу (незважаючи на закритість територій за рахунок радіаційного забруднення) є нормальним стереотипним явищем, крім того, що їх уявлення про загрозу не сприймається її з причин неможливості внутрішнього розуміння видимих наслідків шкоди здоров'ю, що може спричинити радіація. Інша група злочинців, що стають суб'єктами цих злочинів, це групи злочинців, які вивіз рибного здобутку із забрудненої території з метою його подальшого збуту поставили на постійну основу, при можливому розумінні всієї негативності наслідків такого заняття, можливо ще не втратили розуміння всього прихованого наслідку та шкоди від своїх дій, однак, не зважають не це в силу особистих життєвих пріоритетів, які їм притаманні. Серед таких принципів на першому місці психологічно визначено отримання прибутку та збагачення з повним ігноруванням потенційної шкоди, яку вони несуть суспільству. Таке відношення пояснюється певною відірваністю від самого суспільства, деградації цінностей, відсутність певного відповідального виховання та певних соціально значущих зв'язків.

І в першій, і в другій групі наявна однак із принципових проблем, що формує об'єктивні умови до скоєння цього роду злочинів – відсутність належного рівня поінформованості населення щодо ризиків та шкоди, які несе радіація і власно радіаційно забрудненні товари/продукти. Належна інформаційна робота має бути в рамках культурного виховання особистості і повинна реалізовуватися централізовано державою. Нажаль, маємо істотну прогалину в цьому з боку держави, що підтверджує офіційна судова статистика.

Змістовна характеристика мотивації злочинних дій проти радіаційної безпеки. В основі кожної дії лежить його мотив, тобто те внутрішнє ставлення особи до своїх вчинків, поведінки.

Приймаючи до уваги, що злочини у сфері радіаційної безпеки сміливо можна віднести категорії високо латентних злочинів, шкідливий вплив яких не підтверджується, доволі часто, офіційними статистичними даними і здебільшого міститься на спостереженнях, в тому числі наукових дослідженнях та при оцінці вже наслідків, які наступають після самого факту/фактів посягань

– шкода здоров'ю, аварії, катастрофи, то визначення індивідуальних чинників може мати пряме практичне значення у методі їх визначення від зворотного. Мається на увазі, що доволі корисним для запобігання таким злочинам є визначення внутрішньої потреби особи злочинця, яка формує його мотивацію, а отже і характер поведінки. Тобто, через розуміння внутрішньої мети та потреби особи, яка мотивує його поведінку, його дії, вчинки можливо спрогнозувати його виникнення активності, направленої на задоволення цих потреб. Зважаючи, що певні злочини можуть не передбачати активні дії/вчинки і сама мотивація спонукає особу утриматися від них формуючи бездіяльність, то розуміючи це існує велика вірогідність запобігти злочин, поки ця бездіяльність не набула ознаки злочинної.

Кожна потреба формує певний зміст механізму вчинку, що також дозволяє запобігти злочин, якщо не на початкових стадіях, то і на стадії його виконання до настання негативних наслідків.

Психологічний аналіз генезису видів злочинів проти радіаційної безпеки дозволяє визначити загальний зміст їх мотивів. Серед основних мотивів допустимо виділити наступні:

– матеріальне забезпечення. Ця мотивація може мати різний характер, від прагнення забезпечити поточну потребу в їжі (збиральництво, рибальство, полювання) до побудови постійного способи отримання грошей (забрудненні радіоактивні матеріали, що за своїм характером мають вартісну оцінку: металобрухт, механічні агрегати тощо) («Порушення вимог режиму радіаційної безпеки» ст. 267-1 КК України, «Викрадення, привласнення, вимагання радіоактивних матеріалів» ст. 262 КК України);

– підвищення власного соціального положення чи авторитету. Така мотивація притаманна не тільки злочинам досліджуваної групи злочинів проти радіаційної безпеки і може мати місце лише через глобальність негативних наслідків, які за собою несе радіаційний предмет («Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення» ст. 261 КК України, «Погроза вчинити викрадення використання радіоактивних матеріалів» ст. 266 КК України). Внутрішнім потягом до такого роду злочину може бути прагнення злочинця до відомості, влади, домінування тощо. Тобто, внутрішній потяг сформований деградованим уявленням про престиж та авторитет в суспільстві, що в нормальному розумінні здобувається за рахунок тривалого часу та наполегливої праці, в якому, за уявою зловмисника, можливий за рахунок відносно невеликих зусиль. Особи, яким керує такий мотив здебільшого є соціально не реалізованими та внутрішньо пригніченими, які для себе визначили єдиний шлях забезпечення внутрішніх потреб у злочинній формі, що викликає страх, тривогу в суспільстві. Для них є типовими

вчинки діяти всупереч моральності та нормальним вимогам співіснування в соціумі.

– розвага. Вчинки, за рахунок яких особа реалізовує свій потяг до розваги можуть і морально адекватний характер, так і виражатися в аморальній поведінці, пов'язаної з кримінальними ризиками («Порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення» ст. 414 КК України). Незважаючи, що злочини проти радіаційної безпеки перш за все несуть прямий умисний корисливий характер, то потяг до розваги, який реалізується за рахунок радіоактивних матеріалів, може мати непередбачувані для виконавця негативні наслідки, що і формує кримінальний ризик. Такий злочин може мати місце за рахунок доступу громадянина до таких матеріалів вимоги поведінки до яких чітко встановлені і злочин буде мати місце (незважаючи до внутрішнього ставлення винної особи) за рахунок порушення таких правил;

– ухилення від дотримання та/або виконання певних правил. Такий мотив може мати місце за рахунок свідомого ухилення від виконання таких правил. Причини до цього можуть бути різними, однак, із врахуванням аналізу судової практики, в сьогоденні реаліях часто таке ухилення виникає через неможливість забезпечення їх дотримання з підстав незабезпечення матеріальної бази на підприємстві (об'єктивний для особи чинник). Фактично даний мотив можливо пояснити прагненням не нести додаткових матеріальних затрат. Часто, такий мотив виникає і через самовпевненість у неможливості настанні негативних наслідків через недотримання, до прикладу, правил транспортування радіоактивних матеріалів тощо («Порушення правил поведінки вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» ст. 267 КК України». Інколи, це можна пояснити внутрішнім ставленням щодо небажанням витратити додаткові зусилля;

– хуліганське спонукання. Комплексний мотив, що може поєднувати в собі прагнення розваги і потяг до порушення ustalених норм суспільства з явною не повагою до них. Також дана мотивація може корегуватися стійким прагненням до вчинення явно шкідливого для суспільства вчинку («Порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення» ст. 461 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Проведений аналіз мотивації може виражати в різних проявах людей. Її реалізація залежить від внутрішнього ставлення особи, яке в свою чергу формується на базових принципах розуміння «добра» та «зла», на базових соціальних стандартах «дозволено» і «заборонено», на принципах морального виховання «правильно» і «не правильно». З точки зору юридично закріплених правил поведінки, то поведінка особи може виражатися «кримінально-

правовою заборонаю». Іншими словами, люди можуть мати однакові мотивовані потреби, а механізм задоволення може мати як законний, так протизаконний характер.

Поведінка особи може виражатися в різних сферах, зокрема: в сфері матеріального забезпечення життя, що передбачає потяг людини матеріально забезпечувати себе та свою родину матеріальними благами, в сфері реалізації вмотивованої поведінки в розрізі правовідносин з іншими суб'єктами та сфері задоволення потреби та розваг.

Розділ 2. Заходи щодо запобігання злочинам проти радіаційної безпеки та формування законослухняної моделі поведінки серед дітей та молоді

2.1. Заходи щодо запобігання злочинам проти радіаційної безпеки

Ефективна організація забезпечення радіаційної безпеки має узгоджуватися з доступністю інформації для громадян, громадських організацій, юридичних осіб в обговоренні державної екологічної політики, проектів нормативно-правових актів, а також практичної діяльності у сфері забезпечення радіаційної безпеки. Окрім загальнодержавної екологічної політики забезпечення радіаційної безпеки вагомую роль відіграють регіональні програми, як невід'ємні складові структури державної організації забезпечення радіаційної безпеки та запобігання злочинним проявам в ній. Такі програми розроблюються до прийняття відповідних законів або ж на їх виконання. Саме тому, розроблені програми забезпечення радіаційної безпеки та запобігання злочинам в ній є по своїй суті організаційно-правовими механізмами, дотримання яких має бути загальнообов'язковим правилом забезпечення нормального порядку речей та перебігу процесів, коли відсутня навіть загроза безпеці, в тому числі і радіаційній. Порушення таких механізмів, що фактично набувають форми правил, вимог і стандартів має нести відповідну юридичну відповідальність з певними правовими наслідками до осіб, винних в цьому.

Протидія протиправній поведінці в цій сфері прямо залежить від регіональних виховних програм, що мають бути втілено у виховний процес з відповідними акцентами та розраховані на дітей та молодь.

В цьому аспекті **протидія протиправній поведінці проти радіаційної безпеки у навчальному процесі** – це система освітницьких заходів, які спрямовані на запобігання протиправній поведінці, формування несприятливого відношення підростаючого покоління до порушення загальних правил поведінки з радіаційним предметом, а також формування відчуття

відповідального ставлення до природного навколишнього середовища, як запоруки майбутнього їх самих та світу вцілому.

Для започаткування та ефективної профілактичної роботи з протидії радіаційним злочинам потрібно:

- професійна підготовка фахівців, які працюють з дітьми та молоддю за програмами, що стосуються питань радіаційної безпеки та можливим протиправним діям проти неї;
- вивчення міжнародного досвіду щодо попередження та профілактики злочинів проти радіаційної безпеки;
- вивчення масштабів злочинів проти радіаційної безпеки та їх наслідків;
- зміцнення знань про ефективні засоби запобігання злочинам проти радіаційної безпеки.

Методологією соціально-педагогічної роботи в аспекті **профілактики забезпечення та дотримання радіаційної безпеки** є концепція «людина – як суб'єкт, що вже сьогодні створює своє майбутнє» Основна ідея цієї концепції полягає в тому, що кожен індивід, незалежно від того чи він дитина, чи дорослий саме він є відповідальним за майбутнє своє та наступних поколінь і формує, зважаючи на важливість радіаційної безпеки, відповідальність за свої вчинки, життя, здоров'я, свій свідомий вибір і відповідальність за розуміння цієї мети перед іншими. Основними прийомами зазначеної концепції є формування позитивної мотивації до сприйняття освітницьких (з цього предмету) програм, занять та стимулювання молоді до відповідального засвоєння інформації щодо протидії протиправній поведінці щодо злочинів проти радіаційної безпеки; встановлення довірительного контакту молоді з профільними фахівцями, спеціалістами зі сфери радіаційної безпеки та її захисту; формування у молоді розуміння всіх прихованих ризиків, що несуть радіаційні предмети, які є в незаконному обігу тощо.

Соціальна профілактика, згідно Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» – це робота, спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу. Завдання соціальної профілактики реалізується у світлі концепцій в таких напрямках психосоціальної роботи: соціальні дослідження з проблеми; інформаційно просвітницька робота; соціальне навчання молоді; соціальна реклама важливості охорони стану безпеки; правова освіта дітей та молоді; допомога дітям та молоді у виборі професії, працевлаштуванні; організації волонтерського та громадських рухів.

Загалом визначають наступні форми запобіжних заходів проти насильства на дітьми: первинні, вторинні та третинні.

Змістом первинної соціальної профілактики дотримання радіаційної безпеки є: надання інформації про радіаційну безпеку та наслідки її порушення дітям, молоді, вчителям; вивчення правових норм стосовно поведінки в реальних життєвих ситуаціях, пов'язаних з забезпеченням радіаційної безпеки; демонстрація зразків ефективної взаємодії свідомих громадян з органами профілактики та протидії злочинам проти радіаційної безпеки; підтримка творчої, інтелектуальної, громадської діяльності тощо.

Методами первинної соціальної профілактики злочинним проявам проти радіаційної безпеки: інформування, приклад, переконання, навіювання, робота в громаді, мікросередовищі. У первинній соціальній профілактиці доцільно використовувати технологію «рівний – рівному», критичного мислення.

Вторинна соціальна профілактика застосовується до тих дітей чи їх сімей, де спостерігається явна зневага до наслідків порушення безпечного радіаційного стану, а також не усвідомлення (свідоме несприйняття) прихованих ризиків, що несе радіаційний предмет, який вибув із легального обороту. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до їх світосприйняття та поведінки, формування відповідального ставлення до життя та здоров'я власного і оточуючих, роз'яснення сутності і відповідальності за порушення приписів та правил радіаційної безпеки. Вона передбачає своєчасне виявлення таких осіб і надання їм «можливості» для усвідомлення всіх ризиків – прямих, прихованих, а також невідворотно кримінально караних особисто до порушника.

Основними методами в третинній профілактиці насильства є: робота в конкретному випадку, рефлексія ситуації та індивідуального розвитку, переключення і перенавчання, створення виховних ситуацій, показ перспективи, реконструкція характеру, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності і позитивно соціалізуюче середовище. У третинній профілактиці доцільно використовувати технології особистісно-орієнтованого соціального навчання, педагогічної підтримки, педагогіки суспільства, «формування відповідального громадянина».

Третинна профілактика проводиться з тими, хто мав «справу», відношення до порушення правил поводження з радіаційним предметом, з метою розтлумачення всіх наслідків таких правопорушень; з тими, хто здійснює таку поведінку – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження безпечного існування як окремої людини/родини, так і суспільства в цілому.

Під час цієї роботи передбачається здійснення емоційного супроводу: підбадьорювати, мотивувати, наполягати, цікавитися станом справ дитини, підкреслювати повагу до суспільства; надавати поради для формування світоглядних позицій тощо.

Зміст соціально-профілактичної роботи з педагогами закладів освіти в аспекті протидії протиправній поведінці проти радіаційної безпеки передбачає:

- учительську просвіту про радіаційну безпеку та основні ризики, пов'язані з її порушенням, взаємодію вчителя з профільними спеціалістами у сфері радіаційної безпеки; права, обов'язки і відповідальність батьків за дітей; сутність порушення правил та норм радіаційної безпеки, професійну педагогічну етику, взаємодію суб'єктів запобігання злочинам проти радіаційної безпеки;
- формування у вчителів комунікативних умінь спілкування, майстерності управління собою і ситуацією, моделювання можливих ситуацій (тренінги, семінари, рольові та ділові ігри);
- усунення феномену професійного вигорання (навчання та організація правильного режиму роботи, сприяння професійного зростання, спеціальні професійно освітні заходи з вивчення спеціального матеріалу, консультації відповідних спеціалістів.

До спеціальних заходів з попередження протиправній поведінці у сфері радіаційної безпеки належать загальні заходи профілактики та попередження з особливостями специфіки радіаційної сфери (норм та правил).

2.2. Інформаційно-просвітницька, профілактична та методична робота щодо формування правомірних моделей поведінки серед дітей та молоді

Просвітницька та профілактична робота серед здобувачів освіти

Загальним найбільш ефективним механізмом їх втілення є загальнодоступна інформація, що транслюється засобами масової інформації. Роз'яснення всіх ризиків, що несуть за собою злочини проти радіаційної безпеки має займати одне із пріоритетніших напрямків такої роботи. В цьому аспекті обов'язковим має бути введення профілактичних лекцій, проведення спеціалізованих семінарів тощо з залученням спеціалістів з різних сфер. Такими експертами можуть бути лікарі, для прикладів ураження радіацією людей, службовці правоохоронних органів з профільних управлінь/відділів боротьби з корупцією (для наведення прикладів зостереження від ненавмисних злочинів та злочинів, направлених на протиправне збагачення), екологи, для розкриття масштабності потенційних радіаційно небезпечних наслідків для

оточуючого середовища і т.д. Прогресивним заходом можуть стати спеціально створенні відео матеріали, що характеризують особливості роботи того чи іншого підприємства з соціальним змістом про недопущення протиправного поширення радіаційного елементу. Основним суб'єктом профілактичної діяльності у нас в країні залишається суто правоохоронні органи, то додатковим можливим втілювачем ідей медійної профілактики залишається громадськість у організаційній формі – спеціалізованих громадських організацій. Заохоченням останніх до такої діяльності, як вагомої рушійної сили можуть бути спеціально розроблені грантові програми, які б передбачили зокрема і цю роботу. Тому, залучення даних громадських об'єднань до такої роботи з учнями дієво би вплинуло на кінцевий результат формування правильної світоглядної позиції останніх.

Одним із найважливіших напрямів профілактичної діяльності, спрямованої на протидію протиправній поведінці у сфері радіаційної безпеки є просвітницька робота серед дітей та молоді, які можуть проводити працівники правоохоронних органів та МНС.

З метою профілактики протиправної поведінки у сфері радіаційної безпеки та надання допомоги учасникам виховного процесу вони:

- консультують педагогів, інших співробітників освітньої установи, учнів і їх батьків з питань роз'яснення комплексного поняття радіаційної безпеки, надають необхідну методологічну допомогу;
- проводять з працівниками освітнього закладу, учнями та їх батьками спеціальні заняття і тренінги з розвитку навичок впровадження основних засад дотримання радіаційної безпеки;
- беруть участь в розборі моделювання випадків порушення режиму радіаційної безпеки;
- взаємодіють з фахівцями соціальних служб, медичних служб для надання методологічної допомоги та іншим суб'єктам – учасникам профілактичної роботи;
- роз'яснюють правові наслідки порушення/недотримання норм та правил радіаційної безпеки.

Для належної та дієвої методики здійснення профілактики запобігання протиправної поведінки у сфері радіаційної безпеки слід застосовувати різнопрофільні механізми позапрограмного навчання, серед яких є:

- Тренінги, заняття з елементами тренінгу
- Форум-театри
- Мозковий штурм, брейн-стормінг
- Робота в малих групах

- Печа-куча
- Аналіз правових ситуацій
- Дискусії, дискусійні платформи
- Дебати
- Рольові ігри
- Виставки плакатів, фоторобіт, конкурси малюнків, соціальних роликів, арт-інсталяції, марафони листів дітей до батьків
- Флешмоб
- Воркшоп
- Ток-шоу
- Прес-конференція
- Переговори
- Мікрофон
- Бібліомікси
- Каравани історій
- Квести
- Тематичні просвітницькі тижні, акції
- Велнес-тренінги
- Геокешинг
- Коворкінг
- Флешбек
- Методичні брифінги
- Круглі столи, семінарські заняття, конференції
- Соціальні диктанти з творчими завданнями
- Сімейні журнали Оформлення тематичних полиць
- Організація консультативних пунктів

Такі колективні форми й методи освітньої роботи охоплюють одночасно велику кількість підлітків та молоді, сприяють створенню позитивного настрою.

Профілактична робота з батьківською громадськістю

Педагогічний колектив повинен надавати батькам інформаційну підтримку, навчати і консультувати їх з питань безпеки, зокрема радіаційної і розвитку у них особистісних і соціальних (життєвих) навичок з метою профілактики злочинної або віктимної поведінки.

Батьків можна використовувати у всіх вище згаданих заходах, як авторитетних учасників процесу з сформованими світоглядними позиціями.

Профілактична робота з педагогічним колективом

Одночасно робота з профілактики насильства повинна проводитися з педагогічними працівниками та батьківською громадськістю.

Ефективній роботі щодо протидії протиправній поведінці будуть сприяти проведення:

- психологічних студій з педагогічними колективами, спрямованих на пошук ефективних методик роботи з учнями, для формування в них небайдужого ставлення до радіаційної безпеки та охорони навколишнього природного середовища;

- семінарів-практикумів, методичних об'єднань, круглих столів, тренінгів, лекцій, конференцій, бесід з питань нетерпимого ставлення до порушення правил радіаційної безпеки, небайдужого ставлення до навколишнього природного середовища;

- надання консультаційної допомоги педагогічним працівникам із питань запобігання і протидії насильству;

- розповсюдження інформаційних буклетів тощо;

- висвітлення теми в інтернет-джерелах (на власних сайтах, блогах);

- тощо.

Формування професійної готовності до такої діяльності забезпечується спеціальною підготовкою майбутніх учителів у закладах вищої освіти і через систему перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Також питання щодо запобігання насильству та дискримінації можуть вивчатися в рамках інших курсів у вигляді окремих тематичних модулів.

ПІСЛЯМОВА

На підставі аналізу наукової літератури та нормативно-правової бази щодо запобігання та протидії злочинам проти радіаційної безпеки сформульовано загальні рекомендації педагогічним працівникам, батькам та іншим суб'єктам профілактичної діяльності щодо здійснення такої діяльності серед учнів.

Наведено загальний перелік інструментарію з відповідними посиланнями на наукову літературу, яка може допомогти в цій роботі.

Даними методичними рекомендаціями актуалізовано суспільну необхідність впровадження в освітній процес заходів по дослідженню самого поняття радіаційна безпека, його концептуального значення для людини та суспільства, а також актуалізовано необхідність у відповідальному вихованні дітей в розумінні важливості дотримання спеціальних норм і правил, що забезпечують нормальний режим забезпечення такого стану.

За основу цих рекомендації було використано Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України «Запобігання та протидія насильству» [14].

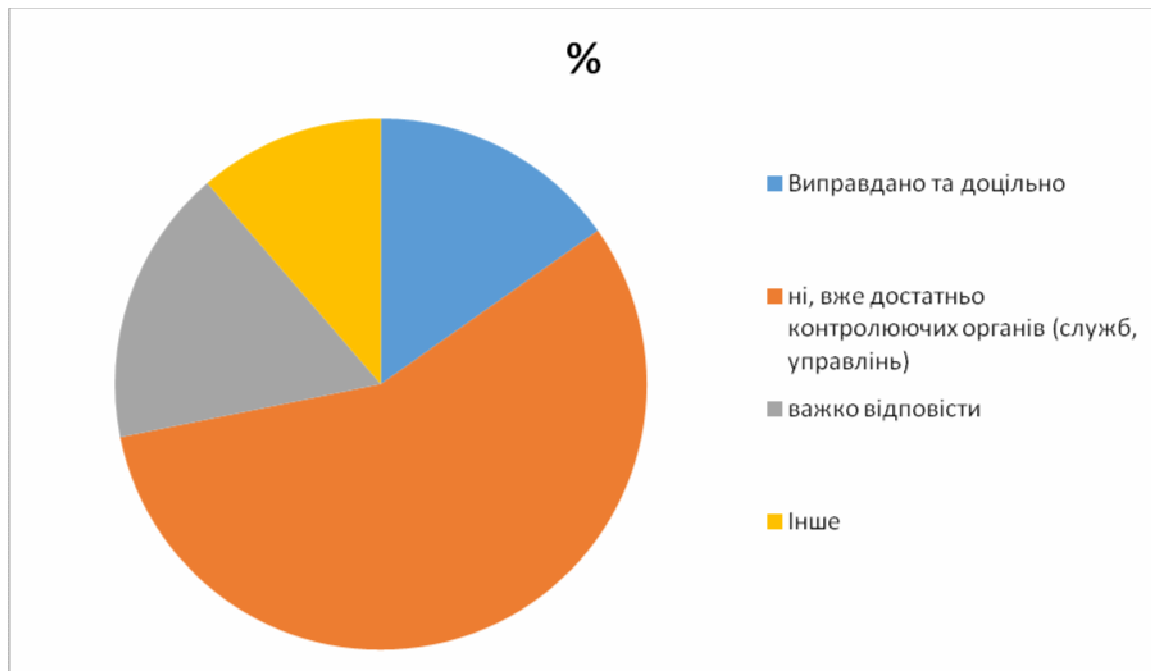
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности. Харьков, 1981. 172 с.
2. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон – 2, 2012. Т. 2. 780 с.
3. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
4. Статистичні дані. Падіння економіки. URL: http://espresso.tv/tag/padinnya_ekonomiky (дата звернення: 14.01.2018).
5. Аналітичний матеріал. Девальвація гривні. URL: <http://korrespondent.net/business/economics/3446230-devalvatsiya-hryvny-sostavliaet-100-hontareva> (дата звернення: 14.01.2018).
6. Статистичні дані щодо скорочення чисельності населення України Державний комітет статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/-operativ2011/ds/kn/kn_u/kn1111_u.html (дата звернення: 14.01.2018).
7. Статистичні дані рівня безробіття в Україні. Державна служба зайнятості. URL: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=-1&art_id=230309&cat_id=173564&ctime=1333367142883 (дата звернення: 14.01.2018).
8. Пищуліна О. М. Диференціація населення за рівнем доходу та ефективність інституційної організації механізмів його перерозподілу в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 2 (3).
9. Соціальні аспекти сучасних економічних процесів в Україні. URL: <http://readbookz.com/book/138/3933.html> (дата звернення: 14.01.2018).
10. Соціологічне опитування «Яке з наведених суджень найбільшою мірою відповідає фінансовому становищу Вашої Родини (Динаміка 2004–2009)». URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php/poll.php?poll_id=139 (дата звернення: 14.01.2018).
11. Нелегальна міграція : Реалії ЄС у галузі трудових відносин. URL: <http://rozum.info/publ/6-1-0-89> (дата звернення: 14.01.2018).
12. Україна увійшла в ТОП-20 найбільш нестабільних країн світу. URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/791979-zmi-ukrayina-uvijshla-v-top-20-najbilsh-nestabilnih-krayin-svitu> (дата звернення: 14.01.2018).

13. Лейкина Н. С. Причины конкретного преступления и личность преступника. *Преступность и ее предупреждение*. Л., 1971. С. 131.

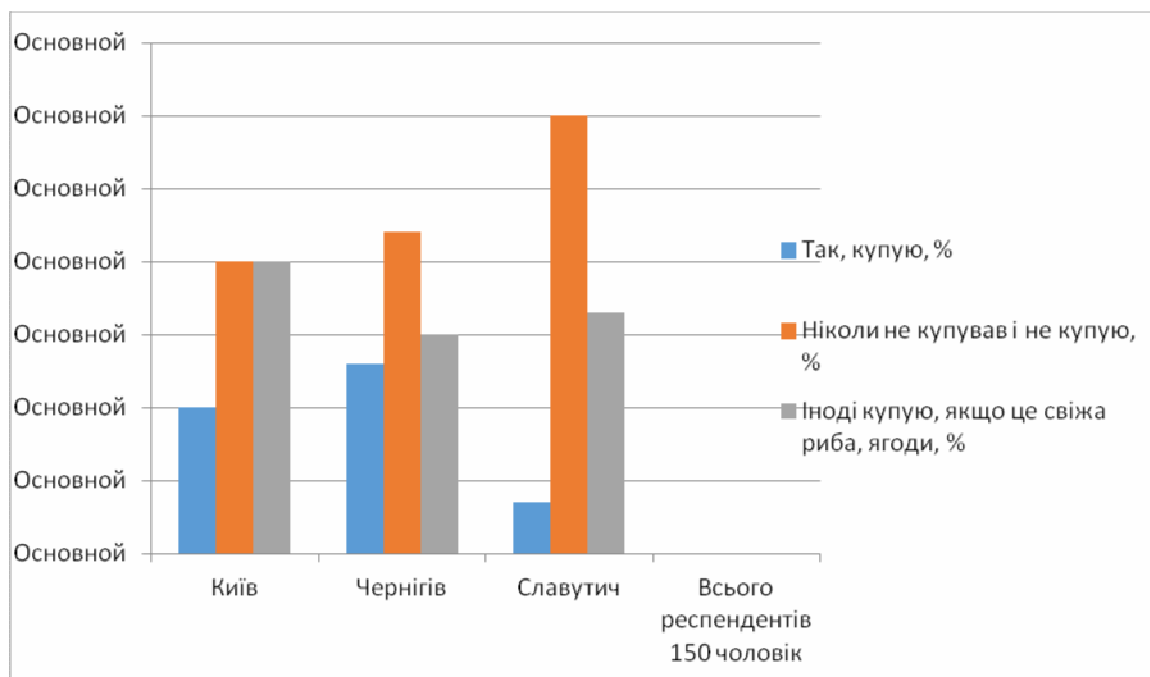
14. Методичні рекомендації «Запобігання та протидія насильству», Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України. URL: <https://imzo.gov.ua/2018/05/21/lyst-mon-vid-18-05-2018-1-11-5480-metodychni-rekomendatsiji-schodo-zapobihannya-ta-protydiji-nasylstvu/> (дата звернення: 14.01.2018).

Рзподіл відповідей на запитання: «Чи вважаєте Ви доцільним створення спеціального органу боротьби та протидії радіаційним злочинам?»

	%	Кількість респондентів
Виправдано та доцільно	15,3	32
Ні, вже достатньо контролюючих органів (служб, управлінь)	57	120
Важко відповісти	17	36
Інше	11,4	24

Рзподіл відповідей на запитання: «Чи купуєте Ви продукти харчування в місцях стихійного продажу, наприклад біля станцій метро чи інших місцях масового скупчення громадян?»

	Так, купую, %	Ніколи не купував і не купую, %	Іноді купую, якщо це свіжа риба, ягоди, %
Київ	20	40	40
Чернігів	26	44	30
Славутич	7	60	33
Всього респондентів 150 чоловік			

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Торбєєв М. О. Окремі питання дослідження природи злочинів у сфері радіаційної безпеки. *Право та державне управління*. 2014. № 4 (17). С. 86–91.
2. Торбєєв М. О. Соціально-правова природа злочинів проти радіаційної безпеки: дослідження суті шляхом аналізу історичного становлення поняття безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 4 (46). С. 132–135.
3. Торбєєв М. О. Стан дослідження проблем кримінально-правової та кримінологічної характеристики запобігання злочинам проти радіаційної безпеки в сучасному кримінальному праві України та кримінології. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3 (6). С. 204–214.
4. Торбєєв М. О. Причини та умови індивідуальної злочинної поведінки проти радіаційної безпеки. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 127–135.
5. Торбєєв М. О. Соціально-правова природа злочинів проти радіаційної безпеки. *Кримінологические исследования*. 2015. № 9 (15). С. 264–279.
6. Торбеев Н. А. Кримінологическая характеристика радиационной преступности (исследование на примере Украины). *Legea si viata, Moldova*. 2015. № 3/2 (279). С. 91–95.
7. Торбєєв М. О. Проблематика визначення вартості збитків та ціни позову у злочинах проти вимог радіаційної безпеки. *Актуальні проблеми публічного та приватного права* : тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2012. С. 336–338.
8. Торбєєв М. О. Класифікація злочинів проти радіаційної безпеки. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. С. 304–307.
9. Торбєєв М. О. Деякі аспекти віктимологічної безпеки в контексті загальної концепції безпеки людини. *Актуальні сучасні проблеми*

кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, Кримінологічна асоціація України, 2013. С. 248–249.

10. Торбєєв М. О. Деякі особливості форм кримінальної поведінки в сфері радіаційної безпеки. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2013. С. 197–200.

11. Торбєєв М. О. Основи державного регулювання радіаційної безпеки, як частини екологічної безпеки країни. *Наука і вища освіта*: тези доповідей XXI Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2013. С. 17–18.

12. Торбєєв М. О. Національна комісія, що здійснює державне регулювання безпеки у сфері використання ядерної енергії, як суб'єкт запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Теоретико-прикладні засади правової науки: сучасний вимір*: матеріали наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2014. С. 186–188.

13. Торбєєв М. О. Загальний опис заходів забезпечення радіаційної безпеки. *Наука і вища освіта*: тези доповідей XXIII Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених. Запоріжжя, 2015. С. 188–189.

14. Торбєєв М. О. Суб'єкти запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Кримінальне право: традиції та новації*: зб. матеріалів Міжнар. круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса. Полтава; Харків, 2015. С. 375–379.

15. Торбєєв М. О. Інформаційна профілактика як індивідуальний захід запобігання злочинам проти радіаційної безпеки. *Технологія професійної діяльності: теорія і практика*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів, 2016. С. 222–225.

16. Торбєєв М. О. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинами проти радіаційної безпеки (на прикладі України та країн ЄС). *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine*.

International Scientific-Practical Conference: Conference Proceedings. Sandomierz, 2017. С. 167–170.

17. Торбєєв М. О. Актуальні питання злочинних проявів з прихованим джерелом іонізуючого випромінювання. *Від громадянського суспільства – до правової держави. Захист прав людини: Національний та міжнародно-правовий виміри* : зб. тез доповідей XIV Міжнар. наук.-практ. конф. / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2018. С. 185–189.

18. Торбєєв М. О. Загальні заходи протидії та запобігання незаконному обігу радіаційних матеріалів. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки* : матеріали Міжнар. круглого столу / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2018. С. 119–123.